

- Cultural Landscape
The article may be found on pages 29-55.
- Peisajul cultural
Articolul se poate citi în paginile 29-55.
- A kultúrtáj
A cikk a 29–55. oldalakon olvasható.

Transsylvania

YEAR XV · 60TH ISSUE
ANUL XV · NUMĂRUL 60
XV. ÉVFOLYAM · 60. SZÁM

nostra

BUILT HERITAGE
PATRIMONIUL CONSTRUIT
ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG

04
2021

6 423493 000700

■ Breaking with the established tradition, our readers will not be able to leaf through four thematic issues with well-defined topics in 2022 either, as the pandemic did not allow us, and may continue to not allow us to honour, within the deadlines, all the promises pertaining to well-defined topics. Therefore, the topics proposed by the editorial board will not be grouped and published in separate thematic issues, instead the articles will be sent for review and editing in the received order.

However, we will continue to expand such columns as *Historical Gardens* or *Historic Roof Structures*. At the same time, a 2022 issue will address the general aspects of historic building conservation, in which our readers will be able to read up on the latest issues and research results related to the field. We wish to expand another column, *Conservation of the Conservation* or *Re-conservation*, through which the topic launched in 2021 will be furthered throughout the year 2022. We consider it important to follow the activity of the ICOMOS, who published, together with Europa Nostra, the *European Cultural Heritage Green Paper*, which aims to present the role, opportunities, and possible conflicts of cultural heritage in the implementation of the European Green Deal. In view of this, we intend to publish an article in the third issue. At the same time, the journal's third issue will contain a selection of dissertation works by graduates of the Postgraduate Course on the Protection and Conservation of Built Heritage. In this way, young researchers will benefit from the dissemination of information about the results obtained in the field of built heritage conservation, part of the universal cultural heritage.

Thus, in 2022, our readers will be able to leaf through articles published in already established, permanent columns, such as *Historical Gardens* and *Historic Roof Structures*, as well as in temporary columns, such as: *Workshop*, *Interview*, *Legislation*, *Artistic Components*, *World Heritage*, *Document*, *Opinion*, *Historical Towns*, *Conservation of the Conservation*, etc.

■ Rupând cu tradiția stabilită, cititorii edițiilor nu vor parcurge tematici bine conturate pentru cele patru numere nici în 2022, întrucât pandemia nu ne-a permis, și poate nici în continuare nu ne va permite să onorăm, în cadrul termenelelor limită, toate promisiunile legate de tematicile bine definite. Prin urmare, tematicile propuse de colegiul de redacție nu vor fi grupate și publicate în numere tematice separate, în schimb articolele vor fi trimise spre revizuire și redactare în ordinea primită.

Totuși, se dorește a se extinde secțiunile intitulate *Grădini istorice* și *Șarpante istorice*. Totodată, un număr din anul 2022 va aborda probleme generale ale protecției monumentelor istorice, în care cititorii se vor putea familiariza cu problemele legate de domeniu și cu ultimele rezultate ale cercetărilor. Dorim extinderea unei alte secțiuni, intitulată *Restaurarea restaurării* sau *re-restaurarea*. În acest fel, dorim să facem din subiectul lansat în 2021 un subiect obișnuit al anului. Considerăm important să urmărim activitatea ICOMOS-ului: împreună cu Europa Nostra a fost publicată *Cartea verde privind patrimoniul cultural european*, care își propune să prezinte rolul, oportunitățile și posibilele conflicte ale patrimoniului cultural în implementarea *Pactului Ecologic European*. Având în vedere acest lucru, intenționez să publicăm un articol în al treilea număr. Totodată, în numărul trei al revistei dorim să publicăm o selecție a lucrărilor de disertație întocmite la finalizarea Cursului postuniversitar în protejarea și reabilitarea patrimoniului construit. Prin această cale cercetătorii tineri vor beneficia de diseminarea informației în legătură cu rezultatele obținute în domeniul conservării patrimoniului construit, parte a moștenirii culturale universale.

Astfel, în anul 2022, cititorii noștri vor putea citi articole din rubrici deja consacrate, cum ar fi *Grădini istorice* și *Șarpante istorice*, dar și articole publicate în rubrici mai noi, precum: *Atelier*, *Interviuri*, *Legislație*, *Componente artistice*, *Patrimoniul Mondial*, *Document*, *Opinie*, *Orașe istorice*, *Re-restaurare* etc.

■ Eltérve a már kialakult hagyománytól, a folyóirat olvasóinak 2022-ben sem lesz lehetőségük négy jól körülhatárolt tematika mentén rendezett lapszámot kézbe venni, olvasni. A világjárvány a kutató, de a kiadói tevékenységekre is rányomta bélyegét, ezért a szerkesztőbizottság által javasolt témák nem lesznek tematikus lapszámokba csoportosítva, hanem a beérkezett sorrendben kerülnek áttekintésre, szerkesztésre a cikkek.

Ennek ellenére, ezentúl is helyett szánunk olyan rovatoknak, mint a *Történeti kertek* vagy *Történeti fedélszerkezetek*. A 2022-es év egyik lapszáma általános helyreállítási problémákat boncolgat, amely által az olvasók is megismerkedhetnek az örökségvédelem területén felmerült újabb kérdésekkel és kutatási eredményekkel. Ugyancsak bővül a *Restaurálás restaurálása*, másnéven *Újrarestaurálás* rovat, amely által a 2021-ben felvetett témát a 2022-es évben is szeretnénk tárgyalni, elemezni. Fontosnak tartjuk az ICOMOS munkásságának követését is, amely az Europa Nostrával közösen megjelentette az *Európai Kulturális Örökség Zöld könyvét*. A kiadvány a kulturális örökség szerepét, lehetőségeit és esetleges konfliktusait tárgyalja az európai zöld megállapodás megvalósítása során, amelyről a harmadik lapszámban jelenik meg egy cikk. A folyóirat harmadik számában ugyanakkor válogatást kívánunk közölni az Épített örökség felújítására szakosító posztgraduális oktatás 2022-es szakdolgozataiból. Ily módon a fiatal kutatókat támogatjuk az egyetemes kulturális örökség részét képező épített örökség megőrzése terén elért eredményekről szóló információk terjesztése által.

Így 2022-ben a már megszokott, állandó rovatok – *Történeti kertek* és *Történeti fedélszerkezetek* – mellett újabb, időszakos rovatok cikkeit is lapozhatják az olvasóink, mint pl.: *Műhely*, *Interjú*, *Törvénykezés*, *Képzőművészeti tartozékok*, *Világörökség*, *Dokumentum*, *Vélemény*, *Történeti városok*, *Újrarestaurálás* stb.

■ **Front cover photo:** Izvoru Mureșului, Harghita County, April 2022 © Miklós KÖLLŐ

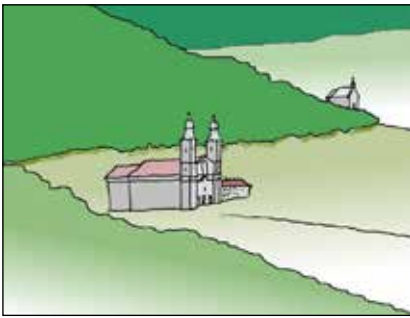
■ **Back cover photo:** Făgetel, Ghimeș, Harghita County, 2013 © Árpád FURU

■ **Fotografie copertă I:** Izvoru Mureșului, județul Harghita, aprilie 2022 © Miklós KÖLLŐ

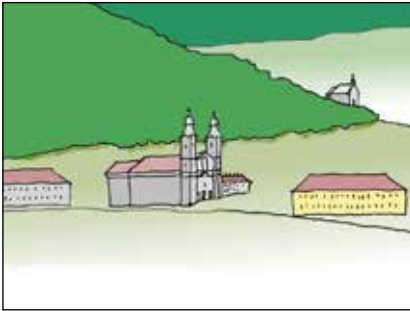
■ **Fotografie copertă IV:** Făgetel, Ghimeș, județul Harghita, 2013 © Árpád FURU

■ **Első fedél képe:** Marosfő, Hargita megye, 2022. április © KÖLLŐ Miklós

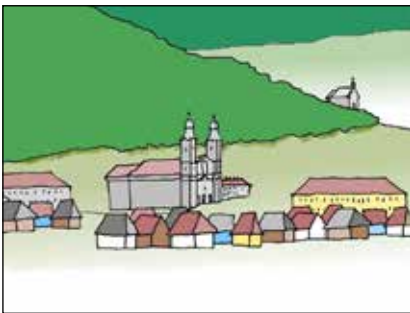
■ **Hátsó fedél képe:** Bükklok, Gyimes, Hargita megye, 2013 © FURU Árpád

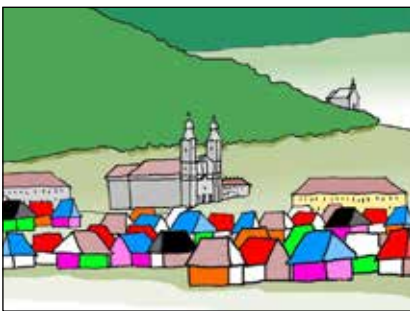
1 | KIRIZSÁN Imola
Greetings *** Preambul *** Köszöntő

2 | Virgil POP – Iosif-Andrei KISS
Spațiul verde în centrul orașului transilvănean
Green Spaces in Transylvanian Town Centres

19 | Anna KINDE
Restaurarea din 1956-64 a Bisericii Sf. Mihail din Cluj-Napoca,
în contextul său teoretic contemporan
The 1956-64 Restoration of St. Michael's Church
in Cluj-Napoca in its Contemporary Theoretical Context

29 | KÖLLŐ Miklós
Peisajul cultural
The Cultural Landscape

56 | In memoriam: ing. Mircea MIRONESCU

60 | Will follow *** Vor urma *** Beharangozó

Financed by / Finanțat de / Támogató:

■ We have reached another jubilee. As our readers browse through the fourth issue of 2021, we have just concluded the first 15 years of the Transsylvania Nostra journal's existence, since it first appeared on the market of publications in the field of built heritage. After 15 years, we have managed to remain faithful to our main objective, as formulated during of the journal's launch: to offer a platform that synthesises, also in a printed form, the results of the activities carried out by built heritage specialists.

After the more clumsy and less regular first appearances, the journal has changed its design twice, its current one dating from 2019, being published, in addition to the printed version, also online.

Four issues of 60 pages each are published annually.

The number of initial columns has increased to 16, and we continue to pay attention to the worldwide trending topics.

Extending to 2021 the previous analysis regarding the 2007-2015 period, we can conclude the following:

1. The journal continues to be published four times a year, each issue totalling 60 pages. Depending on the funding, in addition to the cover, there may also be articles with colour illustrations.
2. In the 15 years since its launch, 342 articles have been published, of which 322 in one language with an English translation, 20 articles appearing in three languages.
3. The most popular articles are those of column Overview, Historical Gardens and Research.
4. The already established columns have been completed with new ones, such as conservation of restorations and construction site diaries. At the same time, we provide publishing opportunities to the younger generation.

Last but not least, we are thankful to our sponsors, OAR and NKA, for ensuring continuous funding over the last 10 years.

Imola KIRIZSÁN
Member of the Editorial Board

■ Am ajuns la un alt an jubiliar, răsfșiți acum numărul al patrulea din anul 2021. Astfel încheiem primii 15 ani de la prima apariție pe piața publicațiilor din domeniului patrimoniului construit a revistei Transsylvania Nostra. Am reușit să fim și după 15 ani fideli obiectivului principal, formulat cu ocazia înființării: să oferim o platformă care încearcă să sintetizeze rezultatele activității specialiștilor patrimoniului construit și într-o formă tipărită.

De la o primă apariție mai stângace, cu mai puțină regularitate, revista și-a schimbat imaginea de două ori. Forma actuală datează din 2019, pe lângă varianta tipărită ea fiind publicată și online.

Anual apar patru ediții a câte 60 de pagini.

Numărul rubricilor inițiale a crescut la 16 și suntem în continuare deschiși pentru a acorda atenție tematicilor în trend la nivel mondial.

Extinzând analiza anterioară a perioadei 2007-2015 până 2021, putem concluziona:

1. În continuare revista apare de patru ori pe an, pe un total de 60 de pagini pe număr. În funcție de finanțări, pe lângă coperta color apar și articole cu ilustrații color.
2. În cei 15 de ani de la apariție au fost publicate 342 articole, dintre care 322 într-o limbă și traduse în engleză, un număr de 20 articole fiind prezentate în trei limbi.
3. Cele mai populare articole sunt cele din rubricile Raport, Grădini istorice și Cercetare.
4. Pe lângă rubricile consacrate apar rubrici noi – „re-restaurarea” și jurnale de șantier. Totodată, asigurăm un cadru pentru publicare tinerei generații.

Nu în ultimul rând mulțumim finanțatorilor noștri, OAR proiecte editoariale și NKA, pentru asigurarea unei finanțări continue în ultimii 10 ani.

Imola KIRIZSÁN
Membră a Comitetului de redacție

■ Egy újabb jubileumi évet írunk. Mindössze 15 év telt el az első lapszám megjelenése óta. A 2021-es év negyedik számával zárjuk az első tizenöt évet a Transsylvania Nostra folyóirat történetében.

Remélhetőleg sikerült hűnek maradnunk az indításunkkor megfogalmazott elveinkhez, és folyóiratunk továbbra is egy lehetséges közlési felület marad, nyomtatott változatban is (a dominánssá váló online szférában), mindenkinek, aki az épített örökség területén tevékenykedik.

Az első, kissé rendszertelen megjelenések óta a folyóirat kétszer változtatva arculatát, jelenlegi formáját 2019-ben nyerte el, és a nyomtatott példányszámok mellett online verziója is van. Évente négy lapszám jelenik meg, 60 oldalon. Idővel a rovatok számát 16-ra növeltük.

Kiegészítve a 2016-os, 10 éves jubileumi elemzést a 2021-es évig, egyértelműen kijelenthetjük, hogy:

1. Megtartottuk az évi négy alkalommal történő megjelenést, 60 oldalon. Támogatóktól függően a részdalok színesen jelennek meg.
2. Az elmúlt 15 év alatt mintegy 342 cikk jelent meg, ebből 322 két nyelven (amiből az egyik kötelezően az angol), illetve 20 a szerkesztők javaslatára három nyelven.
3. A legnépszerűbb rovatok a Jelentés, a Történeti kertek és a Kutatás rovatunk.
4. A megszokott rovatok mellé újabbak jelennek meg, mint az Újrarestaurálás vagy Helyreállítási naplók, és teret biztosítunk a fiatal szakemberek, kutatók közlésének is.

Nem utolsósorban köszönetet mondunk a utolsó 10 év állandó támogatóinak – OAR és NKA –, akik segítségével a folyóirat megjelentetése elképzelhetetlen lenne.

KIRIZSÁN Imola
Szerkesztőbizottsági tag

■ Virgil POP ■ Iosif-Andrei KISS¹

Spațiul verde în centrul orașului transilvănean

■ **Rezumat:** Piețele urbane medievale din Transilvania, caracterizate prin concavitățile spațiului – capacitatea privitorului de a vedea dintr-un punct toate laturile – își mențin acest caracter până după Primul Război Mondial, după care se elimină funcțiunea de comerț din piața centrală, iar spațiile se înverzesc, de regulă prin înierbare și straturi de flori la care se adaugă copăcei și arbuști. În perioada comunismului, aceste spații sunt neglijate și vegetația crește. La sfârșitul secolului XX începe o preocupare pentru reamenajarea acestora, când apare și în legislație noțiunea de ansamblu urban, iar restaurările se fac pentru monumentul istoric „spațiu urban”. Este o provocare pe care trebuie să o înfrunte arhitecții și urbanistii care nu au fost antrenați și educați pentru așa ceva.

■ **Cuvinte cheie:** spațiu verde, spațiu public, piață, vegetație, oraș, oraș fortificat, oraș târg, oraș cu plan prestabilit, Transilvania

■ Pentru a înțelege sau măcar pentru a încerca să înțelegem această problemă, e necesară o scurtă privire retrospectivă, pentru a nu spune „istorie” a subiectului, ceea ce ar fi mult prea mult, și o încadrare sincronă în

■ **Foto. 1.** Piața din Cluj cu prăvăliile din jurul bisericii în tabloul lui Iosef HOFREIT la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ulei pe carton © Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Colecții Speciale

■ **Photo 1.** The square in Cluj with the shops around the church in the painting of Iosef HOFREIT at the end of the 18th century, oil on cardboard © “Lucian Blaga” Central University Library, Special Collections

¹ Prof. dr. arh. Virgil POP, profesor la Facultatea de Arhitectură și Urbanism, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca. Asist. dr. arh. Iosif-Andrei KISS, asistent universitar, Facultatea de Arhitectură și Urbanism, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca.

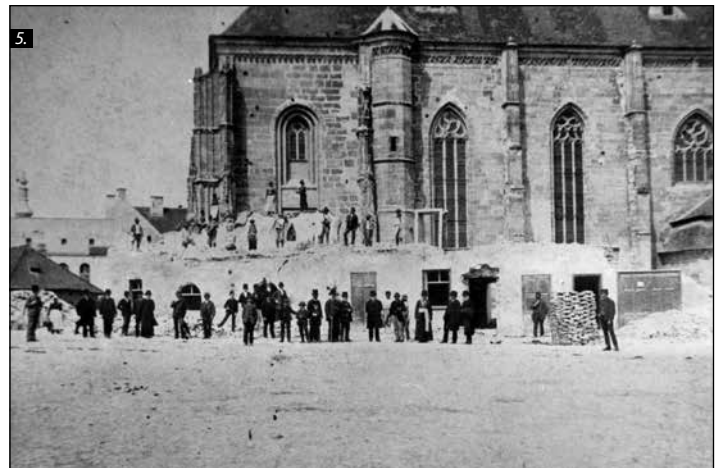
Green Spaces in Transylvanian Town Centres

■ **Abstract:** Transylvanian mediaeval urban squares, characterised by the concavity of the space, namely the viewer's ability to see all its sides from one spot, preserved this character until after World War I, after which the trading function was eliminated from the central square, and the spaces became much greener, usually through the introduction of grass and flowerbeds, completed by small trees and shrubs. During communism, these spaces were neglected, and the vegetation grew. The end of the 20th century was marked by a preoccupation for the redesign of these spaces, when the notion “urban ensemble” was included in the legislation, and conservation works had to be implemented on „urban spaces” seen as historic buildings. It is a challenge that architects and town planners have to face, although they have not been trained and educated for something like this.

■ **Keywords:** green space, public space, square, vegetation, town, fortified town, market town, town with a pre-established plan, Transylvania

■ To understand, or at least to try to grasp this topic, a brief retrospective is needed – a „history” of the subject would be a bit too much – as well as to place it in the context of what was happening in Central Europe at the time. Green spaces are interpreted as a component of the public space, which is the place resulting somewhere between the precise delimitations of private spaces, squares, and towns. Public space has its history as well, in which at a certain point it started to be accompanied by green spaces. The „primordial” square of the fortified town fulfilled all the public functions of the settlement: that of a place for gathering, commerce, religious processions, executions, and all other possible functions. As it was placed in a fortified precinct built with considerable efforts, there was no room for green spaces, although aesthetic preoccupations regarding the public space were present even in the Middle Ages. The events that had to take place in the cen-

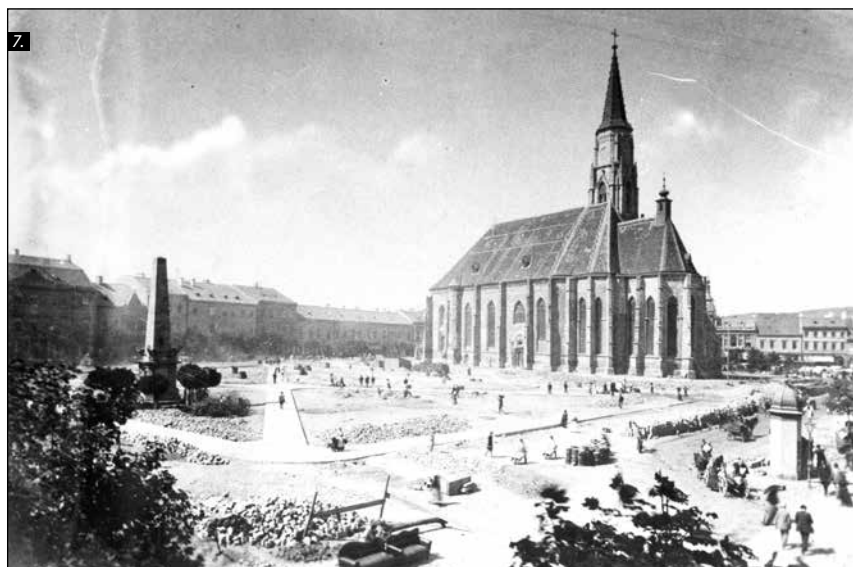
¹ Virgil POP, Architect, PhD, professor at the Faculty of Architecture and Urban Planning, Technical University of Cluj-Napoca. Assist. Iosif-Andrei KISS, architect, PhD, associate professor at the Faculty of Architecture and Urban Planning, Technical University of Cluj-Napoca

- **Foto 2.** Piața în 1887. Apar halele măcelarilor, sursă importantă de venituri pentru parohie © colecția Adrian GIURGIU
- **Foto 3.** Școala construită în incinta bisericii în fotografia lui Ferencz VERESS din 1859. În fața dughenelor de lângă școală apar primii copaci © colecția Adrian GIURGIU
- **Foto 4.** Piața cu perspectiva spre ulița Mijlocie (azi bulevardul Eroilor) în fotografia lui Ferencz VERESS din 1859. Atât piața, cât și principala stradă a orașului ce are incinta fortificată intactă sunt lipsite de vegetație © colecția Adrian GIURGIU
- **Foto 5.** Începutul reamenajării pieței la sfârșitul secolului al XIX-lea. Fațada sudică a bisericii Sf. Mihail © colecția Adrian GIURGIU
- **Photo 2.** The square in 1887. The butchers' shops have appeared, representing an important source of income for the parish © Adrian GIURGIU collection
- **Photo 3.** The school built within the church precinct in a photograph from 1859 by Ferencz VERESS. The first trees have appeared in front of the shops next to the school © Adrian GIURGIU collection
- **Photo 4.** The square with a view towards Middle Street (today Eroilor Boulevard) in a photograph from 1859 by Ferencz VERESS. Both the square and the main street of the town with an intact fortified precinct are devoid of vegetation © Adrian GIURGIU collection
- **Photo 5.** The beginning of the square's rearrangement at the end of the 19th century, with the southern elevation of Saint Michael's Church © Adrian GIURGIU collection

tral square followed one another in time, with no special functional or scenographic arrangements, the square remaining the same. Not until the second half of the 19th century, when two indirectly connected phenomena occurred simultaneously (fortifications lost their military role and towns underwent a huge expansion, leading to a change in people's lives and behaviour) did public spaces start to be used in new ways. First, specialised commercial shops emerged, therefore the practice of organising fairs in the town centre ceased, food markets being usually held outside the former mediaeval precinct. This was

ceea ce se întâmplă în Europa Centrală. Spațiul verde este interpretat ca o componentă a spațiului public, adică acel spațiu rezultat între delimitările clare ale spațiului privat, piețelor și orașelor. Spațiul public își are și el o istorie a lui în care de la un moment dat este însoțit de spațiul verde. Piața „primordială” a orașului fortificat îndeplinea toate funcțiunile publice ale orașului: loc de adunare, loc de târg și comerț, procesiuni religioase, loc de execuție și toate celelalte funcțiuni posibile. Fiind în interiorul unei incinte fortificate construite cu mari eforturi, nu găsim loc de spațiu verde, chiar dacă preocupările estetice privind spațiul public nu lipsesc nici măcar în Evul Mediu. Evenimentele care trebuiau să se întâmple în piața centrală se succedau în timp, unele după altele, fără o amenajare funcțională sau scenografică, piața rămânând aceeași. De-

- **Foto 6.** Fațada nordică a bisericii Sf. Mihail în care se vede și recent-construitul turn neogotic © colecția Adrian GIURGIU
- **Foto 7.** Piața la 1900. Demolările sunt încheiate. Obeliscul Carolina va fi mutat un an mai târziu în piața „mică”, centrul primei incinte a Clujului, ce va primi denumirea tradițională de piața Carolina © colecția Adrian GIURGIU
- **Foto 8.** Fațada nordică a pieței la același moment © colecția Adrian GIURGIU
- **Foto 9.** Piața în 1902. Vegetația e încă modestă, iar copacii din fața bisericii nu obturează fațada gotică. Deocamdată e înierbat doar un singur triunghi al pieței © colecția Adrian GIURGIU
- **Photo 6.** The northern elevation of Saint Michael's Church, which also shows the newly built Neogothic tower © Adrian GIURGIU collection
- **Photo 7.** The square in 1900. The demolitions have been completed. The Carolina obelisk is moved a year later to the "small" square, the centre of the first fortified precinct of Cluj, which later receives the traditional name of Carolina Square © Adrian GIURGIU collection
- **Photo 8.** The northern front of the square at the same time © Adrian GIURGIU collection
- **Photo 9.** The square in 1902. The vegetation still appears modest, and the trees in front of the church do not block the Gothic elevation. So far, only one triangle of the market has been planted with grass © Adrian GIURGIU collection

abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când se întâmplă simultan două fenomene indirect legate între ele, dispariția rolului militar al fortificațiilor și expansiunea uriașă a localităților, care împreună vor duce la schimbarea modului de viață și a comportamentului, rezultă o altă manieră de a utiliza spațiul public. Mai întâi apare comerțul specializat în prăvălie, așa încât în orașe nu se mai face târg în centru. De regulă se formează o piață de alimente ce va fi în zona din afara fostei incinte medievale. Așa se întâmplă în Europa Centrală la mijlocul secolului al XIX-lea, așa se va întâmpla și în Transilvania la începutul secolului XX. Piața eliberată de funcțiunile „murdare” (târg, execuții etc.) se transformă într-un „spațiu reprezentativ” de care are nevoie noua burghezie din ce în ce mai bogată, care adoptă comportamentul și obiceiurile „de

happening in Central Europe in the mid-19th century, and the same occurred in Transylvania in the early 20th century. The square, freed from its “dirty” functions (fairs, executions, etc.) turned into a “representative space” that the increasingly richer bourgeoisie, adopting “upper-class” behaviours and habits, needed. The outcome was a radical change in the look of public spaces, in which vegetation had an important role from the very beginning.

The enumeration of a few examples can be most edifying. In the case of Cluj, it was decided to celebrate the Millennium by erecting a “monumental” statue. The town square had

to become representative. The desire for representativity can be understood even by looking at the way in which the date of the settlement of the Magyars was decided. In 1882, Hungary's Minister of Education consulted historians who decided that the settlement must have occurred "at some point" between 888 and 900. In the end, the year 896 was agreed upon, as stated by Paul LENDVAI, to leave enough time for the preparation of public spaces for these festivities. But Cluj still needed more time, and the square was only ready in 1902. The initial square had a relatively rectangular plan with the monumental Gothic church in the middle. The church was surrounded by a precinct that initially hosted a cemetery and gradually turned into a commercial precinct (Photo 1). It even included a few butcher's shops (Photo 2). Towards the end of the century, a school was built pertaining to the Roman Catholic Parish, which had returned to the town in the 18th century (Photo 3). Until the 19th century, the square had no vegetation whatsoever (Photo 4). Following arduous negotiations with the Roman Catholic Parish, the Town Hall managed to initiate the demolishing of the church precinct to prepare the grounds for the upcoming landscaping (Photos 5 and 6). In fact, the value of the church was enhanced the most in this intermediate stage, between the clearing of the square and its conversion (Photos 7 and 8). In front of the statue created by FADRUSZ, a new circulation flow through X-shaped alleys was created, starting from the streets entering the square from its southern end (Photo 9). Initially, only the southern triangle resulting from the alleys' crossing was planted with grass, but soon vegetation started to appear in the lateral triangles as well. Since architect Lajos PÁKEI designed the fence and the statue pedestal, one can assume that he also designed the square's landscaping. PÁKEI was faithful to Neoclassicism, although one can find other historical references in his oeuvre as well, such as Gothic and Romanesque. In consonance with a classical composition from the late 19th century, a promenade could only be a very rigid, guided one. The vegetation that appeared in the second stage was part of the initial design, but was implemented only later, to allow for the creation of a large platform in front of the statue at the moment of its inauguration. The guided promenade fits perfectly the "parading" function of a bourgeoisie increasingly prouder of itself. How else could one stroll in a crinoline dress in the centre of Transylvania's largest town? (Photo 10) The transformation of the square was undertaken primarily to fit the representative character and had a political motivation. After World War I, the newly installed Romanian administration did not make major changes: at the end of the 1930s it introduced MUSSOLINI's gift to the people of Cluj, a copy of the Capitoline Wolf (Photo 11). After the Second Vienna Award (Diktat), the statue was taken to nearby Turda by the retreating Romanian administration. During World War II, the enforced defence norms required the creation of water basins for fire extinguishment in case of bombing. The two basins were placed symmetrically inside the square, and

- **Foto 10.** Aleile de promenadă specifice pentru epocă © colecția Adrian GIURGIU
- **Foto 11.** Piața în anii 1930. S-au înierbat încă două triunghiuri dintre aleile pietonale și s-a amplasat darul Romei către clujeni, stauia Lupa capitolina ce va călători foarte mult în următoarele opt decenii © colecția Adrian GIURGIU
- **Foto 12.** În timpul celui de-al Doilea Război Mondial se introduc două bazine de apă pentru stigerarea incendiilor ce vor fi acoperite cu pământ, formând straturile pătrate de flori © colecția Adrian GIURGIU
- **Photo 10.** The promenade alleys specific of the time © Adrian GIURGIU collection
- **Photo 11.** The square in the 1930s. Two more triangles delimited by the pedestrian alleys have been planted with grass, and the gift of Rome to the people of Cluj, the statue of the Capitoline Wolf was placed, which is to travel a lot in the following eight decades © Adrian GIURGIU collection
- **Photo 12.** During World War II, two water basins were installed for fire extinguishment, which later were covered with earth, forming the square-shaped flowerbeds © Adrian GIURGIU collection

clasă". Rezultă o schimbare radicală a aspectului spațiului public în care de la bun început își are un important rol și vegetația.

Parcuregerea câtorva exemple poate fi edificatoare. În cazul Clujului se hotărăște sărbătorirea Mileniului printr-o statuie „monumentală”. Piața trebuia să devină reprezentativă. Dorința de reprezentativitate poate fi înțeleasă foarte bine chiar și din modul în care s-a hotărât data „descălecatului”. În 1882, ministrul învățământului din Ungaria a consultat istoricii care au hotărât că descălecatul trebuie să se fi produs „cândva” între anii 888 și 900. În cele din urmă s-a decis pentru 896, după cum ne spune Paul LENDVAI, pentru a lăsa destul timp pentru pregătirea spațiului public pentru aceste sărbători. Numai că clujenilor

- **Foto 13.** Aspectul va rămâne neschimbat și în perioada comunistă. Vegetația începe să ia amploare. Portalul sudic al bisericii este obturat. La fel și clădirile Statusului romano-catolic © colecția Virgil POP
- **Foto 14.** Piața în epoca lui Funar, când a fost transformată într-un Disneyland patriotic © colecția Adrian GIURGIU
- **Foto 15.** Piața după reamenajări cu o scenă provizorie pentru un concert © Virgil POP
- **Photo 13.** The square's appearance remained unchanged during the communist period. The vegetation started to grow, blocking from view the church's southern portal, as well as the buildings of the Roman Catholic Status © Virgil POP collection
- **Photo 14.** The square in the period of Gheorghe FUNAR, when it was transformed into a patriotic Disneyland © Adrian GIURGIU collection
- **Photo 15.** The square after redesign works, with a temporary stage for a concert © Virgil POP

nu le-a ajuns nici acest răgaz și piața a fost finalizată doar în 1902. Piața inițială era pe un plan relativ rectangular, cu monumentală biserică gotică în centru. Biserica era înconjurată de o incintă ce găzduia inițial un cimitir și care s-a transformat cu timpul într-o incintă comercială (foto 1). Chiar și hale de măcelari erau în aceasta (foto 2). Spre sfârșitul secolului se construiește și o școală ce ținea de parohia romano-catolică, care a revenit în oraș în secolul al XVIII-lea (foto 3). Până la acest moment, sfârșitul secolului al XIX-lea, piața nu avea vegetație deloc (foto 4). După

the X-shaped circulation flow was changed into a Y-shaped one, because the two basins were overlapping the alleys (Photo 12). After the war, attempts were made to preserve the basins as decorative reflecting pools, but the presence of mosquitoes made it necessary to fill the inverted pyramid-shaped basins with earth. The grounds were slightly elevated and flowerbeds emerged in the shape of small

■ **Fig. 1.** Bistrița, piața centrală, șirul Sugălete, gravură din 1900. Sursa: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, vol. 6. Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1902, 91.

■ **Foto 16.** Fațada ansamblului este total obturată de copacii de aliniament, absolut inutili. Unul din rolurile stâlpilor era chiar acela de a separa circulația pietonală de cea carosabilă. Unicul ansamblu de acest tip din Transilvania este ascuns astăzi după copaci © Virgil POP

■ **Figure 1.** Bistrița, central square, Sugălete Ensemble, engraving from 1900. Source: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, vol. 6. Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1902, 91.

■ **Photo 16.** 16. The ensemble's façade is completely blocked from view by the alignment trees, which are absolutely useless. One of the roles of the buildings' pillars was to separate pedestrian traffic from the roadway. Today the ensemble, one of a kind in Transylvania, is hidden behind trees © Virgil POP

mounds – they preserved this shape throughout the entire communist age. Their colourful flowers were the star of the postcards of the time (Photo 13). This transformation, although completed in its primary shape only in 1902, is specific to the second half of the 19th century. It is noteworthy that once it was covered with greenery, the square lost its representative function. Major events relevant for the town no longer took place here: HORTHY entered on his white horse from the northern side of the square, in a cramped, improper space, and the liberating Soviet troops' parade took place in front of a dais placed in an *extra muros* square, in front of the theatre built by FELLNER and HELMER. After 1990, once becoming mayor of Cluj, the infamous Gheorghe FUNAR started an ideological battle to monopolise and destroy the public space, in which green areas were the first victim. As the square had become a place in which the local political power was being contested, the

anevoioase tratative cu parohia, Primăria reușește să demareze lucrările de demolare a incintei bisericii pentru a pregăti terenul pentru viitoarea amenajare (foto 5-6). În această fază intermediară, între degajarea pieței și reamenajarea ei, biserica este cel mai bine pusă în valoare (foto 7-8). În fața statuii realizate de FADRUSZ se introduce o circulație pe alei în formă de X ce pornește de la străzile de intrare în piață, de pe latura sudică (foto 9). Într-o primă fază doar triunghiul sudic rezultat din încrucișarea aleilor este plantat cu iarbă; dar în curând vegetația apare și în triunghiurile laterale. Având în vedere că Lajos PÁKEI a proiectat gardul și soclul statuii lui FADRUSZ, putem presupune că el este și autorul amenajărilor pieței. PÁKEI este un arhitect fidel clasicismului, chiar dacă în opera lui găsim și alte referiri istorice, goticul și romanicul. În acord cu o compoziție clasică de la sfârșitul secolului al XIX-lea, o promenadă putea fi numai una dirijată și foarte rigidă. Vegetația ce apare în faza ulterioară face parte din concepția inițială, dar a fost realizată mai târziu pentru a permite o mare platformă în fața statuii la momentul inaugurării. Promenada dirijată corespunde perfect funcțiunii de afișare a unei burghezii din ce în ce mai mândre de ea însăși. Cum altfel te-ai fi putut

■ **Fig. 2.** Sibiu, piața într-o acuarelă de pe la 1800

■ **Foto 17.** Sibiu. În perioada interbelică apar copăceii de aliniament © Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”

■ **Foto 18.** După perioada interbelică spațiul este transformat în straturi de flori © Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”

■ **Foto 19.** Piața este reamenajată pentru a deveni „Capitala culturală europeană” © Virgil POP

■ **Foto 20.** Piața pregătită pentru mari evenimente publice © Virgil POP

■ **Figure 2.** Sibiu, the square in a watercolour from 1800

■ **Photo 17.** Sibiu. In the interwar period, alignment trees have appeared © “Lucian Blaga” Central University Library

■ **Photo 18.** After the interwar period, the space was transformed into flowerbeds © “Lucian Blaga” Central University Library

■ **Photo 19.** The square was redesigned to become the “European Capital of Culture” © Virgil POP

■ **Photo 20.** The square prepared for large public events © Virgil POP

plimba cu o rochie cu crinolină în centrul orașului celui mai important din Transilvania? (foto 10) Transformarea pieței s-a făcut în primul rând pentru caracterul de reprezentare și a avut o motivație politică. După Primul Război Mondial, administrația românească nou instalată nu produce mari schimbări: apare la sfârșitul anilor 1930 darul lui MUS-SOLINI către clujeni, o copie a Lupei Capitoline (foto 12). Aceasta va fi preluată, după arbitrajul de la Viena, de către administrația românească

City Hall initiated archaeological excavations (even though the place was reduced in size and not the most appropriate), with the support of the National History Museum of Transylvania, where the same nationalistic political orientation was dominant at the time. The archaeological site stayed opened for a long

■ **Foto 21.** Mediaș, piața cu o vegetație ce împiedică vederea laturilor opuse de la cota pietonului Sursa: Martin RILL & Georg GERSTER. Siebenbürgen im Flug: Das deutsche Siedlungsgebiet: Seine Kirchenburgen, Dörfer, Städte und Landschaften. S. I., Edition Wort und Welt, 1997.

■ **Photo 21.** Mediaș, the square with a vegetation that, from the pedestrian's level, prevents the view of the opposite sides. Source: Martin RILL & Georg GERSTER. Siebenbürgen im Flug: Das deutsche Siedlungsgebiet: Seine Kirchenburgen, Dörfer, Städte und Landschaften. S. I., Edition Wort und Welt, 1997.

time; the excavated earth was simply thrown next to it, therefore puddles were formed, and water silk soon began to grow in them. Thus, the space was altered, and the protesting gatherings had even less space available – and an uglified one! (Photo 14) In fact, the town's leadership had a clear and coherent vision: to prevent the use of the public space, a space it was really not fond of. It was, after all, a confrontation between the rural and the urban. The eminently urban space had to be eliminated, or at least made unusable. After the year 2000, as the town's leadership changed, a contest was initiated for the square's redesign. The apocalyptic situation inherited from FUNAR's administration had to be resolved, and the new administration could easily prove its European orientation. The neglected archaeological excavations became a matter of principle. The first winning solutions had the same aim at making the square rockier – a then widespread European solution. The space of the square, previously dominated by low greenery through which one could easily stroll on guided alleys, was turning into a paved space that could host occasional gatherings, providing the square's main historic building, Saint Michael's Gothic Church with a good visibility. The winning project, designed by Planwerk, was only partially implemented, as automobile traffic was not eliminated on the square's eastern and west-

în retragere și mutată la Turda. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, un normativ de apărare impunea formarea unor bazine cu apă pentru stingerea incendiilor în caz de bombardament. Cele două bazine vor fi așezate simetric în piață, iar circulația în formă de X este transformată într-una în formă de Y pentru că cele două bazine se suprapuneau peste alei (foto 12). După război s-a încercat menținerea bazinelor sub formă de oglindă de apă decorativă, dar prezența fânțarilor a impus umplerea bazinelor în formă de piramidă cu vârful în jos cu pământ. Terenul a mai fost ridicat puțin și s-au format doar movile cu flori. În forma aceasta au rămas pe toată perioada comunismului. Florile colorate făceau deliciul ilustratelor poștale de epocă (foto 13). Această transformare a pieței, chiar dacă s-a finalizat într-o primă formă în 1902, este tipică și specifică pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De remarcat că piața își pierde funcțiunea de reprezentare prin acoperirea cu spațiu verde. Evenimente majore în viața orașului nu se mai desfășoară aici: intrarea lui HORTHY pe cal alb se face pe partea nordică într-un spațiu înghesuit și impropriu, iar parada trupelor sovietice eliberatoare se face prin fața unei tribune amplasate în piața din fața teatrului construit de FELLNER și HELMER în *extra-muros*. După 1990, când ajunge primar al Clujului, faimosul FUNAR începe o luptă ideologică atât pentru acapararea, cât și pentru distrugerea spațiului public în care cade ca primă victimă spațiul verde. Pentru că piața devenise un loc de contestare a puterii politice locale, chiar dacă era impropriu și redus ca dimensiune, Primăria inițiază săpături arheologice, bucurându-se de susținerea Muzeului de Istorie a Transilvaniei, dominat de aceeași orientare politică naționalistă. Șantierul rămâne deschis multă vreme, pământul din săpătură fiind aruncat alături, astfel că s-au format bălți care în scurtă vreme s-au umplut cu

■ **Foto 22.** Mediaș în 2021, "pietonalizarea" s-a realizat prin interzicerea circulației și amplasarea de distracții gonflabile. Kitsch provincial. Unde sunt bălciurile de altă dată? © Virgil POP

■ **Foto 23.** Doar turnul masiv al bisericii gotice se mai vede peste vegetația din parcul format în fosta piață © Virgil POP

■ **Photo 22.** Mediaș in 2021. "Pedestrianisation" was achieved by banning road traffic and placing inflatable means of entertainment. Provincial kitsch. Where are the fairs of yesteryear? © Virgil POP

■ **Photo 23.** Only the massive tower of the Gothic church is still visible over the vegetation in the park formed in the former square © Virgil POP

mătasea broaștei. În acest fel spațiul este alterat și adunările contestatare se desfășoară într-un spațiu și mai restrâns și urât (foto 14). De fapt conducerea orașului de la acea vreme a avut o viziune clară și coerentă: să împiedice folosirea spațiului public, spațiu ce nu-i era sufletește deloc aproape. Era înfruntarea dintre rural și urban. Spațiul eminent urban trebuia eliminat sau măcar făcut de neutilizat. După anul 2000 schimbându-se conducerea orașului, se inițiază un concurs pentru reamenajarea pieței. Trebuia rezolvată situația apocaliptică moștenită de la administrația lui FUNAR, iar noua administrație putea ușor dovedi că este europeană. Săpăturile arheologice lăsate de izbeliște au devenit o problemă de principiu. Primele soluții câștigătoare au fost cu aceeași orientare de mineralizare a pieței, o tendință europeană generalizată la acea vreme. Spațiul pieței dominat până atunci de plantații joase prin care se putea circula pe trasee dirijate se transformă într-un spațiu mineralizat ce poate găzdui diverse manifestări ocazionale și care asigură o bună vizibilitate principalului monument al pieței, biserica gotică Sf. Mihail. Proiectul câștigător al firmei Planwerk este parțial pus în operă; nu se elimină circulația auto de pe laturile estică și vestică. Începutul lucrărilor, acoperirea gropilor s-au făcut noaptea pentru a evita manifestări de amploare ale susținătorilor acestora. Noua conducere era pro-europeană dar nu dorea să-și înlăture un potențial electorat ce ar fi putut evolua. Cea din urmă latură, cea vestică, s-a pietonalizat câțiva ani mai târziu (foto 15). În felul acesta piața a căpătat un aer european, ceea ce își dorea toată lumea. Dar între timp piața a căzut victimă propriului succes: a fost năpădită de terasele și umbrelele localurilor. S-a trecut prea în forță la utilizarea spațiului public prin cârciumărit, iar Primăria este cam nepăsătoare la această degradare când vede profiturile care îi revin din exploatarea spațiului public. Vegetația înaltă de aliniament din fosta piață a fost păstrată, dar de spaima ecologiștilor nu a mai fost întreținută. Astăzi s-a ajuns din nou în situația în care frontul vestic al pieței și parțial frontul sudic nu mai sunt vizibile din cauza arborilor prea mari și prea deși.

Piața din Cluj este unica transformată radical înainte de Primul Război Mondial. În alte orașe, schimbările funcționale s-au produs, dar geometria și spațialitatea au rămas aceleași. O fi contribuit și lipsa mijloa-

ern sides. The first landscaping works, namely filling up the holes, began during the night to avoid major protests from their supporters. The town's new administration was pro-European, indeed, but it did not want to antagonise a potential electorate that could evolve in time. The square's western side became pedestrian a few years later (photo 15). Thus, the square got the European feel that everybody wanted. However, since then, it has fallen victim to its own success, becoming overflowed with the terraces and umbrellas of various catering businesses. The shift to a function characterised by pub-running was too abrupt, and the City Hall has been quite insensitive to this deterioration, eyeing the profits obtained from the exploitation of the public space. The tall greenery lining the former square was preserved, but for fear of what ecologists would say, it was not trimmed anymore, which led to the current situation in which the western front of the square and partially the southern one are no longer visible because of the trees that are too tall and too thick.

The square in Cluj is the only one that underwent radical transformations before World War I. In other towns, functional changes occurred, but the geometry and spatiality remained the same. The lack of material resources might have contributed to this preservation of the space. This status was ideal for those towns that nowadays are considered historical and listed as such. After World War I, the new Romanian administration tried to give a new face to Transylvanian towns. The easy, quite decent solution of turning the central square into a park prevailed.

This is precisely what happened in Bistrița (Figure 1). Initially, the square received a couple of thin alignment trees and a low plantation around the church – nowadays it looks rather like a grove. Today, the famous Sugălete, a unique case of Renaissance-style

urban transformation, is made to look ridiculous by all the vegetation in front of it. One of the purposes of this ensemble was to separate pedestrian traffic from the bustle of carts in the square, whereas today, it is separated from the street by a row of trees (Photo 16). The façade of the ensemble, Renaissance in spirit and Gothic in details, is hidden behind trees that provide shadow to no one, as pedestrians are sheltered by the Gothic vaults. A contest for the landscaping of the square was organised in 2012, which was planning for a deforestation, but due to various reasons, it was never carried out.

In Sibiu, the central square (Figure 2) received, right after World War I, a perimetral separation of the street only by the means of kerbs. Automobiles entered the town. Afterwards, alignment trees appeared along the sides (Photo 17). After World War II, the space was divided through diagonals, and a central flowerbed appeared. The public could no longer linger in the square, it could only go through it following the diagonal alleys (Photo 18). Sibiu is the only Transylvanian town whose landscaping followed the idea of a historic rehabilitation, even before 1989. But it was modestly implemented, with the meagre means and the constraints of the time (Photo 19). After the year 2000, a new landscaping occurred, stimulated by the fact that Sibiu was granted the title of European Capital of Culture (Photo 20). However even here, in order to deal carefully with certain sensibilities and policies, the uninspired statue of Gheorghe LAZĂR was maintained, and the Baroque statue that had been exiled in the Roman Catholic churchyard at the beginning of the communist period was not put back.

In Mediaş, a town that used to have an impressive mediaeval square with no large buildings, as the visual accent represented by the Gothic church was located outside its premises, the square was converted into a forest with a perimetral roadway (Photo 21). Flowerbeds arranged as if by a housewife dominate the middle of the square. While go-

celor materiale la această conservare a spațiului. Această stare a fost cea ideală pentru orașele pe care astăzi le considerăm istorice și care sunt clasate ca atare. După Primul Război Mondial, noua administrație românească a încercat să dea o nouă față orașelor din Transilvania, alegând calea lejeră și decentă de a transforma piața centrală în parc.

Acesta e și cazul orașului Bistrița (fig. 1). Mai întâi piața primește niște firavi copaci de aliniament, o plantație joasă în jurul bisericii, iar astăzi arată mai degrabă ca o pădurice. Faimosul Sugălete, un caz unic de transformare urbană de tip renescentist este astăzi ridiculizat prin vegetația din fața lui. Unul din scopurile acestui ansamblu era acela de a separa circulația pietonală de forfota căruțelor din piață, iar astăzi este separat de carosabil printr-un șir de copaci (foto 16). Fațada ansamblului, renescentistă în spirit și gotică în detaliu, este ascunsă în spatele copacilor care nu țin umbră nimănui, căci pietonii sunt la umbra bolților gotice. În 2012 s-a organizat un concurs pentru reamenajarea pieței ce prevedea o despădurire, dar din diverse motive punerea în practică nu a mai avut loc.

La Sibiu, piața centrală (fig. 2) capătă imediat după Primul Război Mondial o separare perimetrală a carosabilului doar prin borduri. Automobilul pătrunde în oraș. După aceea vor apărea copacii de aliniament în lungul laturilor (foto 17). După al Doilea Război Mondial, spațiul va fi împărțit prin diagonale și va apărea un rondou central cu flori. Publicul nu mai putea zăbovi în piață, ci doar să o parcurgă după aleile diagonale (foto 18). E singurul oraș din Transilvania care a avut o reamenajare în sensul restabilirii istorice realizată înainte de 1989. Dar și aceasta a fost modest realizată, cu mijloacele și constrângerile epocii (foto 19). După anul 2000 s-a făcut o nouă reamenajare impulsionată de conferirea statutului de capitală culturală europeană (foto 20). Dar și în aceasta, pentru menajarea unor sensibilități și politici, este menținută neinspirata statuie a lui Gheorghe LAZĂR și nu este reamplasată statuia barocă ce a fost exilată în curtea bisericii romano-catolice la începutul perioadei comuniste.

În Mediaş, care a avut o impresionantă piață medievală fără clădiri mari, accentul bisericii gotice fiind în afara pieței, aceasta a fost transformată într-o pădure ce are un carosabil perimetral (foto 21). Straturi de flori așezate ca de o gospodină domină mijlocul pieței. În parcurgerea perimetrului nu se observă laturile opuse. S-a anihilat percepția concavității spațiului urban. Și în Mediaş s-au luat măsuri de „pietonalizare”,

■ Fig. 3. Reghin, piața centrală pe la 1800. Se văd toate laturile, iar spațiul central poate fi folosit

■ Foto 24. Reghin, piața s-a transformat în parc, iar în parc s-a amplasat o bancă privată. Mai multe legi au fost încălcate: s-a concesionat domeniul public către un investitor privat fără a exista un interes public major și s-a eliminat spațiul verde pentru o funcțiune neadmisă ca excepție © Virgil POP

■ Figure 3. Reghin, the central square around 1800. All sides can be seen, and the central space can be used

■ Photo 24. Reghin, the square was transformed into a park, and a private bank was placed in it. Several laws have been violated: public domain has been leased to a private investor without any major public interest, and green space has been eliminated for a function not allowed as an exception © Virgil POP

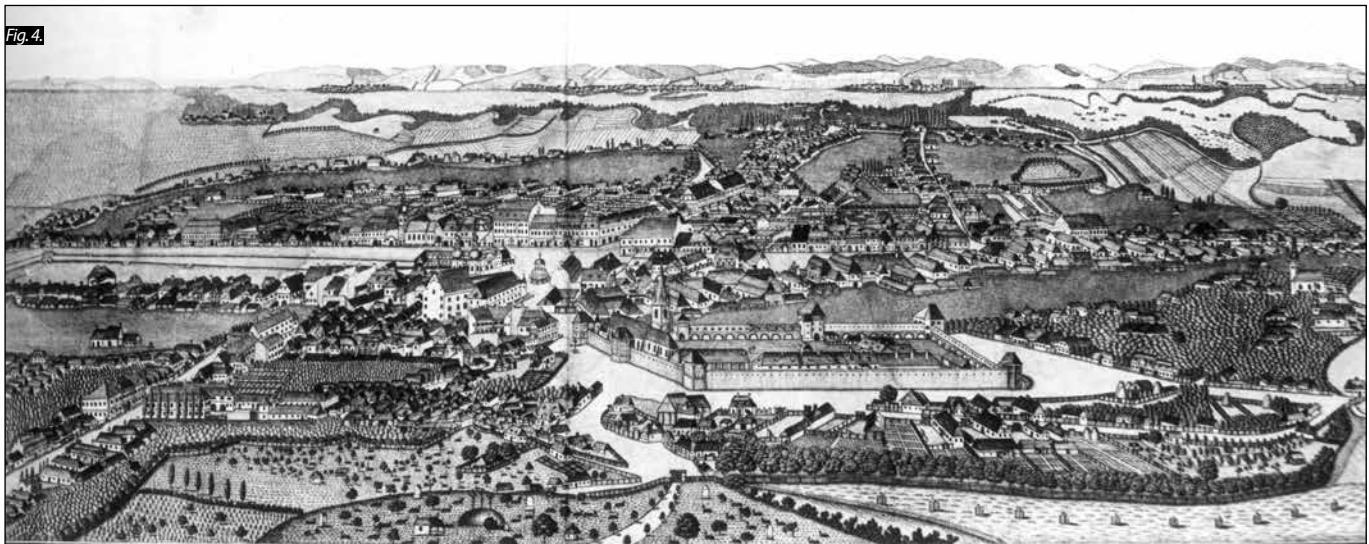
dar aici s-au redus la introducerea unor semne de circulație restrictive. Două din laturile pieței au fost golite de mașini și trafic. Dorința de a anima acest spațiu public s-a redus la instalarea unor jucării pentru copii realizate din castele gonflabile. Chiar dacă sunt provizorii, kitsch-ul e absolut (foto 22). Toate aceste reutilizări din Mediaș reflectă dorința de schimbare și îmbunătățire altoite pe neputința economică, orașul fiind unul în continuă decădere economică după prăbușirea comunismului. Potențialul spațiului central se păstrează (foto 23).

Și orașele târg au avut cam aceeași soartă. Reghinul, cel format de-a lungul unei piețe (fig. 3), după unificarea cu cel format în jurul bisericii gotice se transformă după același tipic. Oraș provincial în care se distrug fronturile pieței pentru adaptarea la comerțul post-decembrist, își ratează și șansa de reamenajare a spațiului public prin construirea de sedii de bancă sub formă de chioșc (foto 24). Aceasta denotă doar gradul de corupție sau incompetență a administrației locale. Aceste fenomene sunt mai degrabă specifice anilor 1990.

Târgu Mureș, după cum îi spune și numele, se dezvoltă în lungul unui spațiu destinat târgului (fig. 4). În perioada interbelică se introduc

ing along its perimeters, the opposing sides are not discernable. The perception of the urban space's concavity was annihilated. Measures were taken to "pedestrianise" the area, but they were limited to the introduction of restrictive traffic signs. Two of the square's sides were emptied of cars and traffic. The desire to animate this public space was reduced to the placement of a children's playground made of bouncy castles. Although they are only temporary, the kitsch is absolute (Photo 22). These reuses in Mediaș reflect the desire to change and improve engrafted on an economic helplessness – since the fall of communism, the town has been in a continuous economic decline. The potential of the central space remains, however (Photo 23).

Former market towns had approximately the same fate. Reghin, which was shaped along a square (Figure 3), after its unification with the one formed around the Gothic church, was transformed along the same lines.

■ **Fig. 4.** Târgu Mureș pe la 1800. Piața cu funcțiune de târg se remarcă în structura urbană ca un element major © Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”

■ **Foto 25.** Târgu Mureș cu fosta piață transformată în parc-pădure. Distracția populară de plimbare pe Corso s-a demodat, iar spațiul central este pustiu © Virgil POP

■ **Foto 26.** Târgu Mureș în 2013. O încercare timidă de reanimare a unui spațiu cu funcțiunea inițială, eliminată în secolul XX, dar în varianta „trendy” © Virgil POP

■ **Figure 4.** Târgu Mureș around 1800. The square with the function of marketplace stands out in the urban structure as a major element © “Lucian Blaga” Central University Library

■ **Photo 25.** Târgu Mureș, with the former square transformed into a forested park. The popular means of entertainment of strolling on the promenade has gone out of fashion, and the central space is deserted © Virgil POP

■ **Photo 26.** Târgu Mureș in 2013. A timid attempt to revive a space along its original function that was eliminated in the 20th century, but in a “trendy” version © Virgil POP

- **Foto 27.** Baia Mare la 1899. Carte poștală. Apar copacii de aliniament pe una din laturi © colecția Virgil POP
- **Foto 28.** Baia Mare, Ansamblul „Minerul” © colecția Virgil POP
- **Foto 29.** Baia Mare în 2005. Colțul concav, plin conferă a senzației accentuate de urban © Virgil POP
- **Foto 30.** Baia Mare cu piața în curs de finalizare a reamenajării © Virgil POP
- **Photo 27.** Baia Mare in 1899. Postcard. Alignment trees appear on one side © Virgil POP collection
- **Photo 28.** Baia Mare, the “Minerul” Ensemble © Virgil POP collection
- **Photo 29.** Baia Mare in 2005. The concave corner, fully providing an accentuated urban character © Virgil POP
- **Photo 30.** Baia Mare, with the square in the process of completing its rearrangement © Virgil POP

A provincial town in which the square fronts are being destroyed in an effort to adapt to post-1989 commerce failed at landscaping its public space by building banking institutions shaped as kiosks (Photo 24). This only reflects the degree of corruption or incompetence of the local administration. These phenomena are rather specific to the 1990s.

Târgu Mureș, as its name suggests,² evolved along an area meant to serve as a market (Figure 4). In the interwar period two Romanian churches were introduced at both ends, one for the locals and the other for the town's new administration, while the former market space was planted with grass and small trees. In the communist period, two statues were introduced. The uncontrolled green space grew excessively, so that from one side one cannot see the other side of the

² Its names in various languages – Târgu Mureș in Romanian, Marosvásárhely in Hungarian, Neumarkt am Mieresch in German – all contain the component of market or fair [ed. note].

două biserici românești în capete, una pentru localnici și una pentru noua administrație a orașului, iar fostul târg este înierbat și plantat cu flori și copăcei. În perioada comunistă s-au introdus două statui. Spațiul verde necontrolat a crescut prea mult, astfel încât de pe o latură nu se mai vede bine cealaltă latură (foto 25). Vegetația centrală a devenit un gigant sens giratoriu. Și aici se încearcă animarea și resuscitarea ideii de târg în varianta trendy (foto 26).

Baia Mare a avut o piață pătrată centrală cu funcțiunea de târg (foto 27). Pe la 1900 începe modernizarea prin introducerea complexului în stil secesion „Szent István”, cunoscut mai ales după denumirea comunistă „Minerul”. Într-o primă fază rămâne fără vegetație (foto 28). După aceasta apar copacii de aliniament și probabil o circulație perimetrală ce se întretaie cu o circulație transversală, păstrată până în ziua de azi. O restructurare recentă a pieței a redus mult din vegetația care a crescut excesiv. Intervenția a stârnit critici chiar și din partea unor intelectuali ce susțineau că vegetația a fost surprinsă în tablourile „Școlii de la Baia Mare”. În acest caz se impunea o revizuire a perspectivelor, pentru că unul dintre colțurile pieței este concav, fapt unic în Transilvania, ori tocmai acest colț sporește caracterul de piață al spațiului, un spațiu con-

cav, un spațiu urban arhitecturalizat cu senzația de spațiu interior ce nu are tavan (foto 29-30).

Gherla, oraș baroc fondat pe un plan prestabilit în anul 1700, avea o piață-târg perfect pătrată (foto 31). La sfârșitul secolului al XIX-lea se elimină funcțiunea de târg (foto 32). În perioada interbelică se formează sectorizarea pieței prin alei radiale (foto 33). În anii 1940 se montează un obelisc, după moda mussoliniană, după război i se pune o stea sovietică în vârful, după care este eliminat definitiv. La începutul perioadei post-decembriste se montează o inevitabilă troiță ce va fi înlocuită cu un monument al eroilor. În tot timpul acestei sarabande simbolistice vegetația a crescut nemăsurat, astfel încât localnicii se referă la acest spațiu ca fiind „parcul mic” (foto 34). În anii 2000 s-a făcut un exercițiu studentesc pentru reamenajarea pieței. Rezultatul s-a constituit într-o expoziție în care localnicii își puteau consemna opiniile (fig. 5). Majoritatea celor care s-au exprimat au avut păreri negative. Pentru ei piața era așa „dintotdeauna”. Lipsa unui spațiu al comunității nu este resimțită. Comunitatea nu are nevoie de așa ceva – altele îi sunt nevoile.

Năsăudul este o localitate ce se transformă la începutul secolului XX din sat în oraș. Se observă și la o primă privire pe planurile topografice ale Transilvaniei că Salva este o localitate mai mare decât Năsăudul în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. În piața-târg a fostului sat era o biserică

square (Photo 25). The central vegetation became a huge roundabout. Attempts were made here as well to reanimate and resuscitate the idea of a fair, but with a trendy twist Photo 26).

Baia Mare had a square-shaped central square that functioned as a marketplace (Photo 27). Its modernisation started around 1900 with the introduction of the Szent István Secessionist Ensemble, whose name in the communist period was “Minerul” [The Miner]. Initially, it remained without vegetation (Photo 28). Then, alignment trees appeared and probably a perimetral traffic intersecting a transversal traffic flow, which has been preserved until today. A recent restructuring of the square considerably reduced the vegetation that had grown excessively. The intervention was criticised even by certain intellectuals stating that the vegetation had been immortalised in the paintings of the Baia Mare School of Painting. In this case, a revision of the perspectives was essential, because one of the corners of the square is concave, which is a unique feature in Transylvania, or this precise corner enhances the

■ Foto 31. Gherla înainte de 1900. Piața „armenească” e încă târg

■ Foto 32. Gherla înainte de Primul Război Mondial cu piața pietruită și golită de funcțiunea „murdară”

■ Foto 33. Gherla. Piața reamenajată în perioada interbelică „românească” și obeliscul horthyst „unguresc” în vârful căruia s-a așezat mai târziu steaua sovietică cu cinci colțuri

■ Foto 34. Gherla în 2013 după reamenajarea spațiului verde cu o compoziție „liberă” la începutul anilor 1960 și obeliscul actual ce a înlocuit troița post-decembristă © Virgil POP

■ Foto 31. Gherla before 1900. The “Armenian” square is still a marketplace

■ Foto 32. Gherla before World War I, with the square paved and emptied of its “dirty” function

■ Foto 33. Gherla. The redesigned square in the “Romanian” interwar period and the “Hungarian” Horthyst obelisk, on top of which later the five-pointed Soviet star was placed

■ Foto 34. Gherla in 2013, after the landscaping works in the early 1960s resulting in a “free” composition, and the current obelisk that replaced the post-communist wayside cross © Virgil POP

■ **Fig. 5.** Gherla. Proiect studențesc realizat de Csaba LAZAR, cu succes minor la o vizionare publică, locală © Csaba LAZAR
 ■ **Figure 5.** Gherla. Design carried out by a student, Csaba LAZAR, with minor success at a public, local viewing © Csaba LAZAR

market feel of the space, a concave space, an architecturalised urban space providing the feeling of an interior with no ceiling (Photos 29 and 30).

Gherla, a Baroque town founded based on a pre-established plan dating from the year 1700, had a perfectly square-shaped market square (Photo 31). At the end of the 19th century, its marketplace function was eliminated (Photo 32). In the interwar period, the square was divided in sectors by the means of radial alleys (Photo 33). In the 1940s, an obelisk was erected in good Mussolinian fashion; after the war, a Soviet star was placed on top of it, and afterwards it was eliminated permanently. At the beginning of the post-communist age, the inevitable wayside cross was placed there, only to be replaced later by a heroes' monument. Throughout this "symbolistic saraband", the vegetation grew beyond measure, therefore the locals now refer to this space as „the small park” (Photo 34). In the years 2000, a students' workshop was carried out aiming at a new landscaping of the square. The outcome was an exhibition in which the locals could write down their opinions (Figure 5). Most of the people who expressed themselves had negative opinions. To them, the square had been like this „from time immemorial”. The lack of a community space was not perceived. The community did not need that – it had other needs.

Năsăud is a settlement that evolved from village to town at the beginning of the 20th century. Even by glancing at the topographic maps of Transylvania, one can notice that in the 18th and 19th centuries Salva was a larger settlement than Năsăud. In the market square of the former village, there used to be a wooden church. Through a „Regulierug Plan”, the sides of the square were straightened, and two versions for the new church emerged, one in

de lemn. Printr-un „Regulierug Plan” se îndreaptă laturile pieței și apar două variante pentru noua biserică, una în axul de simetrie al pieței și una în axul de simetrie al drumului principal de acces în piață dinspre Salva. S-a optat pentru cel în axul de simetrie al pieței, în acord și cu limbajul clasicist al noii biserici (fig. 6). Tot atunci se formează o nouă piață și spațiul central se transformă încet, încet într-un parc (foto 35). Dar după 2000 a apărut un dar otrăvit: o tabără de artiști și-a lăsat aici produsele alăturate unui bazin ce s-ar dori fântână decorativă (foto 36). În fața bisericii s-a instalat un chioșc de PVC alb pentru vândut obiecte sfinte. Chioșcul strică simetria spațiului dar, fiind amplasat chiar lângă biserică, poate da o impresie specială: cumpărăturile făcute aici ar putea fi asimilate cu indulgențele. Întreg spațiul central lasă o impresie jalnică, iar intențiile de la cumpăna secolului al XIX-lea și al XX-lea au fost anihilate pentru o vreme. Clădirile în stil clasicist și secesion se pierd printre copaci mult prea înalți și „opere de artă modernă”.

Satu Mare este un oraș modern format în vecinătatea unei fortificații de pământ. La vremea conturării pieței centrale pe un teren perfect plat, nu existau constrângeri de suprafață, astfel că piața are dimensiuni foarte mari (foto 37). Funcțiunea inițială a fost cea de târg. Către anul 1900 orașul se emancipează, apar impresionante construcții în stil secesion și niște arbori de mici dimensiuni pe contur (foto 38). Încă de dinainte de Primul Război Mondial încep reamenajări cu straturi de flori, dar fronturile se pot încă vedea de pe o parte pe alta (foto 39). Vegetația s-a dezvoltat în perioada comunistă, iar în epoca post-decembristă a fost complet neglijată. În acest fel s-a format o pădure delimitată de circulația carosabilă pe toate laturile. Vegetația este atât de mare încât concurează ca înălțime clădirile din fronturi. În parcursul unei laturi se percepe o stradă ce are un front format din clădiri, iar frontul opus din vegetație. Senzația și atmosfera de piață au dispărut complet (foto 40). Este cel mai evident caz de distrugere a unei piețe prin vegetație.

S-au ales aceste cazuri pentru că reprezintă orașe tipice pentru Transilvania, orașe fortificate în care piața centrală este de regulă în front continuu și concavitatea spațiului este caracteristica esențială. Și cele-

lalte cazuri menționate de târguri și oraș cu plan prestabilit, lipsite de o incintă, ajung în cele din urmă, prin densificare, mai ales în zona centrală, să aibă un aspect asemănător. După trecerea în revistă a celor câteva cazuri se pot trage niște concluzii generale. Piețele urbane medievale se caracterizează prin concavitatea spațiului: capacitatea privitorului de a vedea dintr-un punct toate laturile. Acest caracter se menține până după Primul Război Mondial. La sfârșitul acestei perioade se elimină funcțiunea de comerț din piața centrală. E o măsură de igienă în primul rând. În perioada interbelică spațiile urbane centrale se înverzesc, de regulă prin înierbare și straturi de flori la care se adaugă copăcei și arbuști. Intervenția se face într-o perioadă când „înverzirea” este o tendință generală în urbanismul european: orașul trebuia să devină mai sănătos pentru localnici. Totul se face pentru localnicii care își schimbă modul de distracție, e la modă să te plimbi pe „corso” și în piața centrală. În această perioadă, spațiul încă nu este considerat o valoare de patrimoniu. Patrimoniul era privit ca o colecție de clădiri scoase din context, o viziune asemănătoare cu cea a obiectelor de artă dintr-un muzeu, ce pot sta pe un perete sau

■ **Fig. 6.** Năsăud. Planul de regularizare din 1866 © Arhivele Naționale ale României, filiala Năsăud
 ■ **Figure 6.** Năsăud. 1866 regularisation plan © National Archives of Romania, Năsăud branch

the symmetry axis of the square and the other in the symmetry axis of the main access road to the square from Salva. The version chosen was the one for the church placed in the symmetry axis of the square, in agreement with the Neoclassical means of expression of the new church (Figure 6). At the same time, a new square emerged, and the central space gradually turned into a park (Photo 35). But after the year 2000, a poisoned gift materialised: an art camp left their artistic works pertaining to a basin that is supposed to be a decorative fountain (Photo 36). Moreover, in front of the church a white PVC kiosk was installed, selling holy objects. The kiosk disturbed the symmetry of the space, but since it was located right next to the church, it gave the impression that the items sold there could be considered indulgences of some sort. The entire central space leaves a pathetic impression, and the intentions dating from the threshold of the 19th and 20th centuries just disappeared. Neoclassical and Secessionist buildings seem lost among „modern artworks” and trees that are much too tall.

Satu Mare is a modern town formed in the vicinity of an earthen fortification. When the square was outlined, on a perfectly flat piece of land, there were no space-related constraints; therefore it is very large (Photo 37). Its initial function was that of a fair. Around the year 1900 the town became emancipated, and impressive Secessionist buildings emerged, as well as some short trees along its outline (Photo 38). Even before World War I, some changes were made by introducing flowerbeds, but the fronts could still be seen from one side to the other (Photo 39). In the communist period the vegetation grew, and in the post-communist era it was completely neglected. A forest was thus formed, delimited from auto traffic from all sides. The vegetation is now so tall that it competes height-wise with the actual buildings facing the square. On one side of

■ **Foto 35.** Năsăud înainte de Primul Război Mondial. Carte poștală © colecția Virgil POP
 ■ **Foto 36.** Năsăud în 2007 cu piața transformată în parc cu bazin și monumente moderne © Virgil POP
 ■ **Photo 35.** Năsăud before World War I. Postcard © Virgil POP collection
 ■ **Photo 36.** Năsăud in 2007, with the square transformed into a park completed with a basin and modern monuments © Virgil POP

- **Foto 37.** Satu Mare la începutul secolului XX © colecția Virgil POP
- **Foto 38.** Satu Mare înainte de Primul Război Mondial cu copaci de aliniament © colecția Virgil POP
- **Foto 39.** Satu Mare înainte de Primul Război Mondial cu vegetația crescută, dar încă se simte spațiul urban de piață © colecția Virgil POP
- **Foto 40.** Satu Mare în 2017 cu piața transformată în pădure și spațiul de piață anihilat. Piața s-a transformat într-un mare sens giratoriu pe patru străzi ce au pe dreapta fronturi construite și pe stânga front de pădure © Virgil POP
- **Photo 37.** Satu Mare at the beginning of the 20th century © Virgil POP collection
- **Photo 38.** Satu Mare before World War I, with alignment trees © Virgil POP collection
- **Photo 39.** Satu Mare before World War I, with grown vegetation, but still with the feeling of an urban square © Virgil POP collection
- **Photo 40.** Satu Mare in 2017, with the square transformed into a forest and the annihilated marketplace. The square has turned into a large roundabout on four streets, with building fronts on the right and "forest fronts" on the left © Virgil POP

the square, one can see a street that has one front composed of buildings and the opposite front, of vegetation. The feel of a square, its atmosphere have disappeared completely (Photo 40). This is the most obvious example of vegetation destroying a square.

These specific cases have been chosen because they illustrate typical Transylvanian fortified towns, in which the central square usually has a continuous front, and the concavity of the space is the main characteristic. The other cases mentioned, representing market towns and towns with a pre-established plan, lacking a precinct, ultimately managed to achieve a similar look through densification, especially in the central area. Having examined these cases, a few general conclusions can be drawn. Mediaeval urban squares are characterised by the concavity of the space, namely the viewer's ability to see all its sides from one spot. This character was preserved until after World War I. At the end of this period, the trading function was eliminated from the central square. This was,

pe altul fără a le fi diminuată valoarea. În perioada comunismului preocupările erau pentru un spațiu nou. Se construiesc nenumărate centre civice, numite de localnici „centrul nou”. Spațiul de adunări în fața unui balcon monumental era idealul epocii. Spațiile urbane istorice sunt neinteresante din acest punct de vedere. De fapt a fost norocul acestor spații, au fost conservate prin neglijență. Între timp și comportamentul s-a schimbat. Plimbatul prin centru nu mai e principala distracție populară. Spațiile sunt neglijate și vegetația crește. La sfârșitul secolului XX începe o preocupare pentru reamenajarea acestor spații, preocupare ce este cu un decalaj de două, trei decenii față de Europa civilizată. Până la acest moment toate reamenajările și transformările sunt făcute pentru funcțiunea de piață centrală și au un caracter organic și firesc; după anii 1990, când apare și în legislație noțiunea de ansamblu urban, restaurările se fac pentru monumentul istoric „spațiu urban”. Este o provocare pe care trebuie să o înfrunte arhitecții și urbanistii care nu au fost antrenați și educați pentru așa ceva. În ultimul deceniu ne confruntăm și cu teroarea ecologiștilor. Aceștia au o atitudine ușor de înțeles, din cauza dezastrelor cu caracter mondial și a banditismului forestier din patria noastră, dar din cauza lor se scapă aspectele estetice ale unor eventuale „restaurări”.

Restaurările trebuie să se adapteze omului actual. Rafinamentul profesional al arhitectului îi impune să detecteze și/sau să anticipeze nevo-

■ **Foto 41.** Cluj în 2010. Amenajarea unui cort pentru un târg de carte. Reînvierea funcțiunii de târg medieval sezonier în varianta „curată”, apreciată de localnici © Virgil POP

■ **Photo 41.** Cluj in 2010. Setting up a tent for a book fair. The revival of the function of seasonal mediaeval fair, in the “clean” version, is much appreciated by the locals © Virgil POP

■ **Foto 42.** Cluj în 2021. Piața găzduiește eficient o expoziție de arhitectură, BATRA. Și în Evul Mediu exista o funcțiune de expunere în piață. Femeile infidele erau expuse într-o „cuscă a infamiei”. Reluarea funcțiunii e fără intenție © Virgil POP

■ **Foto 42.** Cluj in 2021. The square efficiently hosts an architectural exhibition, BATRA. The square had an exhibiting function in the Middle Ages too: unfaithful women were exhibited in a “cage of infamy”. The resumption of the function is unintentional © Virgil POP

ile de consum „cultural” al omului recent. Aceste „reabilitări” prin revenirea la o imagine inițială trebuie făcute numai acolo unde comunitatea locală are nevoie de un nou spațiu și o nouă utilizare. Reabilitarea din Cluj, care și ea a întâmpinat o opoziție inițială, și-a găsit o bună utilizare: se organizează festivaluri, târguri de carte, târguri de Crăciun, expoziții (foto 42). De curând, în anul 2021, s-a organizat expoziția BATRA ce a produs o animație firească pentru un oraș ce are și un important caracter cultural (foto 42). La Gherla, unde comunitatea nu are nevoie pentru moment de o astfel de funcțiune, o inițiativă de restaurare ar produce numai tensiuni. Trebuie așteptat ca nevoile comunității să solicite un astfel de spațiu.

first and foremost, a hygiene measure. In the interwar period, central urban spaces became much greener, usually through the introduction of grass and flowerbeds, completed by small trees and shrubs. The intervention was carried at a time when “introducing more greenery” was a general trend in European town planning: towns had to become healthier for their inhabitants. Everything was done with the locals in mind, who were finding new ways to entertain themselves – now it was fashionable to stroll on the promenade and in the central square. In those days, space was not yet considered to have heritage value. Heritage was regarded as a collection of buildings taken out of their context, similar to the way one looks at art objects in a museum, which can be displayed on any wall without diminishing their value. In the communist age, efforts were made to create a new kind of space. Countless civic centres, called „the new centre” by the locals, were built. The ideal of the time was a gathering space in front of a monumental balcony. From this perspective, historic urban spaces were simply not interesting. In fact, this is precisely how these spaces were preserved: by negligence. In the meantime, people’s behaviour changed. Strolling through the centre was no longer the main popular pastime. Spaces were neglected and the vegetation grew. The end of the 20th century was marked by a preoccupation for the redesign of these spaces; twenty, thirty years later then in “civilised” Europe. Until then all landscaping and transformation interventions had in mind the function of a central square and had an organic, most natural character. After the 1990s, when the notion “urban ensemble” was included in the legislation, conservation works had to be implemented on „urban spaces” seen as historic buildings. It is a challenge that architects and town planners have to face, although they have not been trained and educated for something like this. Over the last decade, we have been facing the terror imposed by ecologists. Their attitude is easy to understand, due to the worldwide dimension of disasters and the illegal logging organised crime in our country, but because of them, aesthetic aspects of eventual „conservation works” are being left out.

Conservation works must adapt to the needs of current inhabitants. The architects’ professional refinement requires them to detect and/or anticipate the recent needs for „cultural” consumption. „Rehabilitations” made by returning to an initial image must be carried out only in those places where the local community needs a new space and a new use. The rehabilitation carried out in Cluj, which also faced an initial opposition, found itself a new use: it now hosts festivals, book fairs, Christmas fairs, exhibitions (Photo 41). The exhibition of the 2021 Transylvania Architecture Biennial (BATRA) was organised here recently, which produced an animation quite natural for a city that has an important cultural character (Photo 42). In Gherla, where the community does not yet need this type of function, a rehabilitation initiative would only create tensions. One must wait for the needs of the community to require a space of this type.

■ Anna KINDE¹

Restaurarea din 1956-64 a Bisericii Sf. Mihail din Cluj-Napoca, în contextul său teoretic contemporan

The 1956-64 Restoration of St. Michael's Church in Cluj-Napoca in its Contemporary Theoretical Context

■ **Rezumat:** Articolul trece în revistă restaurarea din 1956-64 a Bisericii Sf. Mihail din Cluj-Napoca, plasând-o în contextul său internațional. Întrucât biserica a fost renovată în epoca de aur a Direcției Monumentelor Istorice (DMI), a beneficiat în general de finanțare decentă, fiind adoptate unele (deși nu toate) dintre cele mai bune practici curente ale restaurării monumentelor istorice. Restaurarea a intrat în focusul internațional cu ocazia conferinței profesioniștilor din domeniul restaurării monumentelor istorice de la Paris din 1957, fiind finalizată în 1964, anul adoptării Cartei de la Veneția privind conservarea și restaurarea monumentelor și siturilor. Articolul evidențiază practicile bune și rele și discută pe scurt circumstanțele istorice ale acestei restaurări din epoca comunistă, precum și faptul că unui important monument romano-catolic i s-a acordat o asemenea atenție.

■ **Cuvinte cheie:** conservarea monumentelor istorice, practici de restaurare, sculptură în piatră, biserică gotică, DMI, Cluj-Napoca, Lajos BÁGYUJ, Carta de la Veneția

Introducere

■ Scopul acestui articol este de a schița pe scurt restaurarea din 1956-64 a bisericii gotice Sf. Mihail (foto 1), din secolele XIV-XV, de a evalua principalii actori la nivel personal și instituțional și de a situa restaurarea în contextul său teoretic național și internațional. Datorită gamei largi de surse disponibile, importanței monumentului – una dintre cele mai mari și importante biserici catolice din Transilvania – precum și a amplitudinii reconstrucției, ea constituie un studiu de caz ideal pentru cea mai de succes perioadă a conservării monumentelor din România postbelică.²

■ **Abstract:** The article reviews the 1956-64 restoration of St. Michael's Church in Cluj-Napoca, situating it in its international context. As the church was renovated in the prime era of the Romanian Directorate for Historic Buildings (DMI), it received mostly decent funding, and some but not all of the current best practices in historic building conservation were observed at the time. The restoration received international attention at the conference in Paris for professionals in historic building conservation in 1957, and was ready in time for the 1964 Venice Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites. The article highlights the good and the bad practices as well as briefly discussing the historical circumstances of this Communist era restoration and that an important Roman Catholic historic building was given such attention.

■ **Keywords:** historic building preservation, conservation practices, stone-carving, Gothic church, DMI, Cluj-Napoca, Lajos BÁGYUJ, Venice Charter

Introduction

■ The aim of this article is to briefly outline the 1956-64 restoration of the 14-15th century St. Michael's Gothic church (Photo 1), assess the main contributors on a personal and institutional level, and to situate the restoration in its Romanian and international theoretical context. Due to the wide range of available sources, the importance of the historic building – one of the biggest and most important Catholic churches of Transylvania – as well as the scale of the reconstruction, it constitutes an ideal case study for the most successful period of historic building conservation in Post-War Romania.²

The circumstances: institutional history and why the church needed to be restored

■ It is important to understand the historical context of the restoration, so that we can better evaluate the results and gain an insight into the thought processes of the professionals involved.

1 Istoric de artă, doctorand la Universitatea Central Europeană.

2 Autoarea mulțumește membrilor Asociației Kelemen Lajos pentru Ocrotirea Monumentelor, în special lui Ádám MAKSAJ, și ajutorului districtului arhiepiscopal Kolozs-Doboka. Autoarea este, de asemenea, îndatorată Ioanei RUS-CACOVEAN și lui Szilárd PAPP pentru ajutorul acordat în accesul la sursele lor primare de cercetare, și lui Tamás EMÓDI pentru sprijinul său.

1 Art Historian, PhD Student at the Central European University.

2 The author would like to thank the members of the Kelemen Lajos Association for the Protection of Monuments, especially Ádám MAKSAJ, and the help of the Archbishop's district of Kolozs-Doboka. The author is also indebted to Ioana RUS-CACOVEAN and Szilárd PAPP for their help, sharing their primary sources for the research, and to Tamás EMÓDI for his support.

■ **Photo 1.** The Gothic St. Michael's Parish Church in Cluj-Napoca © Anna KINDE

■ **Foto 1.** Biserica parohială gotică Sf. Mihail din Cluj-Napoca © Anna KINDE

The modern-day restoration history of the church began in 1938, just before World War II, when Áron MÁRTON, the bishop of Transylvania, asked Jenő RADOS of the Budapest University of Technology to prepare a preliminary report on the reparations that were needed. (PAPP 2013, 43-44).³ The north of Transylvania was annexed to the Kingdom of Hungary in 1940, which made it possible for the Hungarian National Committee of Historic Monuments (Műemlékek Országos Bizottsága, MOB) to take over the restoration of St. Michael's Church. Seemingly, Jenő RADOS cooperated with Kálmán LUX to give their professional opinions on the designs prepared at this time for the restoration, which were drawn up by Mihály RÁTZ, Lajos MOLL, and László DEBRECZENI (BÁGYUJ s.a., 24-25).

RADOS outlined the existing problems and his ideas for the restoration in a 1942 article (RADOS 1942): the church elevations were heavily eroded, there were cracks on the walls of the sanctuary and the northeastern spiral staircase, and more importantly, the walls of the sanctuary were leaning outwards. The vaulting of the sanctuary was not the original Gothic vaulting, but a much flatter, elliptical Baroque vaulting from the middle of the 18th century. RADOS suggested a completely modern, 4 by 3 segmented vaulting without ribs, cast entirely out of reinforced concrete with ventilation and lights in the place of the keystone. RADOS was also critical of the "worthless" neo-Gothic additions to the church, especially the neo-Gothic altars and the 19th century bell tower, which he considered to be of considerably less quality than the rest of the church. The suggested vaulting would have conformed to the character of the late mediaeval building while very clearly signalling its 20th century origin. The other suggested reparation works, mainly concerning the

Context: istoria instituțională și motivul restaurării bisericii

■ Este important să înțelegem contextul istoric al restaurării, pentru a putea evalua mai bine rezultatele și a obține o perspectivă asupra gândirii specialiștilor implicați.

Restaurarea modernă a bisericii a început în 1938, cu puțin înainte de Al Doilea Război Mondial, când Áron MÁRTON, episcop al Transilvaniei, l-a rugat pe Jenő RADOS de la Universitatea Tehnică din Budapesta să pregătească un raport preliminar despre reparațiile necesare (PAPP 2013, 43-44).³ Nordul Transilvaniei a fost anexat de Regatul Ungariei în 1940, ceea ce a dat posibilitatea Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice din Ungaria (Műemlékek Országos Bizottsága, MOB) să preia restaurarea Bisericii Sf. Mihail. Se pare că Jenő RADOS a cooperat cu Kálmán LUX pentru a-și oferi opiniile de specialitate cu privire la planurile pregătite în acel moment pentru restaurare, planuri întocmite de Mihály RÁTZ, Lajos MOLL și László DEBRECZENI (BÁGYUJ s.a., 24-25).

RADOS a descris problemele existente și ideile sale pentru restaurare într-un arti-

3 PAPP cites the archives of the St. Michael's Church parish and MÉM-MDK, 1690/265-286, Irattár: MOB-iratok 1943/60, 267, 738.

3 PAPP citează arhivele parohiei bisericii Sf. Mihail și MÉM-MDK, 1690/265-286; Irattár: MOB-iratok 1943/ 60, 267, 738.

col din 1942 (RADOS 1942): fațadele bisericii erau puternic erodate, erau crăpături în pereții corului și a scării în spirală din partea de nord-est și, mai grav, pereții corului erau înclinați înspre exterior. Boltirea corului nu era cea originală, gotică, ci una barocă, eliptică și mult mai plată, datând de la mijlocul secolului al XVIII-lea. RADOS a propus o boltire complet modernă, cu 4 pe 3 bolți segmentate fără nervuri, turnată în întregime din beton armat, cu ventilație și lumini în locul cheii de boltă. RADOS a criticat de asemenea completările neogotice „fără valoare” ale bisericii, în special altarele neogotice și clopotnița de secol XIX, pe care le considera de o calitate mult mai joasă decât restul bisericii. Soluția de boltire propusă s-ar fi conformat caracterului medieval târziu al bisericii și în același timp ar fi semnalat foarte clar originea sa de secol XX. Celelalte lucrări de reparație propuse ar fi corespuns principiilor Cartei moderniste de la Atena din 1933, semnând totodată antipatia lui RADOS față de restaurările „puriste” din secolul al XIX-lea, care favorizau unitatea stilistică în detrimentul autenticității istorice.

Din cauza celui de-Al Doilea Război Mondial și a efectelor sale, lucrările de conservare și restaurare propuse de RADOS nu au fost implementate. Nordul Transilvaniei a fost redat României în 1945, iar lucrările au fost amânate timp de un deceniu. Războiul a avut un efect profund și devastator asupra teoriilor și instituțiilor de protecție a monumentelor: Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, știință și Cultură (UNESCO) a fost fondată în 1945, urmată de Consiliul Internațional al Muzeelor (ICOM) în 1946 (JOKILEHTO 1986, 419-420). În 1957, autoritățile franceze, în cooperare cu UNESCO, au organizat o conferință internațională la Paris pentru specialiștii din domeniul restaurării monumentelor istorice. Cea de-a doua ediție a acestei conferințe a avut loc la Veneția în perioada 25-31 mai 1964, acesta fiind locul de naștere al *Cartei de la Veneția privind conservarea și restaurarea monumentelor și siturilor*. Studiul nostru de caz este unic în sensul că are loc între aceste două conferințe și se poate spune că principiile restaurării sunt conforme cu spiritul Cartei de la Veneția.

În România, după ce Partidul Comunist a preluat puterea în 1946-47, Comisiunea Monumentelor Istorice, înființată în 1892, a fost înlocuită în 1949 de instituții mai mici în cadrul Comitetului pentru Artă și apoi în 1952 de Direcția Monumentelor Istorice (DMI). Direcția a avut nevoie de câțiva ani pentru a se organiza, a stabili cadrul legislativ și a asigura fonduri, iar spre mijlocul anilor 1950 a lansat câteva proiecte de restaurare. Epoca sa „de aur” a fost în anii 1960, când erau disponibile atât fondurile, cât și echipa de specialiști în domeniu. (OPRIȘ 1988, 236-237; vezi și RUS-CACOVEAN 2012; vezi foto 2)

Pregătirile pentru restaurarea Bisericii Sf. Mihail au început cel târziu în 1955

conservation of the eroding elevations and removing some 19th century features, would have fit in with the principles of the modernist Athens Charter of 1933 and signalled RADOS's dislike of the 19th century “purist” restorations that favoured stylistic unity above historical authenticity.

Due to World War II and its effects, the conservation and restoration works outlined by RADOS were not carried out. Northern Transylvania returned to Romanian administration in 1945, and the works were shelved until a decade later. The war had a devastating and profound effect on the historic building conservation theories and institutions: the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) was founded in 1945, followed by the International Council of Museums (ICOM) in 1946 (JOKILEHTO 1986, 419-420). In 1957, the French authorities, in cooperation with UNESCO, organised an international conference in Paris for professionals of historic building conservation. The second instance of this conference was held in Venice in May 25-31, 1964, and this was the birthplace of the *Venice Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*. Our case study is unique in the sense that it takes place between these two conferences and the principles of the restoration can be said to conform to the spirit of the Venice Charter.

In Romania, after the Communist Party took over in 1946-47, the previously running Commission for Historic Buildings (Comisiunea Monumentelor Istorice, founded in 1892) was replaced in 1949 by smaller institutions in the Commission for Arts (Comitetul pentru Artă) and then in 1952 by the Directorate for the Historic Buildings (DMI). It took the DMI several years to organise itself, establish the legislative background and secure funds, and towards the middle of the 1950s it launched several restoration projects. Its “golden age” was in the 1960s, when both the funds and the team of trained professionals were available. (OPRIȘ 1988, 236-237; see also RUS-CACOVEAN 2012; see Photo 2)

The preparations for the restoration of St. Michael's Church began at the latest in 1955 (INP, DMI, Dos. nr. 3380)⁴. The initial designs for the restoration were prepared by the Central Institute for Systematisation of Cities and Regions (Institutul Central de Sistemizare a Orașelor și Regiunilor, ICSOR), overseen by architects G. SAVULIAN and F. FISCHER, while the final versions, taking into consideration the designs prepared by RÁTZ, MOLL, and DEBRECZENI, were drawn up by “Udroiu”, Duiliu MARCU and Ion DUMITRESCU, who worked at the DMI (BÁGYUJ s.a., 24-25). The church was considered a very important project, so with the urging of the Ministry of Culture, the works were approved in July 1955, with an initial budget of 373,357 lei (INP, DMI, Dos. nr. 3380)⁵. Lajos BÁGYUJ, whose name is the one most cited in the Hungarian literature about the restoration, applied for the post of construction manager on September 5, 1955, after having consulted with Lajos MOLL and Mihály RÁTZ about their designs in the 1940s.⁶

First phase: interior restoration 1956-57

■ The first phase of the restoration mainly concerned the interior and its most important part was the solution for the sanctuary vaulting. The design committee, in accordance with contemporary solutions, wanted to mostly

4 Project no. 8/1955-1956 P.E. contains the preliminary studies, such as the technical-geological survey of the church foundation: Aviz tehnico-geologic preliminar asupra terenului de fundație al Catedralei Romano-Catolice din Cluj, put together for ICSOR by the Geotechnical Topographic Trust (Trustul Topografic Geotehnic, Sector Geotehnic) M.G.C.I.L.

5 Project no. 8/1955-1956 P.E., Aviz nr. 32. from 9 iulie 1955.

6 BÁGYUJ's letter no. 1 (SAS 2012, 119). In letter no. 122 (SAS 2012, 199-200) BÁGYUJ mentions that the certificate of his 1938 architect course was destroyed in the war, but Lajos MOLL provided an official statement that he completed the course.

■ **Photo 2.** A panel of the most valued workers at the restoration sites of St. Michael's Church and the Calvinist Church on Kogălniceanu Street (former Farkas Street/Ulița Lupilor) from 1961
© Anna KINDE

■ **Foto 2.** Un panou al celor mai apreciați muncitori de la șantierele de restaurare ale Bisericii Sf. Mihail și ale Bisericii Calviniste de pe strada Kogălniceanu (fosta uliță a Lupilor) din 1961
© Anna KINDE

preserve the stylistic unity of the church, and thus the obviously ill-fitting baroque vaulting was replaced with a pointed arch cross-vaulting. Several other Transylvanian churches from a similar period were considered when finding the appropriate form (INP, DMI, Dos. nr. 3380)⁷. The recommendation for the vaulting was a cost-effective hybrid solution, which involved carving the ribs from stone, casting the skeleton of the vaulting in reinforced concrete, and filling the vault webbing with bricks recycled from the previous vaulting. The task proved difficult, as the vaulting was in much worse shape than anticipated and needed to be secured. (BÁGYUJ 1957, 27)

Other works completed in the eastern part at this time were: reconstructing the top section of the tracery of the sanctuary windows, which were destroyed at the time of building the baroque vault; restoring two windows found between the sanctuary and the side apses, and demolishing walls that separated the side apses from the nave. The nave also saw restorative works: the stone surfaces were cleaned, missing keystones were replaced, and BÁGYUJ's crest and a plaque commemorating the restoration were placed at the triumphal arch; new frescoes were discovered in the southern side apse and in the southern aisle, and the baroque pulpit was taken down for restoration, at which point a Gothic, carved stone pulpit emerged from underneath. After a lengthy debate, the Gothic part was documented and the conserved baroque wood panels were put back on the stone pulpit (BÁGYUJ 1957, 27-32; PAPP 2013, 20).⁸ The remains of a statue-housing late Gothic baldachin were found on one of the pillars in the nave (Photo 3), and the traces of other similar baldachins were found on other pillars too. The church requested the baldachins to be reconstructed and put back on the pillars.⁹

At this time, on November 18, 1957, BÁGYUJ wrote a letter to Géza ENTZ, a prominent art historian, asking about his participation at the Paris "exhibition of historic buildings", where pictures of the ongoing restoration project of St. Michael's were exhibited.¹⁰

7 Project no. 8/1955-1956 P.E., Memoriul soluției de arhitectură, Ion DUMITRESCU.

8 For a description of the frescoes found, see DARKÓ 1957. For the pulpit, see BÁGYUJ's letter no. 14 (SAS 2012, 127).

9 The baldachins are mentioned in BÁGYUJ's letters no. 15 and 17 (SAS 2012, 127-128, 129). Statues were meant to be put under the baldachins, but it seems like they ran out of money before they could have been commissioned.

10 BÁGYUJ's letter no. 15 (SAS 2012, 127-128).

(INP, DMI, Dos. nr. 3380)⁴. Planurile inițiale de restaurare au fost elaborate de Institutul Central de Sistematizare a Orașelor și Regiunilor (ICSOR), sub supravegherea arhitecților G. SAVULIAN și F. FISCHER, iar versiunile finale, care luau în considerare și planurile lui RÁTZ, MOLL și DEBRECZENI, au fost întocmite de "Udroiu", Duiliu MARCU și Ion DUMITRESCU, angajați ai DMI (BÁGYUJ s.a., 24-25). Biserica a fost considerată un proiect foarte important, astfel că, la insistențele Ministerului Culturii, lucrările au fost aprobate în iulie 1955, cu un buget inițial de 373.357 lei (INP, DMI, Dos. nr. 3380)⁵. Lajos BÁGYUJ, al cărui nume este unul dintre cele mai des citate în literatura maghiară pe tema acestei restaurări, a aplicat pentru postul de director de construcții la 5 septembrie 1955, după ce s-a consultat cu Lajos MOLL și Mihály RÁTZ în legătură cu planurile lor din anii 1940.⁶

Prima fază: restaurarea interiorului 1956-57

■ Prima fază a restaurării s-a concentrat în principal pe interior, iar partea sa cea mai importantă a fost soluția boltirii corului. Comitetul de planificare, în conformitate cu soluțiile contemporane, dorea să păstreze în cea mai mare parte unitatea stilistică a clădirii, astfel că bolta barocă evident nepotrivită a fost înlocuită cu o boltă în cruce ogivală. Mai multe alte biserici transilvănene dintr-o perioadă similară au fost luate în considerare pentru a găsi forma potrivită (INP, DMI, Dos. nr. 3380)⁷. Recomandarea pentru soluția de boltire a fost una hibridă, rentabilă, care a presupus sculptarea nervurilor din piatră, turnarea scheletului boltei din beton armat, și umplerea pânzei cu cărămizi reciclate din bolta anterioară. Sarcina s-a dovedit dificilă, deoarece bolțile se aflau într-o stare mai avansată de degradare decât se anticipase, trebuind să fie stabilizate. (BÁGYUJ 1957, 27)

Alte lucrări terminate în partea de est în această etapă au fost: reconstrucția părților superioare ale mulurilor ferestrelor corului, care fuseseră distruse în timpul construcției bolții baroce; restaurarea a două ferestre aflate între cor și absidele laterale și demolarea zidurilor care separam absidele laterale de nava bisericii. Au avut loc de asemenea lucrări de resturare la nivelul navei: suprafețele de piatră au

4 Proiectul. nr. 8/1955-1956 P.E. cuprinde studiile prealabile, precum sondajul tehnico-geologic al fundației bisericii: Aviz tehnico-geologic preliminar asupra terenului de fundație al Catedralei Romano-Catolice din Cluj, întocmit pentru ICSOR de către Trustul Topografic Geotehnic, Sector Geotehnic M.G.C.I.L.

5 Proiectul. nr. 8/1955-1956 P.E., Aviz nr. 32. din 9 iulie 1955.

6 Scrisoarea lui BÁGYUJ nr. 1 (SAS 2012, 119). În scrisoarea nr. 122 (SAS 2012, 199-200), BÁGYUJ menționează că certificatul cursului său de arhitect din 1938 a fost distrus în război, dar Lajos MOLL a furnizat o declarație oficială că a finalizat cursul.

7 Proiectul. nr. 8/1955-1956 P.E., Memoriul soluției de arhitectură, Ion DUMITRESCU.

fost curățate, cheile de boltă lipsă au fost înlocuite, iar la arcul de triumf au fost plasate blazonul lui BĂGYUJ și o placă de comemorare a restaurării; noi fresce au fost descoperite în absida laterală și colaterala sudică, iar amvonul baroc a fost dezasamblat pentru restaurare, moment în care a apărut de dedesubt un amvon gotic, sculptat din piatră. După o lungă dezbateră, elementele gotice au fost documentate și panourile de lemn au fost reamplasate pe amvonul din piatră (BĂGYUJ 1957, 27-32; PAPP 2013, 20).⁸ Pe unul dintre stâlpii din navă au fost găsite rămășițele unui baldachin pentru statui din goticul târziu (foto 3), iar urmele altor baldachine similare au fost găsite și pe alți stâlpi. Biserica a cerut reconstruirea baldachinelor și reamplasarea lor pe stâlpi.⁹

În acest moment, la 18 noiembrie 1957, BĂGYUJ i-a scris o scrisoare lui Géza ENTZ, un important istoric de artă, în care întreba despre participarea sa la „expoziția de monumente” din Paris, unde au fost expuse imagini cu proiectul de restaurare în curs de desfășurare a Bisericii Sf. Mihail.¹⁰

A doua fază: restaurarea fațadelor 1958-64

Planurile de restaurare din a doua fază, după spusele lui Lajos BĂGYUJ, au fost întocmite de către el, cu ajutorul arhitectei Liana GRIGORE, iar proiectul a fost susținut pe șantier de arhitectii DMI Rodica MĂNCIULESCU și Nicolae VOICULESCU. (BĂGYUJ s.a., 25) The start of the project dragged out until the summer of 1958, as the „Bucharest office” needed to finish their own plans for the outer restorations.¹¹ The works officially started on the sanctuary elevations on 8 July 1958.¹²

8 Pentru o descriere a frescelor descoperite, vezi DARKÓ 1957. Pentru amvon, vezi scrisoarea lui BĂGYUJ nr. 14 (SAS 2012, 127).

9 Baldachinele sunt amintite în scrisorile lui BĂGYUJ nr. 15 și 17 (SAS 2012, 127-128, 129). Sub baldachine ar fi trebuit așezate statui, dar se pare că proiectul a rămas fără bani înainte ca acestea să fie comandate.

10 Scrisoarea lui BĂGYUJ nr. 15 (SAS 2012, 127-128).

■ **Photo 3.** The remains of an original baldachin from one of the pillars in St. Michael's Church
© Anna KINDE

■ **Foto 3.** Rămășițele unui baldachin original de pe unul dintre stâlpii Bisericii Sf. Mihail © Anna KINDE

Second phase: restoration of the elevations 1958-64

■ The restoration designs for the second phase, according to Lajos BĂGYUJ, were prepared by himself with the aid of architect Liana GRIGORE, and the project was supported on site by the architects of the DMI, Rodica MĂNCIULESCU and Nicolae VOICULESCU. (BĂGYUJ s.a., 25) The start of the project dragged out until the summer of 1958, as the „Bucharest office” needed to finish their own plans for the outer restorations.¹¹ The works officially started on the sanctuary elevations on 8 July 1958.¹²

The works followed this timeline: in 1958, the northern elevation of the sanctuary, in 1959, the southern wall of the sanctuary (INP, DMI, Dos. nr. 3382)¹³. In 1960, the southern elevation, and in July of the same year they started working on the western side, which stretched into 1961, and was followed by the northern elevation (BĂGYUJ s.a., 30).

The second phase involved systematically dealing with the eroded stone surfaces of the church, made of a relatively soft volcanic pumice stone. Each section of the church presented different challenges. The aim, according to BĂGYUJ, was to preserve as much of the original stone material as possible, and only the stones which were damaged enough to disrupt the unity of the elevation were replaced, with special care to bring stone from the mine that the original building materials were from.¹⁴ The stones that were replaced in the elevation were sometimes marked with the letter R and the year (e.g. R 961, see Photo 4).¹⁵ The insecure stones were attached with iron or lead attachments, and the new stones were put in with their veins parallel with the ground, to make sure they do not take up too much water. The stone surfaces were washed and then treated with a „conservation oil”, to make them more durable (BĂGYUJ s.a., 26-30). It was suggested by Tamás MEZŐS that the surfaces were treated with waterglass (sodium silicate) at BĂGYUJ's time, which was detrimental to the long-term health of the stone surfaces, but it seems like the waterglass was from an earlier intervention. (MEZŐS 2014, 48)

The stone surfaces of the church were damaged by environmental factors as well as by human intervention: the buttresses of the sanctuary were damaged by the iron rods holding the previous vaulting, which dislocated several stones. According to BĂGYUJ, hidden structures of reinforced concrete were needed to solve these issues. The replacement of ornamental carved stones was a challenge which required careful consideration: in the case of the southern elevation, mostly preservation took place. On the more important western side, some details were restored, using plaster casts of the original preserved leaf ornaments as models. On the northern elevation, the features of the portal were either re-carved from stone, or, in places

11 BĂGYUJ's letter no. 81 (SAS 2012, 170).

12 BĂGYUJ's letter no. 85 (SAS 2012, 173).

13 Memoriu, Istorie și descriere, Ludovic BĂGYUJ; BĂGYUJ's letter no. 101 (SAS 2012, 181-182).

14 BĂGYUJ's letter no. 34 (SAS 2012, 141): „a követ, ha hiányzik, kövel kell pótolni (plombálni), az úgyszólamint fog, hogy pótlás. A téglá használata hibás, hiszen egészen más anyag. Ott, ahol ornamentikus figurális részek hiányoznak, faragatlan követ alkalmazunk, hogy a vonal folytonosságát biztosítsuk, de ez is kő, vagyis ez esetben jól, feltűnően látható a régi és újonnan készült munka.” [Stone, if missing, needs to be replaced with stone, it will be seen either way that it is a replacement. The use of bricks is entirely mistaken, for it is a different material. Where figural pieces are missing, we use unhewn stone, so the line runs uninterrupted, but this is stone also, so in this case the old and new work is very easily seen.] For the technology used, see BĂGYUJ s.a., 28, note no. 22. István SZÁSZ DE SZÖVÉRD (1899-1973), a Transylvanian Hungarian certified agricultural engineer was the one to conduct the examination of the stone material.

15 Previously István MÖLLER (1860-1934) has used this method in the case of Transylvanian historic buildings, for example at the restoration of the Alba Iulia Cathedral in 1905-1908.

where the original form was not known, the stone additions were left uncarved (BÁGYUJ s.a. 27-30).

By February 6, 1962, the works on St. Michael's Church were almost complete except for the neo-Gothic northern tower.¹⁶ In the same month, Lajos BÁGYUJ presented the project at the Bucharest conference of the DMI about the importance of authenticity in restoration works, citing the western façade and the western portal of St. Michael's Church as an example.¹⁷

In the spring of that year, they finished the northern elevation along with building the scaffolding for the tower, and in 1962-64 the rest of the works on the tower were completed: the eroded stone blocks were replaced, stone ornaments were recarved; they replaced the original, rose finials of the pinnacles with pyramid-shaped ones. According to the DMI report, this replacement was not an issue because the 19th century neo-Gothic construction was anachronistic and did not represent architectural purity (DUMITRESCU & MĂNCIULESCU 1967, 26-27).¹⁸ The copper sheet roofing of the tower, replaced in 1917 by tin sheets that were meant to be temporary, was again remade from copper (BÁGYUJ s.a., 31).

Evaluating the restoration in the context of the 1950-60s Romanian and international historic building conservation

■ At the 1957 Paris conference, the historic building conservation experts, especially the French, signalled their discontent with the modernist, highly geometrical, overly simplistic forms of contemporary additions, which broke the artistic integrity of historic buildings. To put it simply, historic buildings were starting to be regarded more as artistic works instead of merely historical objects, and the conservation works that favoured less distinction between the original materials and the newly added parts were praised (JOKILEHTO 1986, 420-421). We can read basically the same general principles in the Hungarian historic building conservation theory documents, which have probably greatly influenced the Hungarian professionals working on the restoration (RADOS 1957; GERŐ 1958).

In 1967, a book was published by the Romanian Directorate for Historic Buildings (DMI), containing reports on the restorations carried out in previous

16 BÁGYUJ's letter no. 161 (SAS 2012, 222-223).

17 BÁGYUJ's letter no. 169 (SAS 2012, 226).

18 BÁGYUJ's letter no. 179 (SAS 2012, 232-233).

■ **Photo 4.** Carved stone replaced in the restoration with the inscription R 961 indicating the year of its replacement
© Anna KINDE

■ **Foto 4.** Piatră sculptată înlocuită în cadrul restaurării și marcată cu inscripția R 961 care indică anul înlocuirii © Anna KINDE

■ **Photo 5.** Stone carving taken from the elevation of St. Michael's Church with its original place indicated in pencil © Anna KINDE

■ **Foto 5.** Piatră sculptată luată de pe fațada Bisericii Sf. Mihail, cu poziția sa originală indicată în creion © Anna KINDE

CIULESCU și Nicolae VOICULESCU. (BÁGYUJ s.a., 25) Demararea proiectului s-a amânat până în vara anului 1958, deoarece „biroul din București” trebuia să-și termine propriile planuri pentru restaurările exterioare.¹¹ Lucrările de la fațada corului au început oficial la 8 iulie 1958.¹²

Lucrările s-au desfășurat în următoarele etape: în 1958 fațada nordică a corului, în 1959 zidul sudic al corului (INP, DMI, Dos. nr. 3382)¹³, în 1960 fațada sudică, iar în luna iulie a aceluiași an au început lucrările la partea vestică, lucrări care s-au prelungit până în 1961, fiind urmate de fațada nordică (BÁGYUJ s.a., 30).

Cea de-a doua fază a implicat tratarea sistematică a suprafețelor de piatră erodate ale bisericii, făcute dintr-o piatră vulcanică relativ moale. Fiecare zonă a bisericii a prezentat provocări diferite. Scopul, conform lui BÁGYUJ, a fost să păstreze cât mai mult posibil din materialul de piatră original, fiind înlocuite doar pietrele atât de degradate încât să perturbe unitatea fațadei, cu o grijă deosebită pentru a aduce piatră din cariera din care au fost aduse materialele de construcție originare.¹⁴ Pietrele

11 Scrisoarea lui BÁGYUJ nr. 81 (SAS 2012, 170).

12 Scrisoarea lui BÁGYUJ nr. 85 (SAS 2012, 173).

13 Memoriu, Istorie și descriere, Ludovic BÁGYUJ; Scrisoarea lui BÁGYUJ nr. 101 (SAS 2012, 181-182).

14 Scrisoarea lui BÁGYUJ nr. 34 (SAS 2012, 141): „a követ, ha hiányzik, kövel kell pótolni (plombálni), az újvis látszani fog, hogy pótlás. A téglá használatá hibás, hiszen egészen más anyag. Ott, ahol ornamentikus figurális részek hiányoznak, faragatlan követ alkalmazunk, hogy a vonal folytonosságát biztosítsuk, de ez is kő, vagyis ez esetben jól, feltűnően látható a régi és újonnan készült munka.” [Piatra, dacă lipsește, trebuie înlocuită cu piatră, se va vedea oricum că este o înlocuire. Utilizarea cărămizilor este complet greșită, deoarece este un material diferit. Acolo unde lipsesc piesele figurative, folosim piatră necioplită, deci linia se desfășoară neîntrerupt, dar și aceasta este piatră, așa că în acest caz lucrarea veche și cea nouă se distinge foarte ușor.] Pentru tehnologia folosită, vezi BÁGYUJ s.a., 28., nota nr. 22. István SZÁSZ DE SZÖVÉRD (1899-1973), inginer agronom certificat, maghiar transilvănean, a fost cel care a efectuat examinarea materialului de piatră.

înlocuite din fațadă au fost uneori marcate cu litera R și anul (e.g. R961, vezi foto 4).¹⁵ Pietrele instabile au fost fixate cu elemente de fier sau plumb, iar pietrele noi au fost așezate cu stratificația paralelă cu solul, pentru a nu absoarba prea multă apă. Suprafețele de piatră au fost spălate și apoi tratate cu un „ulei de conservare”, pentru a le face mai durabile (BÁGYUJ s.a., 26-30). Tamás MEZŐS a sugerat că suprafețele au fost tratate cu apă de sticlă (silicat de sodiu) în timpul lui BÁGYUJ, ceea ce a afectat pe termen lung suprafețele de piatră, dar se pare că apa de sticlă a fost folosită într-o intervenție anterioară. (MEZŐS 2014, 48)

Suprafețele din piatră ale bisericii au fost deteriorate de factori de mediu, dar și de intervenția umană: contraforturile corului au fost deteriorate de barele de fier care susțineau bolta anterioară și care au dislocat mai multe pietre. Potrivit lui BÁGYUJ, a fost nevoie de structuri ascunse din beton armat pentru a rezolva aceste probleme. Înlocuirea pietrei sculptate ornamentale a fost o provocare care a necesitat foarte mare atenție: în cazul fațadei sudice au avut în mare parte loc doar lucrări de conservare. Pe partea vestică, mai importantă, unele detalii au fost restaurate folosind mulaje din ipsos ale ornamentelor tip frunză originare păstrate. Pe fațada de nord, elementele portalului au fost fie resculptate din piatră, fie, în locurile unde elementul original nu se cunoștea, completările de piatră au fost lăsate nesculptate (BÁGYUJ s.a. 27-30).

Până la 6 februarie 1962, lucrările la Biserica Sf. Mihail erau aproape finalizate, cu excepția turnului nordic neogotic.¹⁶ În aceeași lună, Lajos BÁGYUJ a prezentat proiectul la conferința de la București a DMI despre importanța autenticității în lucrările de restaurare, dând ca exemplu fațada de vest și portalul de vest al Bisericii Sf. Mihail.¹⁷

În primăvara aceluiași an au fost finalizate lucrările la fațada nordică împreună cu construirea schelei pentru turn, iar în 1962-64 au fost finalizate restul lucrărilor la turn: au fost înlocuite blocurile de piatră erodate, au fost sculptate ornamentele din piatră, au fost înlocuite ornamentele originare în formă de trandafir ale pinacurilor cu unele în formă piramidală. Potrivit raportului DMI, această înlocuire nu a fost o problemă, deoarece construcția neogotică din secolul al XIX-lea era anacronică și nu menținea puritatea arhitecturală (DUMITRESCU & MĂNCIULESCU 1967, 26-27).¹⁸ Acoperișul din tablă de cupru al turnului, înlocuit în 1917 cu foi de tînchea care trebuiau să fie temporare, a fost refăcut din nou din cupru (BÁGYUJ s.a., 31).

■ **Photo 6.** A corner on the southern elevation of St. Michael's Church with a clear difference between old and new stones © Anna KINDE

■ **Foto 6.** Un colț pe fațada sudică a Bisericii Sf. Mihail cu o diferențiere clară dintre pietrele vechi și cele noi © Anna KINDE

years, including the St. Michael's Church project. In the foreword introducing the Venice Charter, Grigore IONESCU mused about contemporary historic building conservation principles, emphasising that, while *historical restorations* dominated before, preserving the historic buildings exactly as found (as the vaulting solution proposed by Jenő RADOS in 1942 would have done), the contemporary (1960s) conservation principles allowed for a certain number of additions, but only if these could be distinguished from the originals.

Lajos BÁGYUJ, the construction manager who also at least partially designed the restoration plans for the second phase, considered the restoration a success. He wrote in his report that the restoration of the elevations did not go further than what was necessary to preserve the building by even one step, and thus “the art historical value of the elevation did not suffer” (BÁGYUJ s.a., 26). He also mentioned in a letter from 1962 that he received several professional opinions, even from foreign sources, that were very favourable.¹⁹

Some aspects of the restoration were criticised even at the time by the DMI report published in 1967. While the sanctuary vaulting was restored more or less to its assumed original shape, it became evident that the ribs used were too simple when the outline of the original ribs on the top of the vault-supporting pillar capitals were discovered (DUMITRESCU & MĂNCIULESCU 1967, 27). The second major criticism concerned the baldachins reconstructed and based on the pillars in the nave, insisted on by the Catholic parish, which disrupted the stylistic unity of the building and were too

¹⁵ În trecut István MÖLLER (1860-1934) a folosit această metodă în cazul monumentelor transilvănene, de exemplu la restaurarea Catedralei din Alba Iulia din anii 1905-1908.

¹⁶ Scrisoarea lui BÁGYUJ nr. 161 (SAS 2012, 222-223).

¹⁷ Scrisoarea lui BÁGYUJ nr. 169 (SAS 2012, 226).

¹⁸ Scrisoarea lui BÁGYUJ nr. 179 (SAS 2012, 232-233).

¹⁹ BÁGYUJ's letter no. 161 (SAS 2012, 222-223).

loosely modelled. The baldachins were also criticised by renowned art historian Virgil VĂTĂȘIANU, and BĂGYUJ also wrote that he disliked them (DUMITRESCU & MĂNCIULESCU 1967, 28).²⁰

The biggest point of discontent, which persists to this day, concerns the density of the stone blocks replaced on the elevations (Photo 6). The newly placed stones, much lighter in colour than the 600-year-old weathered originals, stick out even today, even though BĂGYUJ's team took care to bring the stone material from the original mine of Gura Baciului.

The Romanian historic building conservation of the time placed great value on the importance of presenting the different time periods, at least in theory (LUPESCU 2006, 74; IONESCU 1967, 8). The practice, however, at least in Transylvania, has shown a different approach, mostly dominated by the individual opinions of the contributing architects and art historians who still valued the older (mediaeval) constructions more and sought to reconstruct these phases if enough evidence was available.²¹

Seemingly, there was a desire, at least on Lajos BĂGYUJ's part, to document the restoration and study the construction history beyond that which was necessary. He was eager to read up on the current historic building conservation literature and to ask the opinions of his more experienced colleagues. He envisioned a monograph about the church and took care to take plaster mouldings of the mason's marks from the church walls (Photo 7).²²

20 BĂGYUJ's letter no. 40 (SAS 2012, 144).

21 For example, see LUPESCU 2006, 71-75 on the "battle" of VĂTĂȘIANU and VELESCU regarding the Vajdahunyad/ Hunedoara Castle.

22 The study of stone marks helped Tamás EMŐDI establish a chronology and distinction of the construction periods, see EMŐDI 2006.

Evaluarea restaurării în contextul protecției monumentelor românești și internaționale din anii 1950-60

■ În cadrul conferinței de la Paris din 1957, experții în protecția monumentelor, în special cei francezi, și-au semnalat nemulțumirile față de formele moderniste, extrem de geometrice, excesiv de simpliste ale completărilor contemporane, care distrugeau integritatea artistică a monumentelor. Mai simplu, monumentele au început să fie privite mai mult ca lucrări de artă, nu doar ca obiecte istorice, iar restaurările care favorizau o distincție mai mică între materialele originare și părțile nou adăugate au fost lăudate (JOKILEHTO 1986, 420-421). Putem citi, practic, aceleași principii generale în documentele de teorie a protecției monumentelor din Ungaria, care probabil au influențat foarte mult profesioniștii maghiari care au participat la restaurare (RADOS 1957; GERŐ 1958).

În anul 1967, a apărut o carte a Direcției Monumentelor Istorice din România (DMI), care conține rapoarte despre restaurările efectuate în anii precedenți,

■ **Photo 7.** Gypsum tablet of masons' marks found at St. Michael's Church assembled by Lajos BĂGYUJ © Anna KINDE

■ **Foto 7.** Tabletă din ipsos cu însemnele de zidari găsite la Biserica Sf. Mihail, realizată de Lajos BĂGYUJ © Anna KINDE

■ **Photo 8.** Collection of original Gothic stone carvings, gypsum models and a bust of Lajos BĂGYUJ placed on a support decorated with a crest designed for him © Anna KINDE

■ **Foto 8.** Colecție de sculpturi gotice originare în piatră, modele din ipsos și un bust al lui Lajos BĂGYUJ așezat pe un suport decorat cu un blazon conceput pentru el © Anna KINDE

inclusiv despre proiectul Bisericii Sf. Mihail. În prefața care prezenta Carta de la Veneția, Grigore IONESCU a vorbit despre principiile restaurării monumentelor contemporane, subliniind că, în timp ce *restaurările istorice* dominau înainte, păstrând monumentele exact așa cum au fost găsite (cum ar fi soluția boltită propusă de Jenő RADOS în 1942), principiile de restaurare contemporane (anii 1960) permiteau un anumit număr de adăugiri, dar numai dacă acestea puteau fi distinse de originar.

Lajos BÁGYUJ, directorul de construcție care a și proiectat cel puțin parțial planurile de restaurare pentru a doua fază, a considerat restaurarea un succes. A scris în raportul său că restaurarea fațadei nu a depășit ceea ce era necesar pentru conservarea clădirii nici măcar cu un singur pas, și astfel „valoarea de istorie a artei a fațadei nu a avut de suferit” (BÁGYUJ s.a., 26). De asemenea, a menționat într-o scrisoare din 1962 că a primit mai multe opinii profesionale, chiar din surse străine, foarte favorabile.¹⁹

Unele aspecte ale restaurării au fost criticate chiar și la acea vreme de raportul DMI publicat în 1967. În timp ce bolta corului a fost restaurată mai mult sau mai puțin la forma sa inițială presupusă, a devenit evident că nervurile folosite erau prea simple atunci când s-a descoperit conturul nervurilor originare de deasupra capitelurilor stâlpilor de susținere a bolților (DUMITRESCU & MĂNCIULESCU 1967, 27). A doua critică majoră s-a referit la baldachinele reconstruite și amplasate pe stâlpii din navă, pe care a insistat parohia catolică, care perturbă unitatea stilistică a clădirii și au fost prea lax modelate. Baldachinele au fost criticate și de renumitul istoric de artă Virgil VĂTĂȘIANU și chiar BÁGYUJ scris că îi displac (DUMITRESCU & MĂNCIULESCU 1967, 28).²⁰

Cea mai mare nemulțumire, care persistă până în zilele noastre, se referă la densitatea blocurilor de piatră înlocuite pe fațade (foto 6). Pietrele nou amplasate, mult mai deschise la culoare decât cele originare, vechi de 600 de ani, ies în evidență și astăzi, deși echipa lui BÁGYUJ a avut grijă să aducă materialul de piatră din cariera originară de la Gura Baciului.

Protecția monumentelor istorice din România de la vremea respectivă punea mare preț pe importanța prezentării diferitelor perioade de timp, cel puțin teoretic (LUPESCU 2006, 74; IONESCU 1967, 8). Practica, totuși, cel puțin în Transilvania, a arătat o abordare diferită, dominată în cea mai mare parte de opiniile individuale ale arhitecților și istoricilor de artă care au contribuit la proiecte, care încă apreciau mai mult construcțiile mai vechi (medievale) și au căutat să reconstruiască aceste faze dacă erau suficiente dovezi disponibile.²¹

¹⁹ Scrisoarea lui BÁGYUJ nr. 161 (SAS 2012, 222-223).

²⁰ Scrisoarea lui BÁGYUJ nr. 40 (SAS 2012, 144).

²¹ De exemplu, vezi LUPESCU 2006, 71-75 despre „lupta” dintre VĂTĂȘIANU și VELESCU privind Castelul de la Hunedoara.

Carved stone pieces were placed in the neo-Gothic tower, seemingly with the aim of creating a lapidary to display, and there is an unfinished manuscript-catalogue for the carvings placed on the walls. (Photo 8) Some of the pieces also have pencil markings indicating their place of origin in the church fabric, which was presumably the case for all carvings (Photo 5).

As a closing note, it is also worth to bear in mind that the restoration happened at a historically turbulent time. St. Michael's Church was the place in which Áron MÁRTON, the Roman Catholic bishop of Transylvania (Alba Iulia), the historical diocese to which the church belonged, gave a speech condemning the deportation of Hungarian and Romanian Jews on May 18, 1944 (PÉTER 2013, 36). Áron MÁRTON spent the next decade in jail and the one after that in house arrest. In 1956, the Hungarians revolted but were crushed mercilessly by the occupying Soviet forces – any reference to the situation is notably absent from BÁGYUJ's letters. Restoring a Roman Catholic church, enabling a Hungarian architect to act as construction manager with many local Hungarian craftspeople employed seems remarkable, especially considering how Alba Iulia was later treated, being “restored” only when Nicolae CEAUȘESCU visited the fortress (RUS-CACOVEAN 2014). The restoration happened in a unique period in Romania, at the start of the Communist era of historic building conservation, in a country which previously did not have a well-established practice of conserving historical buildings. It seems like, compared to later developments in Romanian historic building conservation, this period was governed by professional principles – BÁGYUJ even writes in a 1959 letter that the new director of the DMI, Virgil BILCIURESCU was a strong supporter of Transylvanian historic buildings.²³ The mistakes of the 1956-64 restoration of St. Michael's Church remain to be fixed in the current conservation project, still ongoing in 2021: the next chapter in the life of this important mediaeval edifice.

Bibliography/ Bibliografie

- *** INP – Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, București [Archives of the National Heritage Institute, Bucharest], • *Fond DMI [Fonds of the Directorate for Historic Buildings]*: • Dosar nr. 3380, Biserica romano-catolică Sf. Mihail [Series no. 3380, St. Michael's Roman Catholic Church]; Dosar nr. 3382, Proiectul Restaurarea la exterior a Bisericii Sf. Mihail din Cluj [Series no. 3382, Designs for the exterior restoration works of St. Michael's Church in Cluj].
- *** MÉM-MDK – Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ [Hungarian Museum of Architecture and Monument Protection Documentation Center/ Muzeul Maghiar de Arhitectură și Centru de Documentare a Protecției Monumentelor Istorice], • *Irattár (Tudományos irattár) [Document Archives/Arhiva Științifică]*: • MOB-iratok [Documents of the National Committee for Historic Monuments/ Actele Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice].
- BÁGYUJ, Lajos. s.a. A kolozsvári Szent Mihály-templom restaurálása [The conservation of St. Michael's Church in Cluj-Napoca]. Manuscript, MÉM-MDK, 1627/2.
- BÁGYUJ, Lajos. 1957. Beszámoló a kolozsvári Szent Mihály-templom 1956/57. évi helyreállítási munkálatairól. In *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, ed. András BODOR et alii, 24-32. Bucharest–Cluj-Napoca: Tudományos Könyvkiadó.

²³ BÁGYUJ's letter no. 99 (SAS 2012, 180).

- DARKÓ, László. 1957. A kolozsvári Szent Mihály-templom 1956–57. évi helyreállítása során feltárt falfestmények. In *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, ed. András BODOR et alii, 207-218. Bucharest–Cluj–Napoca: Tudományos Könyvkiadó.
- DUMITRESCU, Ion & Rodica MĂNCULESCU. 1967. Metode aplicate la restaurarea a două monumente gotice din Cluj, biserica Sf. Mihail și biserica Mathias. In: *Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare*. Comitetul de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare – Direcția Monumentelor Istorice, 13-38. București: Editura Tehnică.
- EMÓDI, Tamás. 2006. Kolozsvár, Szent Mihály-plébániatemplom. In *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Exhibition Catalogue. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 18 March – 18 June 2006, Luxemburg, Musée national d'histoire et d'art, 13 July – 15 October 2006, ed. Imre TAKÁCS, 657-659. Mainz: Zabern.
- GERŐ, László. 1958. Építészeti műemlékek feltárása, helyreállítása és védelme. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- IONESCU, Grigore. 1967. O nouă carte internațională privind conservarea și restaurarea monumentelor istorice. In *Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare*, Comitetul de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare – Direcția Monumentelor Istorice, 7-12. București: Editura Tehnică.
- JOKILEHTO, Jukka Ilmari. 1986. Towards International Guidelines. In *A History of Architectural Conservation*. PhD diss., Institute for Advanced Architectural Studies, York University, 409-423.
- LUPESCU, Radu. 2006. Vajdahunyadvára a Hunyadiak korában. PhD diss., ELTE BTK, Budapest.
- MEZŐS, Tamás. 2014. Előzetes jelentés a kolozsvári Szent Mihály-plébániatemplom kutatásáról. Preliminary Research Report on Saint Michael's Parish Church in Cluj-Napoca. *Transsylvania Nostra* 2: 46-50.
- OPRIS, Ioan. 1988. *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- PAPP, Szilárd. 2013. *Előzetes tanulmány a kolozsvári Szent Mihály-templom építéstörténetéről* [Preliminary Report on the Construction history of St. Michael's Church in Cluj-Napoca]. Manuscript, part of the documentation for the current restoration.
- PÉTER, Izabella. 2013. Zsidók keresztelése a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség dél-erdélyi részében a Holokauszt idején. In *Az Idők Mérlegén. Tanulmányok Márton Áron püspökről*, ed. Márta BODÓ, Csilla LÁZÁR & László LÖVÉTEI LÁZÁR. Budapest–Kolozsvár: Szent István Társulat–Verbum Kiadó: 36-47.
- RADOS, Jenő. 1942. A kolozsvári Szent Mihály-templom restaurálása. *Technika* XXIII: 143-150.
- RADOS, Jenő. 1957. *A magyar műemlékvédelem néhány tudományos, művészeti és gazdasági kérdése*. Lectures of the scientific session of the Technical University of Construction and Transport, 1955 11-12 November. Offprint. Budapest: Tankönyvkiadó.
- RUS-CACOVEAN, Ioana. 2012. Conservation of Monuments in Transylvania Between 1945-1977. Summary of PhD Thesis. https://doctorat.ubbcluj.ro/sustinerea_publica/rezumate/2012/istorie/RUs_Veronica_En.pdf (accessed 08.10.2021).
- RUS-CACOVEAN, Ioana. 2014. Restaurarea cetății din Alba Iulia în secolul XX. The Conservation of the Alba Iulia Fortress in the 20th Century. *Transsylvania Nostra* 4: 13-18.
- SAS, Péter, ed. 2012. Bágyuj Lajos levelezéséből. *Műemlék-helyreállítás Erdélyben 1955–1973*, 123-247 Kolozsvár: Kolozs-Dobokai Főesperesi Kerület.

Aparent, a existat dorința, cel puțin din partea lui Lajos BÁGYUJ, de a documenta restaurarea și de a studia istoria construcției dincolo de ceea ce era strict necesar. Era dornic să citească literatura de restaurare a monumentelor istorice actuală la acea perioadă și să ceară păreriile colegilor săi mai experimentați. El și-a imaginat o monografie a bisericii și a avut grijă să ia mulaje din ipsos ale însemnelor de zidari de pe pereții bisericii (foto 7).²² În turnul neogotic au fost așezate piese din piatră sculptată, aparent cu scopul de a crea un lapidar, și există un manuscris-catalog neterminat al sculpturilor amplasate pe pereți. (foto 8) Unele piese au și marcaje în creion care indică locul lor de proveniență din biserică, care probabil a fost cazul tuturor sculpturilor (foto 5).

Ca o notă de încheiere, este de remarcat și faptul că restaurarea a avut loc într-un moment istoric tulbure. Biserica Sf. Mihail a fost locuită în care Áron MÁRTON, episcopul romano-catolic al Transilvaniei (Alba Iulia), eparhia istorică de care aparținea biserica, a ținut un discurs prin care a condamnat deportarea evreilor maghiari și români la 18 mai 1944 (PÉTER 2013, 36). Áron Márton a petrecut următorul deceniu în închisoare, iar cel de după în arest la domiciliu. În 1956, maghiarii s-au revoltat, dar au fost zdrobiți fără milă de forțele sovietice de ocupație – orice referire la situație este absentă din scrisorile lui BÁGYUJ. Restaurarea unei biserici romano-catolice, permițând unui arhitect maghiar să ocupe postul de director de construcții cu mulți meșteri maghiari locali angajați pare remarcabilă, mai ales având în vedere modul în care Alba Iulia a fost tratată ulterior, fiind „restaurată” abia când Nicolae CEAUȘESCU a vizitat cetatea (RUS-CACOVEAN 2014). Restaurarea a avut loc într-o perioadă unică în România, la începutul erei comuniste de protejare a monumentelor, într-o țară care anterior nu a avut o practică bine consolidată de restaurare a clădirilor istorice. Se pare că, în comparație cu evoluțiile ulterioare în protecția monumentelor din România, această perioadă a fost guvernată de principii profesionale – BÁGYUJ chiar scrie într-o scrisoare din 1959 că noul director al DMI, Virgil BILCIURESCU a fost un puternic susținător al monumentelor transilvănene.²³ Greșelile restaurării Bisericii Sf. Mihail din 1956-64 rămân de remediat în actualul proiect de restaurare, încă în derulare în 2021: următorul capitol din viața acestui important edificiu medieval.

²² Studiul însemnelor de zidari l-a ajutat pe Tamás EMÓDI să stabilească o cronologie și o distincție a perioadelor de construcție, vezi EMÓDI 2006.

²³ Scrisoarea lui BÁGYUJ nr. 99 (SAS 2012, 180).

■ KÖLLŐ Miklós¹

The Cultural Landscape

■ **Abstract:** After a brief description of the cultural landscape categories (according to UNESCO) and the identification of the regions in Romania that are potentially eligible to be classified as cultural landscapes, the article discusses the history and development of society and of the rural landscape in Szeklerland, arguing that the entire region is a Central-European mediaeval cultural landscape that, unfortunately, is disintegrating before our eyes, losing its biodiversity and its traditional unitary aspect.

■ **Keywords:** cultural landscape, continuing landscape, relict landscape, biodiversity, built heritage, Szeklerland

■ UNESCO classifies cultural landscapes in three categories. The first category consists of landscapes designed and created intentionally by man, such as manor house gardens, parklands, etc. The second category includes organically evolved rural landscapes. For this category, two sub-categories are defined, i.e. the relict (or fossil) landscape, in which the traditional evolution of landscape through farming/landscaping came to an end at some point, but its traces are still visible; and the continuing landscape, in which the evolution process is still in progress, and which plays a dominant role in contemporary societies that still preserve traditional ways of life. The third category is the associative cultural landscape, which is a form of landscape having gained religious, cultural, etc. significance. Concerning the rural landscape, these cultural landscapes may be villages, gardens, orchards, agricultural lands, pastures, terraced lands, roads, trails, fences, sacred places, areas with high biodiversity, areas where the traditional way of life or old crafts have survived, or areas where the old agricultural techniques are still alive or still stand out.

¹ Architect, urban designer, specialist in historic building conservation, historic building conservation expert registered by the Romanian Ministry of Culture, student at the Doctoral School of the Ion Mincu University of Architecture and Urbanism, Bucharest, Romania.

Peisajul cultural

■ **Rezumat:** După a scurtă descriere a tipurilor de peisaje culturale (conform UNESCO) și identificarea regiunilor din România care reprezintă potențial pentru a fi clasate ca peisaje culturale, articolul discută istoria și dezvoltarea societății și a peisajului rural din Ținutul Secuiesc, argumentând că întreaga regiune constituie un peisaj cultural medieval central-european care, din păcate, se dezintegrează sub ochii noștri, pierzându-și biodiversitatea și aspectul tradițional unitar.

■ **Cuvinte cheie:** peisaj cultural, peisaj continuu, peisaj martor, biodiversitate, patrimoniu construit, Ținutul Secuiesc

■ UNESCO clasifică peisajele culturale în trei grupe: prima include peisajele proiectate și construite în mod conștient de către om (de exemplu, grădinile castelelor, parcurile etc.), a doua include peisajul rural în evoluție organică – în acest caz definește două subgrupe: peisajul „martor”, în care dezvoltarea tradițională de cultivare/sistematizare a peisajului s-a oprit la un moment dat, dar urmele sale sunt încă lizibile, și peisajul continuu, care evoluează încă și joacă un rol dominant în societățile contemporane care păstrează încă moduri de viață tradiționale –, iar a treia include peisajul cultural asociativ, o formă a peisajului care a dobândit o încărcătură religioasă, culturală etc. În cazul peisajului rural, aceste peisaje culturale pot fi alcătuite din satele, grădinile, livezile, terenurile arabile, pășunile, terenurile terasate, drumurile, potecile, gardurile, locurile sacre, zonele cu biodiversitate ridicată, zone unde au supraviețuit viața tradițională, vechile meșteșuguri sau zone unde tehnicile agricole de odinioară sunt încă vii sau încă ies în evidență.

Peisaje culturale posibil clasabile din România

■ Pe baza criteriilor de mai sus, următoarele situri din România, cu siguranță, pot fi luate în considerare pentru desemnarea ca peisaj cultural:

– Maramureș: acoperă în totalitate conceptul de teren agricol cu valoare naturală ridicată, în plus este cunoscut ca „țara arhitecturii din lemn”, are o biodiversitate ridicată, s-au păstrat numeroase tradiții populare etc.

– așezările săsești: cinci dintre bisericile lor fortificate sunt incluse în Patrimoniul Mondial; Sighișoara este, de asemenea, un sit al Patrimoniului Mondial. Se păstrează (încă) imaginea tradițională a așezărilor, peisajul (martor) s-a păstrat într-o oarecare măsură, parte în stadiul peisajului cultural european medieval, cu o biodiversitate ridicată. În zona săsească se mai regăsesc în viață câteva meșteșuguri tradiționale și se cunoaște modul de funcționare a instituției de vecinătate. Conform cercetărilor antropologului Vintilă MIHĂILESCU, vecinătățile sunt o formă de organizare a vieții sociale elaborată în Evul Mediu occidental, introdusă în Transilvania de către

¹ Arhitect, urbanist, specialist în monumente, expert atestat Ministerul Culturii în domeniul protejării monumentelor istorice, doctorand la Universitatea de Arhitectură și urbanism „Ion Mincu” din București.

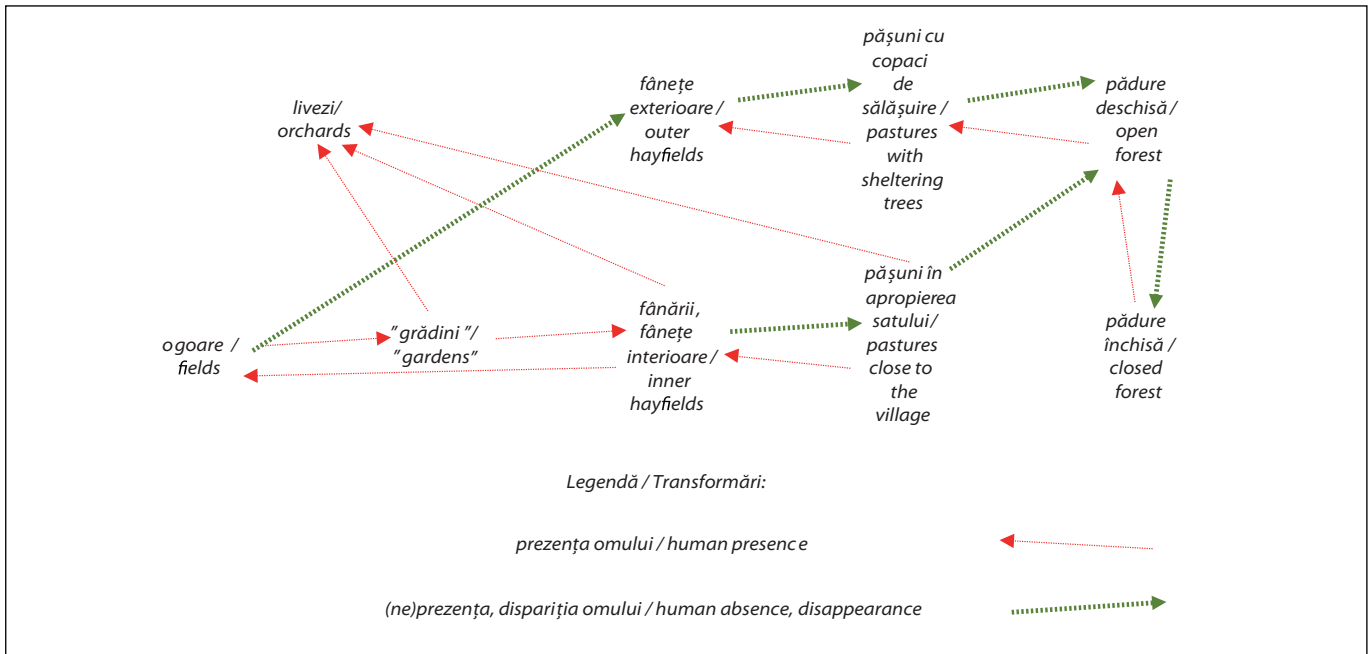

Fig. 1. Transformări ale peisajului în funcție de prezența sau absența factorului uman © Miklós KÖLLŐ
 Figure 1. Changes in the landscape according to human presence or absence © Miklós KÖLLŐ

sași, preluată apoi în moduri și grade diferite de către maghiari și români și existentă, în forme diverse, până în prezent. În opinia lui Vintilă MIHĂILESCU (2003), cunoașterea răspândirii în spațiu, precum și înțelegerea dăinuirii în timp a vecinătăților ajută la o mai bună înțelegere a trecutului și a prezentului Transilvaniei și, într-o anumită măsură, chiar a României.

– Ținutul Secuiesc, deoarece aici toate cele trei (practic patru) forme de peisaj cultural menționate anterior sunt prezente. Pe teritoriile fostelor comitate transilvănene, intercalate între teritoriile Scaunelor Secuiești², sunt prezente castelele, care au o influență considerabilă asupra modului de locuire a elitei din Secuime: zona Trei Scaune este cunoscută ca și ținutul conacelor. Peisajul rural păstrează o formă specifică de peisaj cultural european medieval, reflectând democrația militară medievală a secuilor. Dârjiu/Székelyderzs

2 Zonele locuite preponderent de secui au fost grupate în secolele XIV-XV în entități administrativ-teritoriale numite Scaune Secuiești. Tot în scaune a fost organizat și Pământul Crăiesc, zona locuită de sași în sudul și nord-estul Transilvaniei (Scaunele Săsești), exceptată de asemenea de la organizarea comitatensă. Astfel, în baza privilegiilor lor fiscale și a statutului de grăniceri, secuii organizați în scaune beneficiau în Evul Mediu de drept propriu de judecată și de apărare, în sensul alegerii libere a juzilor și comandanților militari, deci au avut o independență față de comitate. Scaunele cu drept de judecată ale secuilor sunt menționate începând cu deceniul al treilea al secolului al XIV-lea. Noțiunea de „scaune” își derivă numele de la funcțiunea lor judiciară (scaunele de judecată, în latină *sedes judiciaria*). Scaunele secuiești aveau un pronunțat caracter militar. Fiecare scaun secuiesc avea în frunte un căpitan (în latină *major exercitus, capitaneus*) și un judecător (în latină *judex sedis* sau *judex terrestris*). Toate aceste unități administrativ-teritoriale erau conduse, la rândul lor, de către comitele secuilor (în latină *Comes Siculorum*), funcție care, sub aspectul importanței sale politice, reprezenta a doua demnitate în voievodatul Transilvaniei. Numele principalelor scaune secuiești menționate în secolele XIV-XV au fost, în ordine alfabetică, următoarele: Scaunul Arieș (în maghiară Aranyos-szék), Scaunul Ciuc (în maghiară Csíkszék), având în componență vicescaunele Giurgeu (Gyergyó) și Casin (Kászon), Scaunul Chizd (în maghiară Kézdi-szék), Scaunul Mureș (în maghiară Marosszék), Scaunul Orbai (în maghiară Orbai-szék), Scaunul Sf. Gheorghe (în maghiară Sepsis-szék), Scaunul Tileagd (în maghiară Telegdi-szék) – devenit ulterior Scaunul Odorhei (în maghiară Udvarhelyszék), având în componență scaunele filiale Brăduț (Bardóc) și Cristur (Keresztúr). Fiind de dată mai recentă, scaunul cunoscut sub denumirea generică „Trei Scaune” (în maghiară Háromszék) s-a format în secolul al XVII-lea prin contopirea scaunelor Kézdi, Sepsis (cu scaunul filial Miclăuș, Miklósvár) și Orbai. În perioada 1867-1876, odată cu compromisul austro-ungar, scaunele secuiești au fost desființate și reimpărțite în comitate, în cadrul unei reforme administrative.

Potentially eligible cultural landscapes in Romania

Based on the criteria above, the following sites in Romania can certainly be considered for designation as cultural landscape:

– Maramureș Region: it fully identifies with the concept of agricultural area with high natural value; moreover, it is known as the “country of wooden architecture”, it has high biodiversity, it preserves many traditional customs, etc.

– the Saxon settlements: five of their fortified churches are part of the World Heritage, and Sighișoara is also a World Heritage site. The traditional image of the settlements is (still) preserved; the (relict) landscape was preserved to a certain extent, partially in the stage of a European mediaeval cultural landscape, with high biodiversity. Some traditional crafts can still be found in the Saxon area, and the manner in which the “neighbourhood institution” worked is also known. According to the research of anthropologist Vintilă MIHĂILESCU, neighbourhoods are a form of social life organisation developed in the Western Middle Ages and introduced in Transylvania by the Saxons. It was then taken over by Hungarians and Romanians in different ways and to different degrees, and it still exists in various forms. According to Vintilă MIHĂILESCU (2003), knowledge about the neighbourhoods’ distribution in space and understanding how neighbourhoods lasted over time help in better understanding Transylvania’s and, to a certain extent, even Romania’s past and present.

– Szeklerland, as it includes all three (practically four) forms of cultural land-

scape mentioned above. The former Transylvanian counties, inserted between the lands of the Szekler Seats², shelter manor houses, which had a significant influence on the dwelling style of the Szekler elite: thus, the Three Seats area is now known as the land of mansions. The rural landscape preserves a specific form of mediaeval European cultural landscape, reflecting the Szeklers' mediaeval military democracy. Dârjiu/ Székelyderzs is a UNESCO site, as the Szekler pair of the five Saxon fortified churches mentioned above. It was initially believed to be a subsequent replica of the Saxon fortifications, but the recent dendrochronological research conducted by István BOTÁR, András GRYNÆUS, and Boglárka TÓTH has proven their contemporaneity (s.a., 7). The Şumuleu-Ciuc/ Csíksomlyó patronal feast and the equestrian events/landscape and architectural developments at Óriáspince-tető are associative cultural landscapes with religious/cultural associations. The Csíksomlyó Pilgrimage was proposed for inclusion on the World Heritage List. Similarly to the Saxon neighbourhoods, there is a Szekler form of organisation called "tenth", as well as the institution of working bees, which

2 In the 14th and 15th centuries, the areas inhabited mainly by Szeklers were organised into administrative-territorial entities called Szekler Seats. The Royal Lands inhabited by the Saxons, who settled in southern and north-eastern Transylvania, were also organised in seats (Saxon Seats) that were exempted from the county system. Thus, based on their fiscal privileges and their status as border guards, in the Middle Ages the Szeklers that were organised in seats were given the right of judgment and defence, in the sense that they were free to choose their judges and military commanders, thus, in comparison to the counties, they enjoyed a certain degree of independence. Szekler Seats with the right of judgement have been mentioned as early as the third decade of the 14th century. The term "seat" takes its origins from its judicial function (court seats, in Latin *sedes judiciaria*). The Szekler Seats had a pronounced military character. Each seat was headed by a captain (in Latin *major exercitus, capitaneus*) and a judge (in Latin *judex sedis* or *judex terrestris*). All these administrative-territorial entities were in turn led by the Szekler *comes* (in Latin *Comes Siculorum*), a position which, in terms of its political significance, represented the second dignity in the Transylvanian Voivodeship. The names of the main Szekler Seats mentioned in the 14th and 15th centuries were, in alphabetical order, the following: Arieş Seat (in Hungarian Aranyosszék), Ciuc Seat (in Hungarian Csíkszék), which included Giurgeu (Gyergyó) and Casin (Kászón) Seats, Chizd Seat (in Hungarian Kézdi-szék), Mureş Seat (in Hungarian Marosszék), Orbai Seat (in Hungarian Orbai-szék), Sf. Gheorghe Seat (in Hungarian Sepsi-szék), Tileagd Seat (in Hungarian Telegdi-szék), which later became Odorhei Seat (in Hungarian Udvarhelyszék), consisting of the subsidiary seats Brăduţ (Bardócz) and Cristur (Keresztúr). Of a more recent origin, the seat having the generic name of "Trei Scaune" [Three Seats] (in Hungarian Háromszék) was formed in the 17th century by merging Kézdi Seat, Sepsi Seat (with the subsidiary seat of Miclăuş, Miklósvár), and Orbai Seat. Following the Austro-Hungarian Compromise, between 1867 and 1876 the Szekler Seats were abolished and divided into counties, as part of an administrative reform.

■ **Fig. 2.** Lunca de Jos/ Gyimesközéplok și Lunca de Sus/ Gyimesfelsölok (HR), pe prima ridicare topografică nu există așezări în locul comunelor de azi © Arcanum Maps (captură: 21.05.2020)
 ■ **Figure 2.** Lunca de Jos/ Gyimesközéplok and Lunca de Sus/ Gyimesfelsölok (Harghita Co.), the First Military Survey shows no settlements in the location of the current villages © Arcanum Maps (capture: 21.05.2020)

■ **Fig. 3.** Lunca de Jos/ Gyimesközéplok și Lunca de Sus/ Gyimesfelsölok (HR), pe harta militară maghiară din 1941 se observă o situație asemănătoare celei de azi © Arcanum Maps (captură: 21.05.2020)
 ■ **Figure 3.** Lunca de Jos/ Gyimesközéplok and Lunca de Sus/ Gyimesfelsölok (Harghita Co.), the Hungarian Military Map from 1941 shows a situation similar to today © Arcanum Maps (capture: 21.05.2020)

este sit UNESCO, ca perechea secuiască a celor cinci biserici fortificate săsești menționate anterior. Inițial s-a crezut că este o replică în timp a fortificațiilor săsești, dar cercetările dendrocronologice recente efectuate de István BOTÁR, András GRYNÆUS și Boglárka TÓTH au demonstrat contemporaneitatea lor (s.a., 7). Hramul de la Şumuleu-Ciuc/Csíksomlyó și evenimentele ecvestre/amenajările peisagere și arhitecturale de la Óriáspince-tető reprezintă un peisaj cultural asociativ din punct de vedere religios/cultural. Pelerinajul de la Csíksomlyó a fost propus pentru includerea pe lista Patrimoniului Mondial. Există și aici, în Secuime, o organizare asemănătoare vecinătăților săsești,

■ **Fig. 4.** Curți din Gheorgheni/ Gyergyószentmiklós (HR), hartă cadastrală din 1901. Zonele colorate reflectă cât de răspândită a fost la începutul secolului XX acest mod comunitar de locuire adaptat la parcelarul în piațân

■ **Figure 4.** Courtyards in Gheorgheni/Gyergyószentmiklós (Harghita Co.), cadastral map from 1901. The coloured areas show how widespread this communal way of dwelling was in the early 20th century

zecimea, precum și instituția clăcii voluntare, cercetată și descrisă de Tünde AMBRUS (2014). Autoarea, cercetând tradiția, formarea și dezvoltarea satelor secuiești, ajunge la concluzia că „zecimea” este un sistem de așezământ specific, totodată un cadru pentru activitatea socio-economică a secuilor, iar importanța lui economică și de integrare face posibilă transformarea acestui model străvechi de organizare într-o parte vie și eficientă a vieții moderne și a planificării economice instituționalizate de astăzi. Imaginea tradițională a așezărilor este relativ bine conservată și morfologic există două tipuri de parcele specifice: „zecimea”, respectiv „curtea”³. Tradițiile populare încă se păstrează (de exemplu ocolirea hotarului cu cai/căruțe în dimineața zilei de Paște) și din punct de vedere gastronomic există câteva specialități caracteristice, cum ar fi kürtóskalács, varza secuiască, respectiv alimente naturale ce pot fi bine conservate. Priceperea la conservarea alimentelor poate fi explicată pe de o parte de distanța mare față de piețele orașelor mari, dar personal cred că mai degrabă are rădăcini istorice (de exemplu, în timpul principatului transilvănean, pe timp de război, secuii participau în primele două săptămâni pe cheltuiala lor și doar după aceea erau plătiți – în consecință, plecau cu alimente pentru două săptămâni...). Regiunea are o biodiversitate ridicată, totodată există și aici tradiția unei arhitecturi vernaculare remarcabile din lemn, iar Ținutul Secuiesc este pe deplin în conformitate cu conceptul de teren agricol cu înaltă valoare naturală, oferind un cadru excelent pentru gestionarea ecologică a peisajului. În plus, arhitectura contemporană, eco-regionalistă apare ca un mod de regândire pentru prezent a arhitecturii tradiționale – în spiritul Declarației de la Leeuwarden, care vede potențialul de îmbunătățire a calității vieții în reutilizarea adaptivă a patrimoniului construit.

3 Curtea: tip de parcelar specific pentru Secuime, neîntâlnit în vecinătatea regiunii locuite de secu. Este o formă comunitară, când pe o parcelă alungită se stabilesc 4-5 familii, cu casele „înșiruite” în zona din față a parcelei, urmate de anexele gospodărești – tot înșiruite – în zona posterioară a parcelei. O variantă a acestui mod de ocupare se găsește la Târgu Secuiesc, unde curțile efectiv funcționează ca și străzi, denumirea germană Hoffstraße fiind elocvent în acest caz.

was studied and described by Tünde AMBRUS (2014). In her research on the traditions, creation, and development of the Szekler village, the author concludes that the tenth is a specific settlement system, while also being a framework for the Szeklers' social and economic life. Due to its economic and integrating significance, this ancestral pattern of organisation could turn into a vivid and efficient part of modern life and of the current institutionalised economic planning. The traditional image of the settlements is relatively well preserved and there are two morphological types of specific plot distribution, i.e. the “tenth” and the “courtyard”³. Folk traditions are still preserved (for example, going around the village boundary with horses/horse-carts in the morning of Easter Day). In terms of gastronomy, there are some characteristic specialties (such as the “kürtóskalács”, the Szekler-style cabbage, as well as natural food products that can be well preserved. The skill of food preservation could be explained by the long distance from the markets of big towns, but I rather think that it has historical roots (for example, at the time of the Transylvanian Principality, during wartime, the Szeklers were not paid for the first two weeks, so they had to leave their homes with food for this period). The region has high biodiversity, as well as a tradition of remarkable wooden vernacular architecture. The Szeklerland is fully in line with the concept of agricultural land with high natural value and provides an excellent framework for eco-friendly management of the landscape. Moreover, eco-regional contemporary architecture is seen as a method of reconceptualising traditional architecture for the present, in the spirit of the Leeuwarden Declaration, which sees in the adaptive reuse of the built heritage a potential to improve life quality.

The cultural landscape in Szeklerland as infrastructure

■ The existence of a settlement in Szeklerland has been traditionally (and it still is) determined by two essential factors, i.e. the self-sufficient family households and a local community of free people, with similar status, very united, which has always been focused on working together. This is how a community of free peasants (with the status of collective nobility) has shaped its surroundings, has lived in this environment, and has taken care of it to allow future generations to live. All these aspects have been stated in laws and rules

3 Courtyard: a type of plot specific to the Szeklers, not found outside the Szekler-inhabited regions. It is a communal form of ownership, when 4-5 families settle on an elongated plot, with their houses “lined up” in its front area, followed by the outbuildings, also lined up, in the back of the plot. A variant of this dwelling method can be found in Târgu Secuiesc, where the courtyards actually function as streets – the German name Hoffstraße being quite eloquent in this case.

of cohabitation established together very early, as proven by the first village laws and rules in Suseni/ Gyergyóújfalu and Gheorgheni/ Gyergyószentmiklós (both in Harghita County, with the latter not having the town status yet), as well as in Zălan/ Zalán, Covasna County, established as early as 1585 (IMREH 1983, 8). This is not about the conditions imposed by a landlord on his serves (as we are used to see in Europe), but about rules established by a free community for its members. The last “cohabitation” law in Szeklerland is that of the village Leț/ Lécfalva from 1807.

Tamás HOFER interprets the Szeklerland as an ecological niche (1980, 115-116). However, the region has been impacted by collectivisation, which has finally led to a form of agriculture with vast monocultures, to export-oriented forestry with massive felling, which has somehow reiterated, to a smaller scale, the deforestation performed on the brink of World War I and during the interwar period. Nevertheless, there are a few islands in the mountainous areas that have been spared from collectivisation, such

Peisajul cultural din Secuime ca infrastructură

■ În mod tradițional, existența unei așezări în Ținutul Secuiesc a fost (și încă este) determinată de doi factori de bază: gospodăriile familiale care se întrețin singure și o comunitate locală de oameni liberi, cu același statut, foarte unită, care se concentrează totdeauna pe conlucrare. Astfel, aici, o comunitate de țărani liberi (având statutul de nobilime colectivă) și-a modelat mediul înconjurător, trăind în acest mediu înconjurător și având grijă ca acesta să permită și viața generațiilor viitoare, iar acest lucru era reglementat de legile/regulile de conviețuire stabilite împreună, foarte devreme, cum arată primele reguli/legi sătești ale satelor Suseni/ Gyergyóújfalu, respectiv Gheorgheni/ Gyergyószentmiklós (ambele din județul Harghita, ultimul la vremea respectivă neavând încă statutul de oraș), respectiv Zălan/ Zalán, județul Covasna, reguli de conviețuire fixate încă din 1585 (IMREH 1983, 8). Și aici nu este vorba de condițiile dictate de un feudal pentru iobagii lui (cum suntem obișnuiți în Europa), ci sunt regulile stabilite de o comunitate liberă pentru membrii săi. Ultima lege de „conviețuire” din Secuime este cea a satului Leț/ Lécfalva din 1807.

Tamás HOFER interpretează Ținutul Secuiesc ca o nișă ecologică (1980, 115-116). Însă regiunea a fost afectată de colectivizare, ceea ce până la urmă a condus la o agricultură cu mari monoculturi, la o silvicultură orientată către export, cu tăieri masive, ce au repetat cumva, la o scară mai mică, defrișările din pragul Primului Război Mondial, respectiv din perioada interbelică. Există totuși câteva insule în zonele montane, ocolite de colectivizare, cum

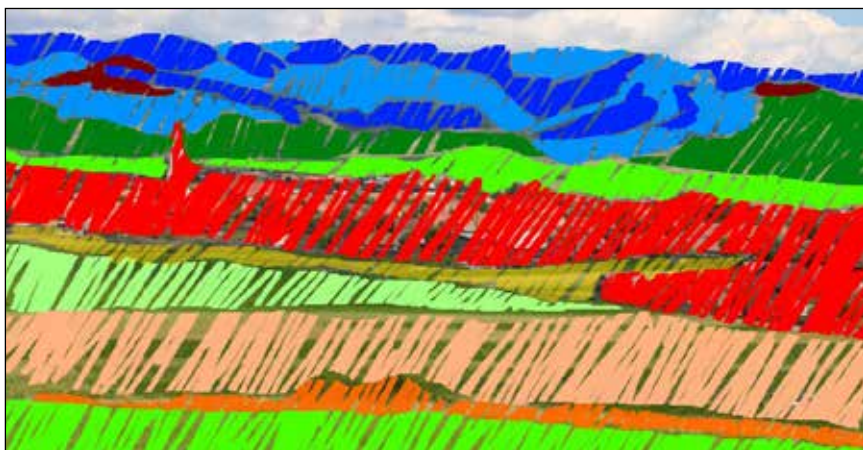

- **Foto 1.** Peisaj din Secuime, văzut din munți. În interiorul depresiunii se observă fâșiile colorate ale ogoarelor, satele răspândite în peisaj sunt prezente cu vegetație înaltă abundentă. În zona spre păduri se observă fânețurile (zona mediană – dreapta sus, respectiv partea superioară a imaginii). În zona mediană – stânga, se observă o pășune intercalată între păduri © dr. ing. peisagist Ágnes HERCZEG
- **Photo 1.** Landscape from Szeklerland, seen from the mountains. Within the depression we can see the colourful strips of agricultural fields; the villages scattered in the landscape are present with abundant and high vegetation. In the area towards the forests we can see the hayfields (middle area – upper right, respectively the upper part of the image). In the middle area, to the left, there is a pasture interpolated between forests © landscape engineer Ágnes HERCZEG, PhD

■ **Foto 2.** Tómești/Csikszenttamás (HR), văzut din interiorul depresiunii intramontane. În prim-plan găsim ogoarele, în zona mediană imaginea coerentă a satului, cu acoperișuri din țiglă și ameliorată de vegetație înaltă, apoi peste sat, spre păduri, apar zonele de fânețuri interioare, exterioare, pășuni, păduri deschise și păduri închise © Miklós KÖLLŐ, 2020

■ **Photo 2.** Tómești/Csikszenttamás (Harghita Co.), seen from within the depression. In the foreground we find fields, in the middle area the coherent image of the village, with tile roofs and enhanced by high vegetation, then over the village, towards the forests, we find the inner and outer hayfields, pastures, open and closed forests © Miklós KÖLLŐ, 2020

	pădure închisă / closed forest
	pădure deschisă / open forest
	pășune / pasture
	fânețură exterioară / outer hayfield
	fânețură interioară, grădini / inner hayfield
	ogoare utilizate ca fânețură / fields used as hayfield
	ogoare / fields
	zonă în transformare cu vegetație ruderă / area being overgrown by ruderal species
	zonă construită / built area
	grădini / gardens

■ **Fig. 5.** Straturile peisajului cultural, Tómești/Csikszenttamás (HR), interpretare foto anterioară © Miklós KÖLLŐ

■ **Figure 5.** The layers of the cultural landscape, Tómești/Csikszenttamás (Harghita Co.), previous photo interpretation © Miklós KÖLLŐ

ar fi, de exemplu, Izvorul Mureșului, Livezi sau valea Ghimeșului. Aceasta din urmă, fiind cea mai mare ca extindere și având „avantajul” că a fost ocrotită atât de industrializarea forțată din era socialistă, cât și de dezvoltările turistice, practic a rămas o zonă neatinsă și astfel permite realizarea unui studiu de caz privind biodiversitatea tradițională, fiind totodată un reper de comparație privind reziliența peisajului cultural în zonele colectivizate, în momentul în care aceasta a devenit posibilă, după 1990.

as, for instance, Izvorul Mureșului, Livezi, or the Ghimeș Valley. The latter is the largest area, and it has the “advantage” of having been spared from both forced industrialisation in the socialist era and tourism development. It has practically remained untouched, which makes it appropriate for a case study on traditional biodiversity, while being a reference in terms of resilience of the cultural landscape in collectivised areas, when this has become possible after 1990.

A feature preserved even today in the Szeklerland is that families usually stand on two feet, i.e. many are farming within their households, as if it were a second job. People try to develop by themselves a basis, the means, and the force necessary for the survival and stability of the family in case of an external disaster (BÍRÓ 2019).

Due to these small family farms, the image of a colourful traditional land with long and narrow fields is preserved. We currently see the cultivation of these small plots to be considered unprofitable in economic terms. Therefore, their consolidation has become an increasingly frequent practice for the purpose of a more efficient cultivation using contemporary, highly performing mechanised machinery. There is a value shift regarding the agricultural use of the landscape and a significant change in the visual layout. The long narrow plots, which, when juxtaposed, reminded of the woven skirt from the Szekler woman's traditional attire, and which provided a rich, typical biodiversity, are in real jeopardy either due to consolidation, or abandonment, and thus ruderalisation. Traditional agriculture, the random juxtaposition of crops on the fields, the presence of flowers (at the ends of arable lands) and of certain insects make it easier to obtain high yield without pesticides. However, for the time being this approach to agriculture is not overly common among local farmers.

So far, the arable land on agricultural terraces has somehow been spared from consolidation. Uneven relief hinders industrialisation. However, precisely due to the difficulties, these areas are the first to be (re)converted into hayfields. The development of the “tenths” and the increase in population in the past has forced the expansion of the cultivated fields to increasingly steeper areas, more and more remote from the centre of the village, to the detriment of hayfields and pastures. New pastures were created through deforestation, and often by burning. In this respect toponyms are relevant again, such as “Csata-vesze” (“the loss” created by Csata). The occurrence of family names in this context is not surprising. Aside from the “arrow”-like lands (narrow plots jointly owned and offered by the Szekler community by regular random draw), the only solution to expand agricultural land was deforestation. Deforestation was performed as needed and as a private initiative, and the land thus became

■ **Foto 3.** Imagine de vară Sânmartin/ Csikszentmárton (HR). De la linia mediană în jos se pot observa ogoarele și satul. De la linia mediană în sus observăm fânețurile interioare (în diferite culori, în funcție dacă au fost deja cosite sau nu). Mai sus, la poalele pădurilor se observă fânețurile exterioare (de culoare uniformă, deoarece se cosesc mai spre toamnă). Peste păduri, la crestele munților se observă pășunile © dr. István FODOR

■ **Photo 3.** Summer photo of Sânmartin/ Csikszentmárton (Harghita Co.). Below the midline we see the fields and the village. Above the midline we notice the inner hayfields (in different colours, depending on whether they have already been mowed or not). Further up, below the forest we can see the outer hayfields (of a uniform colour, as they are mowed towards autumn). Over the forests, at the ridges of the mountains, we can see the pastures © István FODOR, PhD

the property of those who performed the deforestation. The establishment of “compossessorates” in the 18th century, at the time of Empress Maria Theresa, put an end to these practices, as the forest became a property in joint ownership managed to the benefit of the community. After centuries of ploughing, the hills of the former forests were progressively turned into terraces of cultivated land. In a context of population exodus (already noticeable in the 19th century, peaking on the brink of World War I, and then after the 1989 Revolution), as the population decreased, agriculture also started to decline, the cultivated land in terraces was abandoned and turned into land for haymaking, but it preserved its crested feature on the slopes. As soon as textile products became accessible to the inhabitants of the region, hemp growing was dropped, which accelerated the decrease in arable land and the transformation of terraced cultivated fields into hayfields.

Passing from cultivated land to hayfields, one can notice the progressive/non simultaneous mowing of the areas intended for mowing. This means that

Chiar și astăzi, o particularitate a Ținutului Secuiesc este faptul că familiile stau de obicei pe două picioare – adică mulți lucrează în cadrul gospodăriei în agricultură, ca și cum aceasta ar fi o a doua ocupație. Ei încearcă să își creeze singuri baza, mijloacele și forța care să asigure existența și stabilitatea familiei chiar dacă se întâmplă un dezastru extern (BÍRÓ 2019).

Datorită acestor mici „ferme” familiale se păstrează imaginea câmpurilor tradiționale colorate, cu ogoare lungi și înguste. Astăzi constatăm că, din considerente economice, cultivarea acestor parcele de mici dimensiuni nu este considerată profitabilă, iar comasarea lor devine o practică din ce în ce mai frecventă, miza fiind eficiența cultivării cu utilaje mecanizate performante, contemporane. Există o schimbare de valoare în ceea ce privește utilizarea agricolă a peisajului și o schimbare semnificativă a aspectului vizual. Parcelele panglici, ce prin juxtapunere aminteau de fusta țesută a portului femeiesc secuiesc și care ofereau o biodiversitate bogată, tipică, sunt real periclitate ba de comasare, ba de abandon și drept urmare prin ruderalizare. Agricultură tradițională, juxtapunerea aleatorie a culturilor pe ogoare, prezența florilor (la capetele terenurilor arabile) și a unor insecte facilitează obținerea unor randamente ridicate fără pesticide – dar deocamdată acest mod de a privi agricultura nu este frecvent întâlnit în rândul fermierilor din zonă.

Terenurile arabile de pe terasele agricole într-un fel scapă în prezent de comasare. Relieful accidental stă în calea industrializării – dar tocmai datorită greutăților, aceste zone sunt (re)transformate cel mai repede în fânețe. În trecut, dezvoltarea „zecimilor” și creșterea populației a forțat extinderea

■ **Foto 4.** Ortofoto, peisaj tradițional din Depresiunea Ciucului (HR). În mijlocul imaginii se observă cum mecanizarea agriculturii comasează parcelele fâșii/parcelele panglici înguste © Google Earth (captură: 14.05.2021)

■ **Photo 4.** Orthophoto, traditional landscape from the Ciuc Depression (Harghita Co.). In the middle of the image we can see how the mechanisation of agriculture leads to the consolidation of the strips of long narrow plots © Google Earth (capture: 14.05.2021)

ogoarelor în detrimentul fânețelor și pășunilor, prin cultivarea zonelor din ce în ce mai îndepărtate și mai abrupte față de vatra satului. Noile pășuni au fost create prin defrișarea pădurilor – deseori prin ardere. Aici iarăși sunt relevante toponimele, cum ar fi „Csata-vesze”/ „pierderea” creată de Csata. Apariția numelor de familie în acest context nu este surprinzătoare: dincolo de pământurile „săgeți” (în formă de panglici înguste, aflate în proprietate comună, oferite de obștea secuiască prin tragerea regulată la sorți), defrișarea pădurilor era singura soluție de a mări terenurile agricole. Acestea se făceau după nevoie și, fiind inițiative private, terenurile intrau în posesia celor care au realizat defrișarea. Odată cu fondarea composesoratelor în secolul al XVIII-lea, în timpul împărătesei Maria Tereza, se pune practic capăt acestor practici, pădurea devenind un bun comun gestionat în folosul comunității. În urma secolelor de arat, dealurile fostelor păduri au fost transformate treptat în terase cu ogoare. Pe fundalul exodului populației din zonă (observabilă deja în secolul al XIX-lea, culminând în pragul Primului Război Mondial, apoi după 1989), pe măsura scăderii populației și agricultura a intrat în declin, ogoarele din terase au fost abandonate și transformate în terenuri pentru cosit, dar și-au păstrat caracterul crestat pe versanți. Odată ce produsele textile au ajuns accesibile pentru locuitorii din zonă, s-a renunțat la cultivarea cânepii, ceea ce a accelerat micșorarea arabilelor și transformarea ogoarelor terasate în fânețe.

Trecând de la ogoare la fânețe, putem remarca cosirea treptată/nesimultană a zonelor rezervate pentru cosit – ceea ce înseamnă că flora rămasă/crescută la loc întotdeauna asigură refugiu pentru fauna ce se poate ascunde în iarbă. În aceste zone trăiesc numeroase specii de plante și animale, a

the flora still in place or grown back will always provide shelter to the fauna that may hide in the grass. These areas are home to numerous species of plants and animals, whose rich insect population provides food for numerous species of birds (PAPP 2019).

There are two types of hayfields, i.e. the inner ones placed in the vicinity of the settlements, and the outer ones, which are sometimes very far from the village centres. In both cases, the low-quality hayfields are regularly improved with fertilisers resulting from animal husbandry. Manure from stables is spread over the areas close to the settlements, almost annually. These areas are mown two, three, and even four times a year. As to the remote areas, a practice used is to turn hayfields temporarily into pastures, either early in spring, or rather in the autumn. These remote areas are usually mown once per year, when the first hay on the inner fields has been collected. The second round of hay on the outer fields, of much lower quantity, is reserved for grazing. The local inhabitants claim that the dew on the outer hayfields dries later. This observation is correct, as outer fields contain a wider variety of species, which grow in a more compact manner,

as confirmed by the studies conducted by László DEMETER (JUHÁSZ 2015).

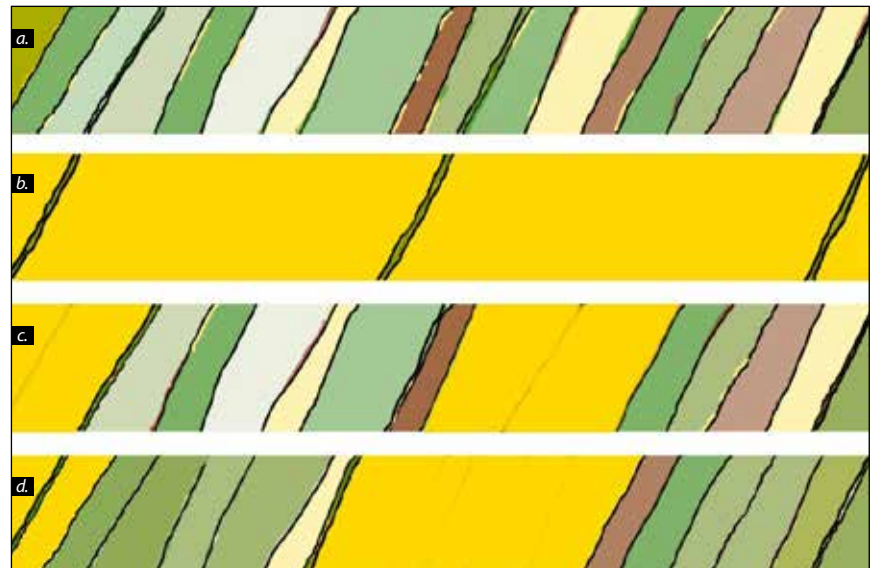
A landscape chromatic diversity can also be noticed in the case of hayfields, which is certainly more discreet than in the case of the long narrow plots cultivated traditionally. Hayfields already have a pre-established product that does not vary from one year to the other. Their diversity is thus obtained through micro-fracturing performed when marking the property limits. In the case of cultivated fields, the furrow – a small trench that used to separate the plots – was a negative limit, deepened in the fields. As to the hayfields, the limits were marked by throwing cut anthills or stones on the boundary (when performing the annual maintenance of the hayfields), thus obtaining a positive shape rising above the ground level. The plantation of trees or high shrubs at the boundary of the plots magnified the presence of these anthills with boundary role. As to the trees, they had a double role. Besides marking out the boundary of the plot, they provided shade for rest during the mowing period. Moreover, these trees marked the step that a family could mow in a day and, somehow, they were reflecting the number of mowers. Where the width of the hayfield was given (and marked) by the line of anthills/stones, the distance between the trees/high shrubs reflected the size of the family: the more family members, the larger the distances between the trees.

The issue of sustainability is more and more a topic of discussion and the social, economic, and environmental crises are more and more interdependent. Consequently, they must be understood and approached together. For instance, solutions should be found to integrate food production with biodiversity preservation. In this respect, the pastures with „sheltering trees” are of utmost importance due to their high natural value, as well as their economic and social value. These Transylvanian pastures (that can be found in Saxon areas, as well as in the Cluj County area) were mainly shaped by grazing and mowing. During the spring maintenance/clearing works, part of the trees grown naturally in the slightly higher areas of the fields were preserved, or saplings present on the field were transplanted to obtain sheltering trees or to replace the old ones. The role of the trees preserved was to provide shade during the heat days, and some protection in case of rain (but not of storm). Last but not least, mention should be made that beech and oak, mainly used as sheltering trees, provided food by their fruit in autumn. As trees grew old, a few of the younger trees were chosen (a larger number than the one considered as sufficient), and finally only the sufficient number was preserved. The initial larger number was an insurance for continuity in case part of the trees were lost in the way (lightning, collapse during storms, etc.). The current situation of these pastures is sad, as most

■ **Foto 5.** Fotografie aeriană a zonei de pe ortofotografia anterioară, Depresiunea Ciucului (HR). Se observă cum mecanizarea agriculturii comasează parcelele panglici înguste © István SZÁSZ

■ **Photo 5.** Aerial photograph of the area shown on the previous orthophoto, Ciuc Depression (Harghita Co.). It shows how the mechanisation of agriculture leads to the consolidation of the long narrow plots © István SZÁSZ

■ **Fig. 6. a)** Situația dinainte de colectivizare; **b)** Situația în timpul colectivizării; **c)** Situație hibridă după 1990: retrocedările au scos la suprafață reziliența biodiversității; **d)** Situație hibridă în prezent: mecanizarea agriculturii, închirierile de terenuri și cultivarea în comun reduce biodiversitatea © Miklós KÖLLŐ

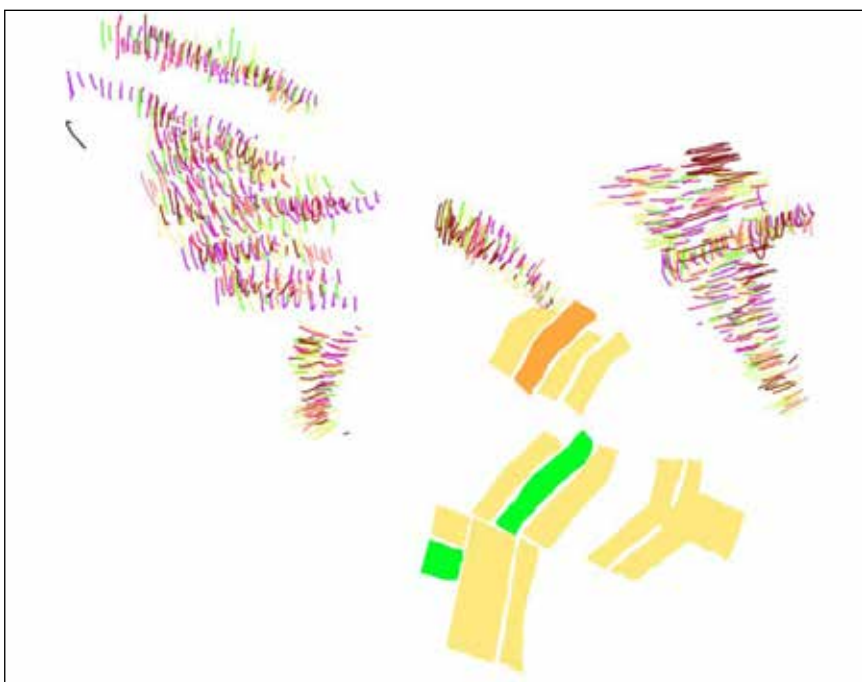
■ **Figure 6. a)** The situation before collectivisation; **b)** The situation during collectivisation; **c)** Hybrid situation after 1990: previous owners receiving back their properties brought to the surface the resilience of biodiversity; **d)** Hybrid situation at present: the mechanisation of agriculture, land leasing, and joint cultivation reduce biodiversity © Miklós KÖLLŐ

căror populație bogată de insecte oferă hrană pentru numeroase specii de păsări (PAPP 2019).

Sunt două tipuri de fânețe: cele interioare, situate în vecinătatea așezărilor, și cele exterioare, aflate la distanțe uneori considerabile față de vatra satelor. În ambele cazuri, cele de calitate inferioară sunt regulat îmbunătățite cu îngrășăminte provenind din creșterea animalelor: în zonele mai apropiate de localitate se împrăștie – aproape anual – îngrășămintele adunate

■ **Foto 6.** Fotografie aeriană Remetea/ Gyergyóremete (HR) © Google Earth (captură: 14.05.2021)
■ **Photo 6.** Aerial photograph of Remetea/ Gyergyóremete (Harghita Co.) © Google Earth (capture: 14.05.2021)

■ **Fig. 7.** Interpretare foto anterior. În jumătatea de sus se observă fâșiile panglici, iar în dreapta jos, rezultatul comasării terenurilor agricole în cadrul agriculturii industrializate, cu monoculturi © Miklós KÖLLŐ
■ **Figure 7.** Previous photo interpretation. In the upper half, the long narrow plots can be seen, and in the lower right, the result of agricultural land consolidation within industrialised agriculture with monocultures © Miklós KÖLLŐ

la grajduri (și aceste zone sunt cosite de două-trei, chiar și de patru ori pe an), iar în cazul zonelor îndepărtate se practică transformarea temporară a fânețelor în pășuni (primăvara devreme, dar mai ales toamna). Aceste zone mai îndepărtate sunt de regulă cosite o singură dată pe an, după ce primul rând de fân a fost strâns de pe fânețele interioare. În cazul fânețelor exterioare, al doilea rând de fân (cantitativ mult mai redus) este rezervat pentru

of them only have old trees. They are like a village growing old, with lots of knowledge and wisdom, but subject to the imminent danger of being forgotten, because there is no one to pass them over, there are no youth to need them, and thus they disappear from the collective memory. This is the case of the pasture on Kalonda-tető, between Lupeni/ Farkaslaka and Corund/ Korond, where spectacular old beeches can be found, but no new trees.

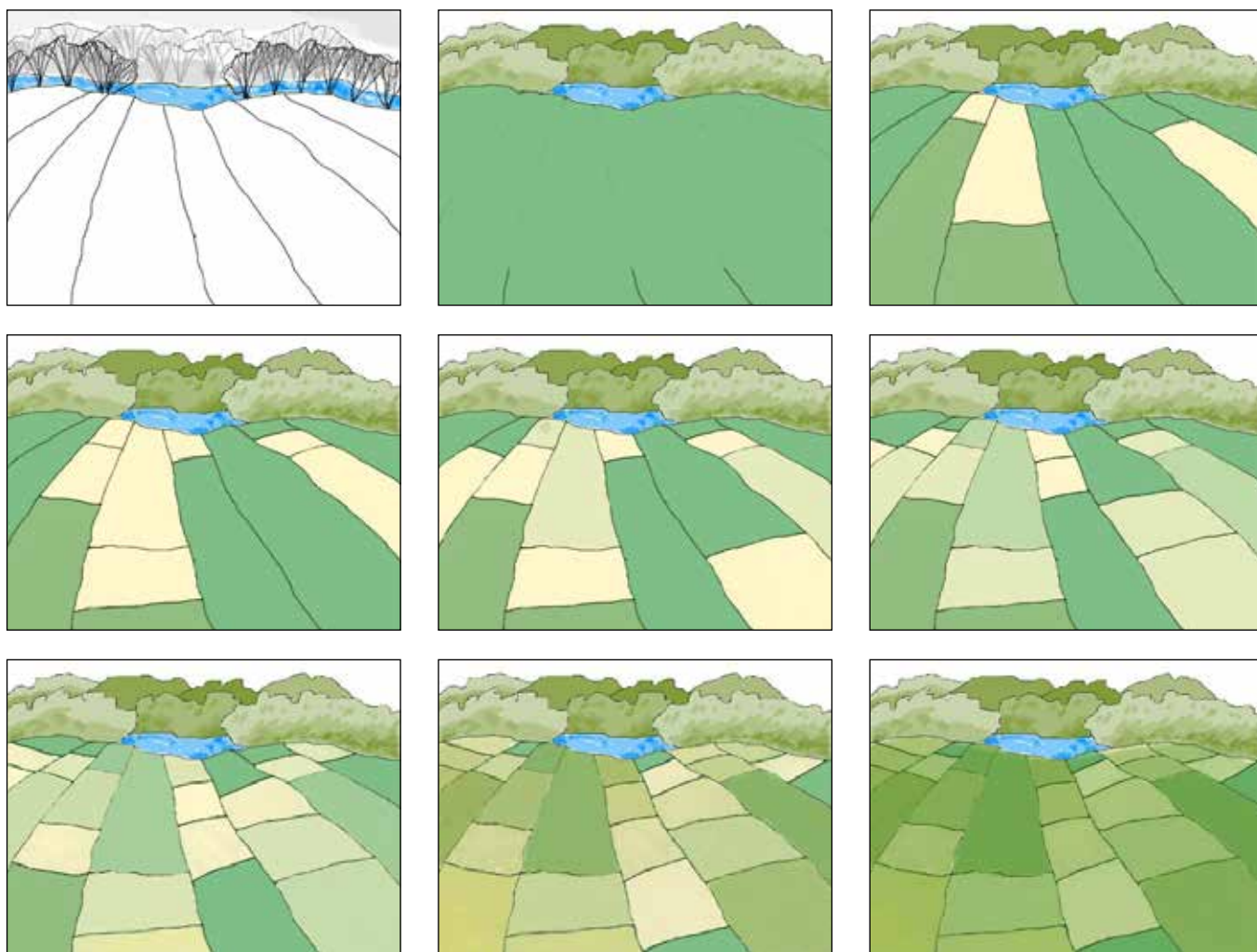
The forests covering hills/mountains close the landscape/depression limit and, to a certain extent, make the world of the people living here smaller, as well as more knowable and controllable. Forests can be split into open forests – still subject to transformation processes –, and mature, closed forests.

Concerning the built environment, the initial structure of the settlements in the Szeklerland was the “tenth structure”. This kind of settlement in small size inhabited “isolated islands” spread in the countryside, with complicated neighbourhood relationships and with a very important role in disaster prevention proved to be highly efficient considering the building material used (wooden buildings with coverings made of thatch, short shingles, long shingles, and later planks). So, even if such an island burnt down, the damage was not significant at the level of the community due to the free areas between the “tenths”. Moreover, the community, through its special forms of mutual aid (such as the bees), would mandatorily help to recover the loss. The victims, who moved in temporarily to their relatives from other „tenths”, could thus rebuild their old houses if they decided to do so. However, there are a few counterexamples, such as the case of Gergyóújfalú/Suseni – “the new village in Gheorgheni” in free translation. When the Austrian army set the village on fire in 1707, the inhabitants moved to a new area.

Looking closer into the structure of the plots, one can easily, clearly, and precisely identify the “tenths”, even if the landscape (the gaps of unbuilt area) interspersed between them has often been annihilated by further building. As compared to a plot distribution with a precise, organised structure specific to a serf village, the “tenths” seem to be the theatre of a total chaos in terms of shape, plot size, and the large number of cul-de-sacs currently almost impracticable. This is the result of the fact that the plot was not set as a fixed area (as was the case in serf villages). Plot boundaries could change as a result of purchase of additional plots or of splitting, as in the case of succession, etc.

A second feature of the settlements are the cul-de-sacs mentioned above, which practically result from the same initial model of community life in the tenths.

Finally, the last and most specific form of plot organisation refers to the courtyards. The most known and representative situation is the one in Târgu

■ **Fig. 8.** Păstrarea biodiversității (și a insulelor de refugiu) în zona fânețurilor interioare, prin cosirea treptată, în etape diferite. Scheme © Miklós KÖLLÖ
 ■ **Figure 8.** The preservation of biodiversity in the area of inner hayfields, by gradual mowing, in different stages © Miklós KÖLLÖ

Secuiesc. However, the courtyards here have a specific evolution. The German word *Hoffstraße* clearly expresses the fact that these are no longer simple courtyards, but at the same time also streets. Both cul-de-sacs and courtyards reveal the model of community life.

The transformation of the cultural landscape in Szeklerland

■ We currently witness a change in the landscape of Szeklerland, which was to a large extent preserved in its mediaeval shape. Pastures grow naturally into forests, as they are abandoned, the mountain hayfields turn into pastures (they are closer to the settlement and can be cleaned more easily for the time being), the terraced fields turn into hayfields (but only the horizontal parts are cultivated and cleaned, while the cut parts of the terraces are usually left unmown – as they are not accessible to the mowing machines – and are thus about to be reclaimed by nature through pioneers, such as briars, birches, hazels, etc. These areas are often scorched in the spring, although the current legislation expressly forbids

pășunat. Localnicii susțin că roua se usucă mai târziu pe fânețele exterioare: este o observație justă, fânețele exterioare având o varietate de specii mult mai bogată și o creștere mai compactă a acestora, confirmată de studiile realizate de László DEMETER (JUHÁSZ 2015).

Diversitatea cromatică a peisajului poate fi observată și la fânețe – desigur, într-un mod mai discret decât la ogoarele-panglici cultivate în mod tradițional. Fânețele având deja produsul prestabilit din funcțiune, fără variația culturilor de la an la an – diversitatea se obține prin microfracturarea lor, obținută cu marcarea limitelor de proprietate. În cazul ogoarelor, brazda/barázda, adică un mic șanț ce despărțea terenurile panglici, forma o limită de formă negativă, adâncită în ogoare. În cazul fânețelor, limitele au fost marcate prin aruncarea pe hotar a mușuroaielor tăiate, respectiv pietrelor (odată cu întreținerea anuală a fânețelor) obținându-se astfel o formă pozitivă, ieșind față de cota terenului. Prin plantarea la limita parcelelor a unor copaci sau arbuști mai mari, aceste mușuroaie-limite au fost amplificate ca prezență. Acești copaci au avut un rol dublu: dincolo de faptul că au marcat hotarul parcelei, au asigurat umbră pentru odihnă în perioada cosirii. Ei marcau pasul ce putea fi cosit într-o zi de o familie și, într-un fel, oglindeau numărul cosașilor. Lățimea fâneței fiind dată (și marcată) de șirul de mușuroaie/ pietre, distanța dintre copacii/arbuștii mari reflecta mărimea familiei. Cu cât familia era mai numeroasă, cu atât copacii se regăseau la distanțe mai mari.

Azi problema sustenabilității este din ce în ce mai mult discutată, iar crizele de natură socială, economică și de mediu devin din ce în ce mai interdependente. Prin urmare, acestea trebuie să fie înțelese și abordate îm-

■ **Foto 7.** Cosirea treptată a fânețurilor interioare, Lunca de Jos/ Gyimesközéplök (HR), 2010 © Miklós KÖLLŐ
 ■ **Photo 7.** Gradual mowing of inner hayfields, Lunca de Jos/ Gyimesközéplök (Harghita Co.), 2010 © Miklós KÖLLŐ

preună. De exemplu, trebuie găsite soluții pentru a integra producția de alimente cu conservarea biodiversității. În acest sens, pășunile cu „copaci de sălășuire” sunt de o importanță capitală datorită valorii lor naturale ridicate și a valorii lor economice și sociale. Aceste pășuni din Transilvania (ce se regăsesc atât la sași, cât și în zona Clujului) au fost modelate în principal prin pășunat și cosit: cu ocazia întreținerilor/curățirilor de primăvară s-au păstrat în zonele puțin mai înalte ale terenurilor o parte dintre copacii apăruiți în mod natural sau au fost transplantați puieti existenți pe teren cu scopul de a obține copaci de sălășuire, înlocuindu-i pe cei îmbătrâniți. Rolul copacilor păstrați era de a asigura umbră în zilele de arșiță, respectiv o oarecare protecție în caz de vreme ploioasă (exceptând furtunile). Nu în ultimul rând, trebuie avut în vedere că fagul și stejarul, folosite preferențial cu rol de copaci de sălășuire, asigurau toamna hrană prin roadele lor. Odată cu îmbătrânirea copacilor, se alegeau câțiva copaci tineri (într-un număr mai mare decât necesarul considerat ca fiind suficient), dintre care în final se păstrau cei considerați suficienți. Numărul mai mare păstrat asigura menținerea posibilității continuității, în caz că o parte dintre copaci se pierdeau pe parcurs (fulger, doborâre cu ocazia furtunilor etc.). Situația de azi a acestor pășuni este tristă: în majoritatea lor există doar copaci bătrâni. Asemănător unui sat în curs de îmbătrânire, cu multe cunoștințe și înțelepciune, dar cu pericolul iminent de uitare, pentru că nu există nimeni care să le transmită mai departe, nu există tineri care să aibă nevoie de ele și astfel ele se pierd din memoria colectivă. Acesta este și cazul pășunii de pe Kalonda-tető, între Lupeni/ Farkaslaka și Corund/ Korond, unde găsim fagi bătrâni spectaculoși, fără creșteri noi de arbori.

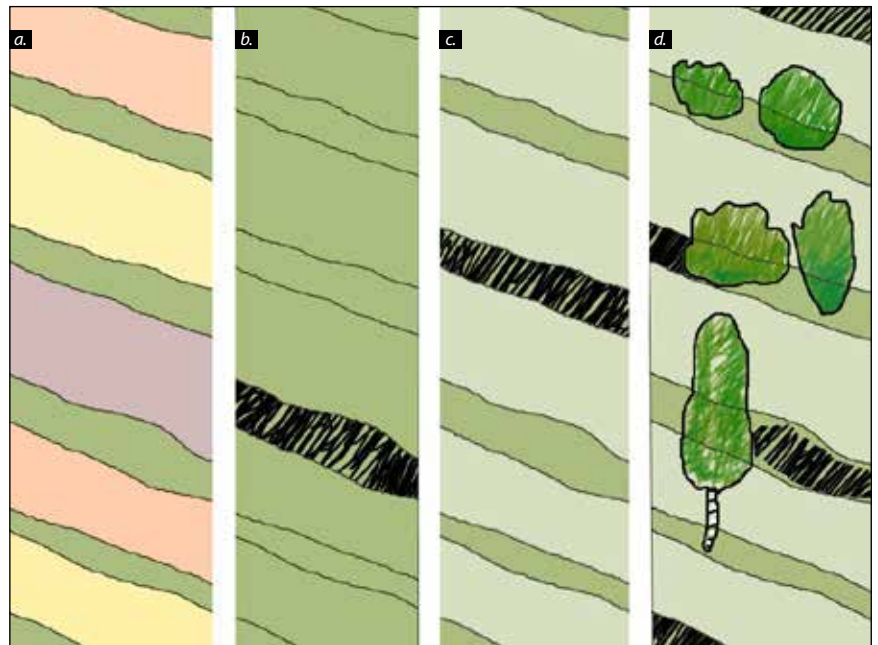
it). The plane arable fields inside the depressions merge into monocultures. Each one of these phenomena results in a loss in biodiversity, but their accumulation translates into a small disaster, which is worsened by mass deforestation, leading to water leaving the landscape faster. Forest soils are lost. Water retention in the area decreases significantly. Land improvements for flood prevention by digging flood control canals have triggered a decrease of the groundwater level in many cases and large areas of peat/peatland have dried. When unmown grass in these areas is set on fire and consequently the dried peat catches fire, an ecological disaster occurs.

The development model based on the existent infrastructure materialised in settlements along the main roads instead of settlements cross-cutting the roads or in islands leads to settlement merging and to loss of contact with the wonderful natural landscape praised above. Unfortunately, this way of expansion also removes the wildlife corridors that are so important for wild animals. One of its results, among others, is the untoward, but increasingly frequent presence of bears in the settlements of the Szekler-

land, with the related damage and losses of human life. No matter how much this danger was trivialised, in the context of landscape it is worth reminding that wild apple and pear trees in the forests used to be grafted in the past, and wild cherry trees were preserved to partially ensure food for bears in the forest. Nowadays, these trees are usually felled for furniture. This often triggers a situation where the locals see an opportunity to develop the local capacity of growing and processing fruit, but companies are discouraged by the presence of large wild game. Bear and boar populations now prefer to stay in the cultivated areas, where they can easily get most of their food, even if the responsible hunting companies regularly feed game in areas far away from the village. Doe and deer populations are also significant and are a “landscape shaping factor”. They have a certain influence on the entrepreneurial spirit in agriculture, and on the development of the village and cultural landscape.

The facts described above reveal an interdependent relationship between community and landscape. When a community disappears, the rural landscape as described by UNESCO is obviously transformed. Continuing landscape turns at a fast pace into relict landscape, in which the traditional evolution of landscape through farming/landscaping came to an end at some point, but its traces are still visible (here and there).

Unfortunately, over the last century, as a result of the changes occurred after World War II, and subsequently after December 1989, the community has fallen apart into “one-man communities”. The issue of elevations best illustrates this situation. The owners of houses in co-ownership do not retrofit them by mutual agreement in harmony, by choosing a collective solution. Rather, they want to put

■ **Fig. 9. a)** Situația teraselor când au fost folosite ca ogoare: zonele arate orizontale alternate cu pante înierbate cosite; **b)** Ogoare transformate în fâneță, cu pârjolirea ocazională a pantei necosite; **c)** Zone orizontale cosite (cu mașina de cosit), alternate cu zone în pantă necosite (ce necesită cosire manuală); **d)** Apariția speciilor pionier în zonele de pantă, cu pârjolirea pantelor.
Scheme © Miklós KÖLLÖ

■ **Figure 9. a)** The situation of terraces when they were used as fields: the horizontal arable areas are alternated with mowed grassy slopes; **b)** Fields transformed into hayfields, with the occasional scorching of the uncut slope; **c)** Horizontal mowed areas (with mowing machine) alternated with uncut slopes (requiring manual mowing); **d)** The appearance of pioneer species on the slopes, with the scorching of these slopes © Miklós KÖLLÖ

Pădurile ce acoperă dealurile/munții închid peisajul/limita depresiunilor și, într-o oarecare măsură, fac ca lumea oamenilor de aici să fie mică, totodată cognoscibilă și controlabilă. În cazul pădurilor se pot deosebi pădurile deschise – cu procese de transformare, respectiv pădurile mature, închise.

În ceea ce privește mediul construit, structura inițială a așezărilor din Ținutul Secuiesc a fost cea a „zecimilor”. Acest mod de așezare prin „insule izolate” locuite de mici dimensiuni, răspândite în peisaj, cu relații de vecinătate complicate și cu un rol foarte important în prevenirea dezastrelor s-a dovedit

■ **Foto 8. a-b.** Pârjolirea fânețurilor interioare din zonele cu turbă, drenate în perioada socialistă produc pagube nereversibile, deoarece turba aprinsă este greu de stins. © szekelyhon.ro
■ **Photo 8. a-b.** The scorching of the inner hayfields in peatland areas that were drained during the socialist period causes irreversible damage, as burning peat is hard to extinguish. Source: szekelyhon.ro

foarte eficient în contextul materialelor de construcții utilizate (construcții din lemn, cu învelitoare de paie, șiță, șindrilă, mai târziu scândură). Astfel, chiar dacă o asemenea insulă ardea, datorită zonei libere dintre „zecimi” paguba nu era serioasă la scara comunității, iar aceasta, prin formele speciale de întrajutorare (de exemplu, claca), în mod obligatoriu ajuta la recuperarea pierderilor. Astfel, cei păgubiți, care temporar se mutau la rudele lor din alte zecimi, își puteau reconstrui vechile locuințe, dacă decideau în acest sens. Totuși, avem câteva contraexemple, cum ar fi cazul Gergyóújfalu/ Suseni – „satul nou din Gheorgheni” în traducere liberă – odată cu incendierea satului de către armata austriacă în 1707, localnicii s-au stabilit într-o nouă zonă.

Privind cu lupa, structura parcelelor permite identificarea ușoară, clară și precisă a „zecimilor”, chiar dacă deseori s-a anihilat (prin construire ulterioară) peisajul (pauza de spațiu neconstruit) intercalat între ele. Față de un parcelar cu o structură ordonată, precisă al unui sat de iobagi, în cazul zecimilor găsim aparent un haos total, atât în ceea ce privește forma, dimensiunea parcelelor, cât și a numărului mare de fundături, azi aproape impracticabile. Situația rezultă din faptul că parcela nu era stabilită ca o suprafață fixă (ca în cazul satelor de iobagi), fiind posibilă modificarea limitelor parcelei prin cumpărarea unei fâșii adiacente sau prin împărțire, în cazul moștenirii etc.

forward their individual taste and will. In this context, the question rises whether the main elevation of buildings is public or private ownership.

I believe that the rural cultural landscape is the best indicator of community existence. As community consists of built environment and nature, both these elements give hints thereof, such as how elevations and street areas are retrofitted or the existence of old and high trees in the built-up area of the settlements and not only close to churches or in the churchyards. Elevations somehow define the street space, just like in the iconic image proposed by Louis KAHN (2003), in which the street is seen as a room of the community, an area born by agreement intended to bring together the people living around it. It is obvious that, as communities fell apart, the initial “agreements” on space use have changed. This is how the large trees – these “unproductive” trees, such as lime, ash, horse chestnut – are currently seen as polluters by their leaves, or as a

■ **Foto 10.** Bruma accentuează ruderalizarea zonelor terasate: zonele orizontale ale teraselor încă sunt cultivate, pantele sunt neglijate, deseori arse pentru a scăpa de speciile pionier (măceșe, alune etc.), Valea Strâmbă/Tekerőpatak (HR) © Miklós KÖLLŐ

■ **Photo 10.** Frost accentuates the ruderalisation of the terraced areas: the horizontal areas of the terraces are still cultivated, but the slopes are neglected and often scorched to get rid of pioneer species (briars, hazelnuts, etc.), Valea Strâmbă/Tekerőpatak (Harghita Co.) © Miklós KÖLLŐ

■ Foto 11. Odată cu pădurea dispare și solul © Ágnes HERCZEG
■ Photo 11. With the forest gone, the soil gradually disappears © Ágnes HERCZEG

real danger for the integrity of the neighbouring building, or just obstacles to sidewalk surfacing when their roots come out of the ground. Few people understand that they may act as lightning rods, that their evaporating large quantities of water contributes to a more pleasant microclimate and at the same time prevents moistening of the walls from the soil. Moreover, in many cases they also have a sentimental value, as their plantation is related to a significant moment from the past.

The same happens with rural households. The traditional Szekler house used to have a volume comparable to the neighbourhood, but essentially worked as an open system. Its expansion backwards, towards the barn with similar, comparable, juxtaposed volumes was possible at any time. Even if the housing area increased, this happened without disturbing the street image belonging to the public domain. The barn however used to be a closed, well established system, whose expansion was only possible by subordinated, attached volumes until the eaves of the extension was not lower than a man's height. In both cases the finishing and the covering were made of local materials and thus there was a material-triggered harmony on the site.

We are currently witnessing how the image of villages changes. Although the

O a doua caracteristică a așezărilor sunt fundăturile menționate mai sus, ele rezultând practic din aceeași formă de viață comunitară pe care au avut-o la origine zecimile.

Și în final, ultima și cea mai specifică formă de organizare a parcelarului o reprezintă curțile. Cea mai cunoscută și mai reprezentativă situație o găsim la Târgu Secuiesc, cu mențiunea că cele de aici au totodată o evoluție specifică: termenul german *Hoffstraße* exprimă clar situația în care ele nu mai sunt curți propriu-zise, fiind în aceeași măsură și străzi. Atât în cazul fundăturilor, cât și al curților, este evidentă forma de viață comunitară.

Transformarea peisajului cultural din Secuime

■ Astăzi, în Ținutul Secuiesc, din punct de vedere peisagistic, suntem martori ai schimbării acestui peisaj păstrat în mare măsură în ipostaza lui medievală: pășunile se împăduresc natural, datorită abandonării lor, fânețele montane devin pășuni (sunt mai aproape de localitate și deocamdată se pot curăța mai ușor), ogoarele terasate devin fânețe (dar doar părțile orizontale sunt cultivate și îngrijite, părțile în debleu ale teraselor de regulă rămân necosite – nefiind accesibile mașinilor de cosit – și sunt pe cale de a fi reocupate de natură prin pionieri: măceși, mesteceni, aluni etc. Aceste zone sunt deseori pârjolite primăvara, deși legislația actuală interzice în mod expres acest lucru). Terenurile arabile plate, din interiorul depresiunilor, se contopesc în monoculturi. Fiecare din aceste fenomene are drept rezultat o pierdere a biodiversității, dar cumularea lor înseamnă un mic dezastru, care este agravat de tăierile în masă ale pădurilor, prin pierderea mai rapidă a apei din peisaj: se pierd solurile forestiere, scade semnificativ retenția apei în zonă, ameliorările funciare privind prevenirea inundațiilor prin săpa-

■ **Foto 12.** Odată cu pădurea dispar și materialele locale, necesare pentru restaurarea arhitecturii tradiționale, 2007 © Miklós KÖLLŐ
 ■ **Photo 12.** With the forest gone, local materials needed to restore traditional architecture also disappear, 2007 © Miklós KÖLLŐ

rea canalelor de control al inundațiilor au dus în multe situații la scăderea nivelului apelor subterane, iar suprafețe mari de turbă/turbărie s-au uscat. Atunci când în aceste zone iarba necosită este incendiată și turba uscată se aprinde ajungem la un dezastru ecologic.

Modul de dezvoltare bazată pe infrastructura existentă, materializată în expansiunea așezărilor de-a lungul drumurilor principale în locul așezărilor transversale pe drumuri sau insulare duce la contopirea așezărilor și la pierderea contactului cu peisajul natural superb, elogiat anterior. Acest mod de extindere, din păcate, elimină și coridoarele de trecere foarte importante pentru fauna sălbatică, ceea ce a condus printre altele la prezența nedorită, dar din ce în ce mai frecventă, a urșilor în localitățile din Ținutul Secuiesc, cu daunele și pierderile de vieți omenești aferente. Oricât de mult am trivializa acest pericol, în contextul peisajului merită să reamintim că în trecut se altoiau merii, perii sălbatici din pădure și se păstrau cireșii sălbatici – în ideea asigurării parțiale a hranei urșilor în pădure –, în timp ce astăzi acești copaci sunt de obicei tăiați pentru mobilă. Acest lucru duce adesea la o situație în care localnicii văd o oportunitate de a dezvolta capacitatea locală de cultivare a fructelor și de procesare, dar întreprinderile sunt descurajate de prezența vânătorului mare. Populațiile de urși și mistreți preferă acum să rămână în zonele cultivate, de unde își pot procura cu ușurință o mare parte din hrană, chiar dacă societățile de vânătoare responsabile hrănesc în mod regulat vânatul în locuri îndepărtate de sat. Populațiile de căprioare și cerbi sunt, de asemenea, semnificative și reprezintă un „factor de modelare a peisajului” și au o anumită influență asupra spiritului antreprenorial în agricultură, precum și asupra dezvoltării peisajului sătesc și a peisajului cultural.

natural environment is beautiful, and the built heritage is still valuable, the new buildings break the scale of the site by their huge volume as compared to the neighbourhood. Moreover, their presence is magnified by the striking chromatics of the elevations and coverings. A cultural landscape practically breaks apart under our eyes.

Most of the urban plans are post-1989 first-generation products. They are primitive and obsolete. The new ones do not consider, most of the time, the specific features of the Szekler settlement structure (tents, courtyards, “rope” streets: abandoned former accesses to water, narrow streets with many forks, narrow plots, etc.), and these specific values – that could be the basis for appropriate development – thus continue to erode, to dissolve, and remain unused. These urban plans unfortunately overlook to a large extent the fact that the Szeklerland is a cultural landscape. They propose unjustified expansions of the built-up area. The scale of the expansions proposed by most plans is not supported by either the economic life or the demographic data. It is sad to say, but we must point out that these urban plans have destroyed the cul-

■ **Foto 13.** Mal tradițional de pârâu Nădejdea/ Ajnád (HR), 2010
© Miklós KÖLLŐ

■ **Photo 13.** Traditional creek bank at Nădejdea/ Ajnád (Harghita Co.), 2010
© Miklós KÖLLŐ

■ **Foto 14.** Albie betonată, Mădăraș/Csíkmadaras (HR), 2015
© Miklós KÖLLŐ

■ **Photo 14.** Concrete riverbed, Mădăraș/ Csíkmadaras (Harghita Co.), 2015
© Miklós KÖLLŐ

tural landscape to an extent comparable to the village restructuring plans under Nicolae CEAUȘESCU.

Moreover, most of the people are unaware of the historic, aesthetic, ambient, sentimental value of the built heritage in the area (especially in the case of vernacular architecture). An old building is considered obsolete, outdated. Consequently, instead of providing them a new future by upgrading, they are rather demolished and replaced by buildings of annoyingly bad taste, which simply erases the terribly rich and interesting structure of the built landscape.

Conclusions

■ In a context of inappropriate protection, unfortunately all we can do today is to watch the slow transformation of a Central-European mediaeval cultural landscape from continuous landscape into relict landscape, while urban planning values are eroding and traditional architecture disappears completely, while striking buildings, both as size and colour, start to dominate the image of the villages with unlisted, but still valuable built heritage. It is thus necessary to raise the awareness of policy-makers in regards to the need of giving support to preserve the characteristic agriculture of the area, and of measures that help to preserve a coherent image of the villages.

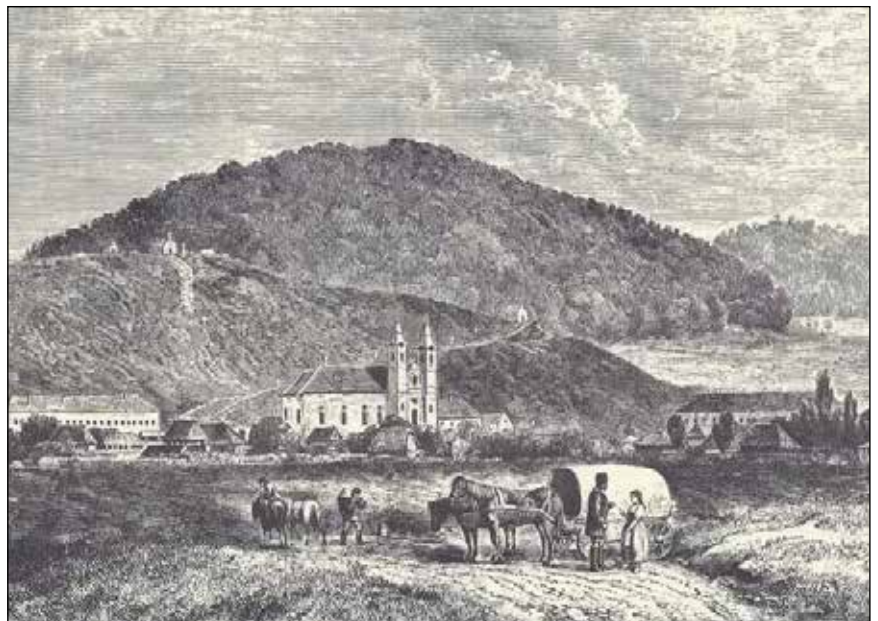
Post scriptum

■ The transformation over the last three centuries can be captured by:

1. looking through all the written/visual information of each period, preserved and considered relevant, such as:
– military censuses, village laws in the Szeklerland, taking advantage of the large number of written sources dealing

Din cele descrise mai sus, rezultă o interdependență între comunitate și peisaj: dispariția comunității conduce în mod evident la transformarea peisajului rural din definiția UNESCO: peisajul continuu se transformă într-un ritm alert în peisaj martor, în care dezvoltarea tradițională de cultivare/sistemizare a peisajului s-a oprit la un moment dat, dar urmele sale sunt încă (pe alocuri).

Din păcate, în ultimul veac, datorită schimbărilor petrecute după cel de-Al Doilea Război Mondial, apoi după Decembrie 1989, comunitatea s-a destrămat în „comunități formate dintr-un singur om”. Acest lucru este cel mai bine ilustrat de problema fațadelor, unde, în cazul caselor aflate în coproprietate, proprietarii nu renovează în armonie, de comun acord, alegând o soluție comună, ci fiecare vrea să se evidențieze după propriul gust și propria voință. În acest context devine legitimă întrebarea dacă fațada clădirii este proprietate publică sau privată.

■ **Fig. 10.** Exemplu de peisaj cultural asociativ, Șumuleu-Ciuc/ Csíksomlyó (HR), desen de Gusztáv KELETI, 1869. Sursa: <https://kepeslapok.wordpress.com/2011/03/20/csik/csiksomlyo/>

■ **Figure 10.** Example of an associative cultural landscape, Șumuleu-Ciuc/ Csíksomlyó (Harghita Co.), drawing by Gusztáv KELETI, 1869. Source: <https://kepeslapok.wordpress.com/2011/03/20/csik/csiksomlyo/>

■ **Foto 15.** Pelerini ceangăi întorcându-se de la hramul de la Șumuleu-Ciuc (HR), 1932. Sursa: <https://kovatsfenykepzeset.ro/bongesz/75>

■ **Photo 15.** Csango pilgrims returning from their pilgrimage to Șumuleu-Ciuc (Harghita Co.), 1932. Source: <https://kovatsfenykepzeset.ro/bongesz/75>

Consider că peisajul cultural rural este cel mai bun indicator privind existența comunității. Cum aceasta se compune din mediul construit și natură, putem găsi în ambele cazuri indicii, cum ar fi modul de reabilitare a fațadelor și a spațiului străzii sau existența copacilor bătrâni și înalți în intravilan și nu numai în vecinătatea/incinta bisericilor. Fațadele definesc într-un fel spațiul străzii, și aici putem să ne gândim la imaginea iconică propusă de Louis KAHN (2003) despre stradă văzută ca o cameră a comunității, un spațiu născut prin acord comun pentru a-i aduce împreună pe cei ce locuiesc împrejurul ei. Este evident că, odată cu destrămarea comunităților, s-au transformat în timp „acordurile” inițiale asupra utilizării spațiului. Astfel, arborii mari – acești copaci „neproductivi” – cum ar fi teiul, frasinul, castanul sălbatic – în vederea uzuală, contemporană, doar poluează cu frunzele lor, respectiv prezintă un pericol real pentru integritatea construcției în vecinătatea căreia se află sau, pur și simplu, rădăcinile ieșind din pământ reprezintă un obstacol în calea asfaltării trotuarelor. Puțini sunt cei care înțeleg că aceștia pot funcționa ca paratrăsnet, iar prin evaporarea unei cantități serioase de apă contribuie la un microclimat mai plăcut și în aceeași măsură previne umezirea dinspre sol a zidurilor. În plus, de multe ori, au și valoare sentimentală, plantarea lor fiind legată de un eveniment important din trecut.

Același lucru se întâmplă cu gospodăriile rurale. Casa tradițională secuiancă a avut o volumetrie compatibilă cu vecinătățile, dar în esență a funcționat ca un sistem deschis, oricând era posibilă extinderea spre spate, spre sură cu volume alăturate comparabile, asemănătoare. Chiar dacă s-a mărit suprafața locuinței, aceasta s-a petrecut fără perturbarea imaginii stradale a domeniului public. Șura în schimb a fost un sistem închis, determinat, extinderea ei fiind posibilă doar cu volume subordonate anexate, până ce streășina extinderii nu a coborât sub înălțimea unui om. În ambele cazuri, finisajele și învelitoarea erau materiale de-ale locului, prin urmare, exista o însciere în sit prin materiale.

În prezent, suntem martori ai transformării imaginii satelor. Deși mediul natural este frumos, iar patrimoniul construit este încă valoros, clădirile noi rup scara locului prin uriașa lor volumetrie ieșită din contextul vecinătăților și prezența lor este amplificată de cromatica izbitoare a fațadelor și a învelitorilor. Practic un peisaj cultural se dezintegrează sub ochii noștri.

with the settlements and the dwelling manner in the area (for instance, inventories, notes in mediaeval Szekler military records, local laws written as early as 1585, as well as the *Metamorphosis Transylvaniae* of Baron Péter APOR, which records the changes in the Transylvanian customs as Transylvania is included in the Habsburg Empire as Grand Principality, etc.);

– archival military maps analysed by digital synchronisation and overlapping. The (recent) accessibility on the internet of military maps from the 18th, 19th, and 20th centuries related not only to Transylvania, but also to the other Romanian principalities, as well as to other areas mainly inhabited by free peasants, such as the Swiss cantons, the areas inhabited by gentry in Hungary and Poland, the Cossack areas, as well as the possibility to combine them with the most recent orthophotos (and also with the American orthophotos taken by American spy satellites) enable easy analysis of settlement development, and provide data on landscape evolution (both graphic information on the expansion of forests, swamps etc., as well as information on the spreading of certain tree species through toponyms mentioned on the maps);

– archival postcards analysed in terms of the settlements;

– archival photographs. There are three essential types of photos, i.e. the ones found in descriptions, research studies, and monographs (starting from 1867); military photographs from the two World Wars; and the photographs of ethnologists, painters, and artists. The first category reveals important aspects for local specialists. The second category reveals what were regarded as curiosities by foreigners at the time (as these are photos taken by German officers or Hungarian officers coming from Hungary). The third category – the most important one – provides valuable information on change. Artists, due to their specific sensitivity, and ethnologists started to document as soon as they noticed that something was disappearing. We can find thus a series of photos taken during the collectivisation process showing narrow juxtaposed agricultural fields being merged when cultivated within the socialist collective farms, or photos of houses/settlements during the forced systematisation period of CEAUȘESCU;

– archival paintings corroborated with archival photographs. Until the last two decades of the 20th century, photos were usually in black and white. However, painters performed not only photography, but also colour paintings of landscape and houses;

2. reviewing the Hungarian and Romanian scholarship on the Szekler house;

3. closely looking into the papers published in scientific journals, as well as into the disputes on the Szekler house published in period newspapers;

4. reviewing the (international, Hungarian, and Romanian) scholarship on the morphology of settlements, such as

■ **Foto 16.** Investițiile intercalate între drumurile principale și “muntele sfânt al secuilor” poluează peisajul cultural asociativ. Manipulare captură © Google Earth (23.06.2021)

■ **Photo 16.** The new investments interspersed between the main roads and the “holy mountain of the Szeklers” pollute the associative cultural landscape. Manipulated © Google Earth capture (23.06.2021)

■ **Foto 17.** Relocarea investițiilor într-o zonă apropiată, dar pe partea cealaltă a drumului european E578 ar însemna un pas important în reabilitarea peisajului cultural tip asociativ. Manipulare captură © Google Earth (23.06.2021)

■ **Photo 17.** Relocating the investments to a nearby area, but on the other side of the European road E578, would be an important step in rehabilitating the associative cultural landscape. Manipulated © Google Earth capture (23.06.2021)

Satul românesc din Transilvania și Banat [The Romanian Village in Transylvania and Banat Regions] by Romulus VUIA (1945/1975), *Istoria așezărilor din România* [The History of Settlements in Romania] by Nicolae LASCU (course held at the “Ion Mincu” University of Architecture and Urban Planning, București), *Magyar falu, magyar ház* [Hungarian village, Hungarian house] by István GYÖRFFY (1943), *Építkezés* [Building] by Zsigmond BÁTKY (1941-1943), *Falusi települések és*

Majoritatea planurilor urbanistice sunt de generația întâi de după Revoluție, primitive și învechite, iar cele noi nu țin cont de cele mai multe ori de trăsăturile specifice ale structurii așezării secuiești (zecimi, curți, străzi-sfoară: accese la apă de odinioară abandonate, străzi înguste cu multe bifurcații, parcele înguste etc.), astfel încât aceste valori specifice – care ar putea constitui baza unei dezvoltări adecvate – continuă să se erodeze, să se dizolve și să rămână nefolosite. Din nefericire, aceste planuri urbanistice ignoră în mare parte faptul că Ținutul Secuiesc este, de fapt, un peisaj cultural. Prin ele se propune extinderea nejustificată a intravilanului (nici viața economică, nici datele demografice nu susțin extinderile la scara pro-

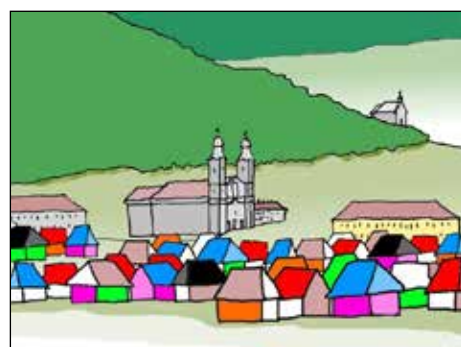
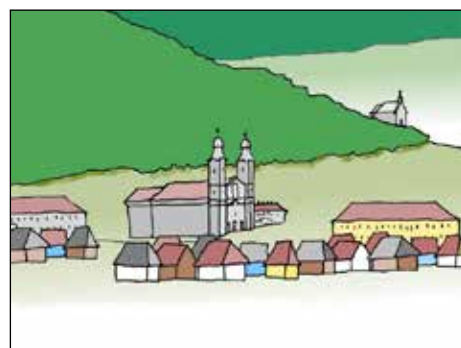
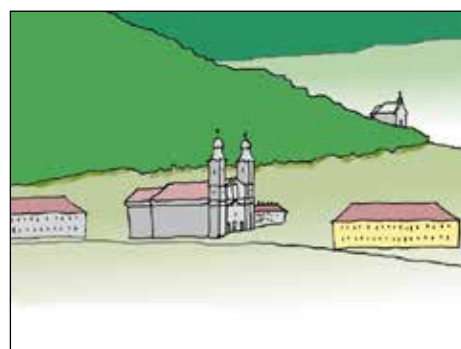
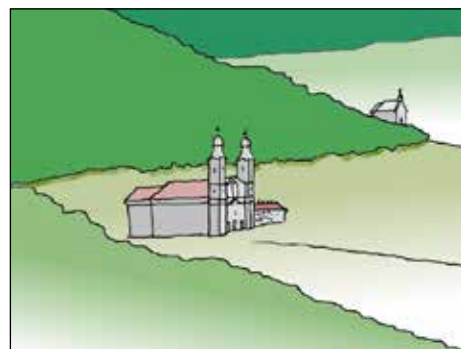
■ **Foto 18.** Poluarea vizuală (depozitul de gunoi din perioada socialistă) a micii bazilici papale și capelei Sf. Anton din Șumuleu-Ciuc/Csíkсомlyó (HR), văzute de pe DN 12A spre Ghimeș © Miklós KÖLLŐ, 2007
 ■ **Photo 18.** Visual pollution (socialist era garbage dump) of the small papal basilica and Saint Anthony's Chapel in Șumuleu-Ciuc/ Csíkсомlyó (Harghita Co.), as seen from the national road 12A heading towards Ghimeș © Miklós KÖLLŐ, 2007

■ **Foto 19.** Început de poluare cromatică: fațadele colorate din prim-plan distrag atenția de la ansamblul gri, solemn al ansamblului bazilică papală/ capela Sf. Anton/ muntele Șumuleu-Ciuc/ Csíkсомlyó (HR) © Miklós KÖLLŐ, 2007
 ■ **Photo 19.** The beginning of chromatic pollution: the colourful main elevations in the foreground redirect the attention from the solemn gray ensemble of the papal basilica/ Saint Anthony's Chapel/ mountain at Șumuleu-Ciuc/ Csíkсомlyó (Harghita Co.) © Miklós KÖLLŐ, 2007

■ **Foto 20.** Simulare fotografică: poluare cromatică – fațadele colorate din prim-plan distrag atenția de la ansamblul gri, solemn al ansamblului bazilică papală/capela Sf. Anton/muntele Șumuleu-Ciuc/ Csíkсомlyó (HR) © Miklós KÖLLŐ, 2007
 ■ **Photo 20.** Photographic simulation: chromatic pollution – the colourful main elevations in the foreground redirect the attention from the gray solemn ensemble of the papal basilica/Saint Anthony's Chapel/mountain at Șumuleu-Ciuc/ Csíkсомlyó (Harghita Co.) © Miklós KÖLLŐ, 2007

■ **Fig. 11.** Distrugerea valorilor peisajului cultural prin nesubordonare. Scheme © Miklós KÖLLŐ
 ■ **Figure 11.** The destruction of values pertaining to the cultural landscape through non-conformation © Miklós KÖLLŐ

■ **Foto 21.** Stradă din Sândominic/ Csíkszentdomokos (HR), anii 1960
© Arhiva Direcției Județene de Cultură Harghita
■ **Photo 21.** Street in Sândominic/ Csíkszentdomokos (Harghita Co.), 1960s
© Archives of the Harghita County Department of Culture

■ **Foto 22.** Aceeași stradă din Sândominic/ Csíkszentdomokos (HR), 2012. Materialele tradiționale locale sunt înlocuite cu materiale industriale, apariția coșurilor și a țiglei au schimbat forma acoperișurilor, porțile secuiești au dispărut fiindcă nu permit accesul camioanelor în curți
© Miklós KÖLLŐ
■ **Photo 22.** The same street in Sândominic/ Csíkszentdomokos (Harghita Co.), 2012. Traditional local materials have been replaced by industrial materials, the appearance of chimneys and roof tiles have changed the roof shapes, and the typical Szekler gates have disappeared because they did not allow for trucks to enter the yard
© Miklós KÖLLŐ

településszerkezetek a Kárpát-medencében [Rural Settlements and Settlement Structures in the Carpathian Basin] by Zsolt MÁTÉ (1998), *Tipologia orașelor/ Sături timpurii/ Tipologia Satelor* [Typology of Towns/Early Villages/Typology of Villages] the lectures of Zsolt MÁTÉ on the protection of historical settlement values (2016, within the post-graduate programme of the Babeș-Bolyai University /Transylvania Trust, Cluj-Napoca);

5. reviewing the monographs on the history of settlements;

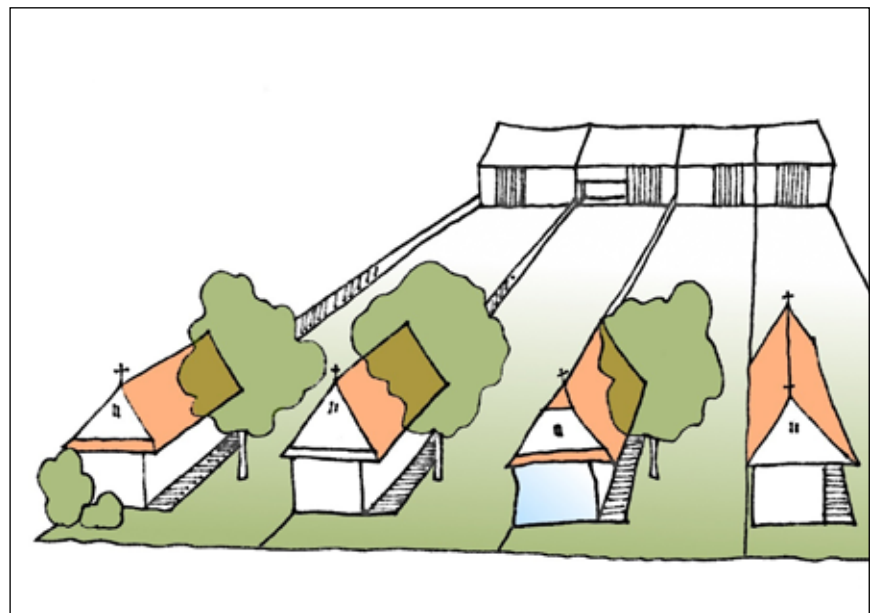
6. identifying and reviewing the archaeological research studies conducted in the area. The recent ones provide relevant information on the history of the settlements in the area (BOTÁR 2019);

7. identifying and reviewing the surveys conducted in the area. Part of these were made in the last years of socialist regime by architects from Covasna County, with the aim of using them for the design of collective housing blocks with “local features”⁴. After the fall of the communist regime, surveys were conducted by archi-

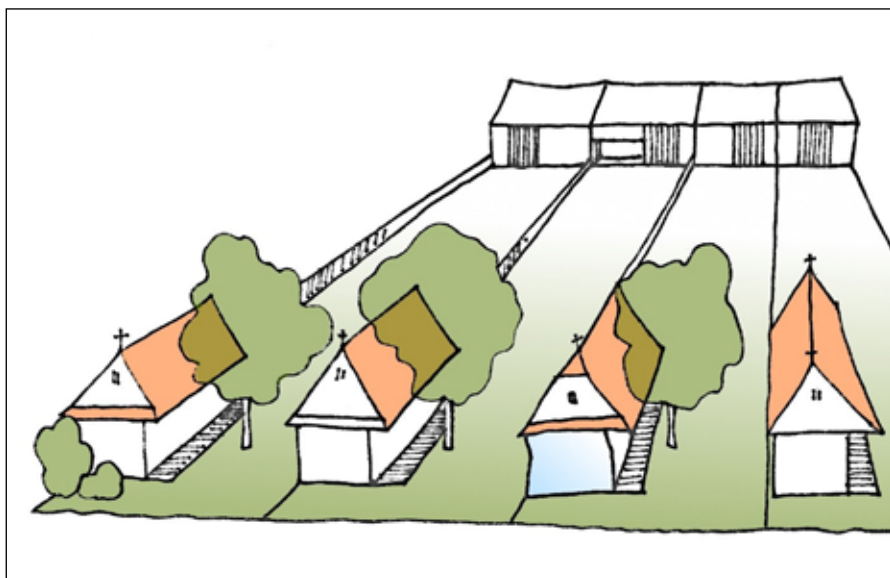
⁴ Once the systematisation of the villages started in the 1980s, within which it was proposed that the blocks of flats that were to be built in the villages be decorated with local motifs, an attempt was made to inventory the values of vernacular architecture, under the coordination of architect Călin HOINĂRESCU. Perhaps the most successful attempt was the one in Covasna County, where architect Attila ZAKARIÁS had already had concerns in this direction, albeit clandestine ones. Once the inventorying process received an “official” form, a very valuable material could be collected, which in the end stood at the basis of the doctoral thesis of architect Katalin BAYERN.

pusă de majoritatea planurilor). Este trist, dar trebuie să remarcăm că aceste planuri urbanistice au distrus peisajul cultural în măsură comparabilă cu planurile de sistematizare a satelor din vremea lui Nicolae CEAUȘESCU.

În plus, oamenii nu sunt în mare parte conștienți de valoarea istorică, estetică, ambientală, sentimentală etc. a patrimoniului construit din zonă (mai ales în cazul arhitecturii vernaculare). O construcție veche este considerată demodată, depășită: în locul variantei asigurării unui viitor prin revalorificare cu valoare adăugată, este preferată demolarea și înlocuirea cu clădiri de un gust enervant de prost, ștergând efectiv structura teribil de bogată și interesantă a peisajului construit.

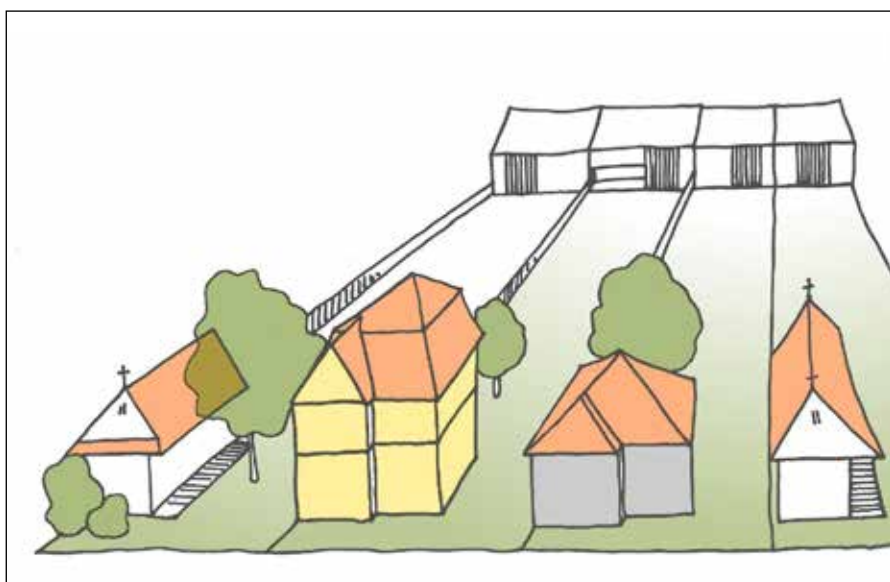

■ **Fig. 12.** Stradă caracteristică pentru zone noi, anii 1930 © Miklós KÖLLŐ
■ **Figure 12.** Characteristic street for new areas, 1930s © Miklós KÖLLŐ

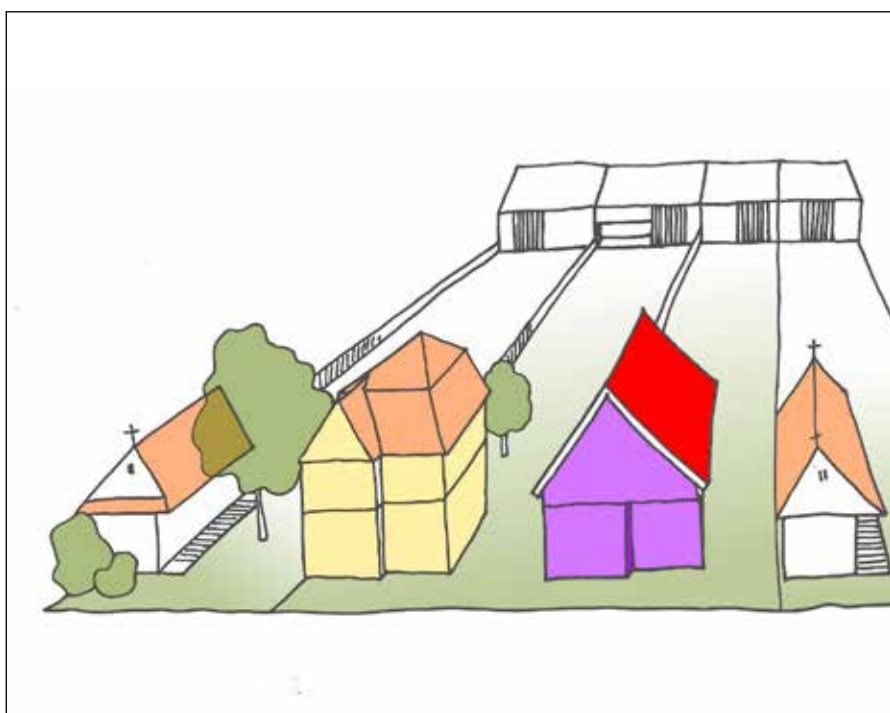
■ **Fig. 13.** Casele pătrate ale anilor 1970 – fiind mai late decât cele tradiționale – au condus la dispariția pomilor înalți, aruncători de umbră din fața caselor tradiționale. Prin conformarea fațadei, prin acel mic decalaj, casele pătrate încearcă să păstreze cadența gol-plin în imaginea stradală a caselor tradiționale © Miklós KÖLLŐ

■ **Figure 13.** The modern houses of the 1970s – being wider than the traditional ones – have led to the disappearance of tall trees that used to provide shade in front of traditional houses. Still, by conforming the main elevation to its surroundings, modern houses try to keep the rhythm of built and unbuilt areas characteristic of the traditional street image © Miklós KÖLLŐ

■ **Fig. 14.** Casele pătrate etajate din anii 1980 distrug imaginea caracteristică a așezărilor rurale, în plus, deseori umbresc casele vecine © Miklós KÖLLŐ

■ **Figure 14.** The multi-storey modern houses of the 1980s destroy the characteristic image of rural settlements and, in addition, they often overshadow neighbouring houses © Miklós KÖLLŐ

■ **Fig. 15.** Mansardările caselor pătrate, realizate după 1990 au dat lovitura de grație imaginii satelor din Secuime © Miklós KÖLLŐ

■ **Figure 15.** Developing the attics of modern houses, a phenomenon appearing after 1990, have struck a final blow to the traditional the image of Szeklerland villages © Miklós KÖLLŐ

tecture faculties from Hungary, and by local architects, under various programmes as described in this article;

8. recording local traditional architecture on the field (to supplement the existing inventories, especially in the areas that were not covered by the above-mentioned surveys);

9. field inventory of urban planning and landscape values, established during the inventory process of villages in Harghita County.

■ **Foto 23.** Stradă cu case tradiționale și case pătrate, în context urban, Gheorgheni/ Gyergyószentmiklós (HR), 2019 © Miklós KÖLLŐ
■ **Photo 23.** Street with traditional and modern houses in an urban context, Gheorgheni/ Gyergyószentmiklós (Harghita Co.), 2019 © Miklós KÖLLŐ

■ **Foto 24.** Case pătrate mansardate, Suseni/ Gyergyóújfalu (HR), 2019 © Miklós KÖLLŐ
■ **Photo 24.** Modern houses with developed attics, Suseni/Gyergyóújfalu (Harghita Co.), 2019 © Miklós KÖLLŐ

Concluzii

■ Azi, în lipsa unei protecții adecvate, din păcate, nu putem face altceva decât să surprindem transformarea lentă a unui peisaj cultural medieval central-european din peisaj continuu în peisaj martor, în timp ce valorile urbanistice se erodează, iar arhitectura tradițională dispăre cu totul și în imaginea satelor cu un patrimoniu construit neclăsat, dar valoros, încep să fie dominante clădiri izbitoare, atât ca dimensiune, cât și ca culoare. Drept urmare, este nevoie de sensibilizarea politicului privind acordarea sprijinului necesar menținerii agriculturii caracteristice din zonă și de măsuri ce permit păstrarea imaginii coerente a satelor.

Post scriptum

■ Transformarea poate fi surprinsă în ultimii trei sute de ani prin:

1. parcurgerea tuturor informațiilor scrise/ vizuale de epocă, păstrate, considerate relevante și anume:

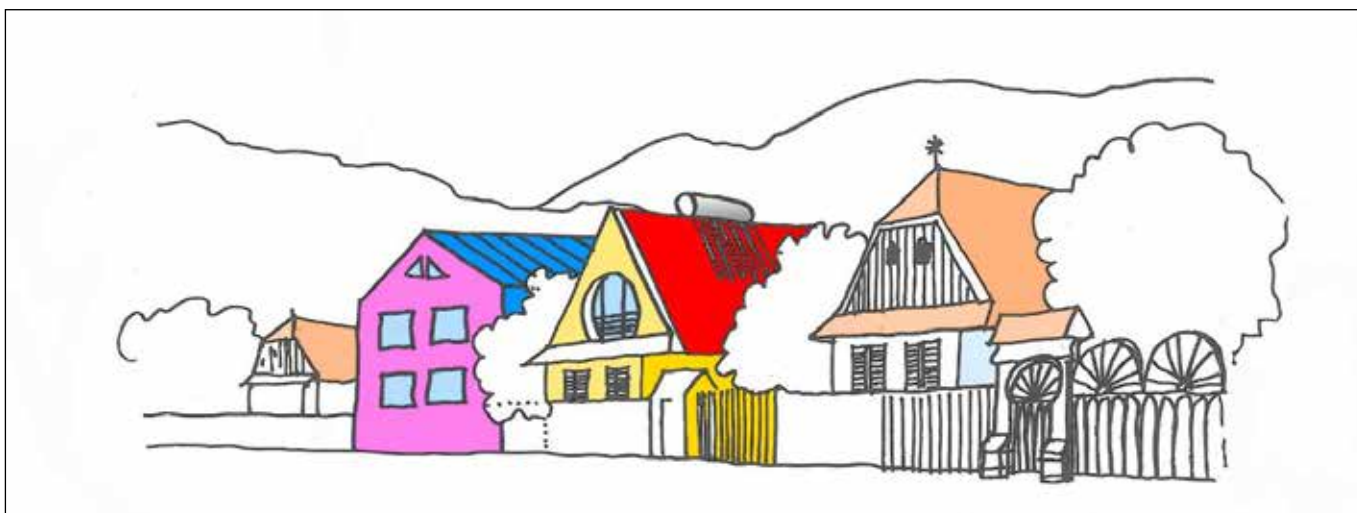
– lustrele militare, legile sătești din Secuime, profitând de existența unei abundențe de izvoare scrise referitoare la așezările și la modul de locuire din zonă (de exemplu inventarele, menționările pe registrele militare medievale secuiești, legile locale scrise încă din 1585, *Metamorphosis Transylvaniae* a baronului Péter APOR, lucrare ce surprinde schimbările obiceiurilor din Transilvania, intrată în componența Imperiului Habsburgic ca mare principat etc.);

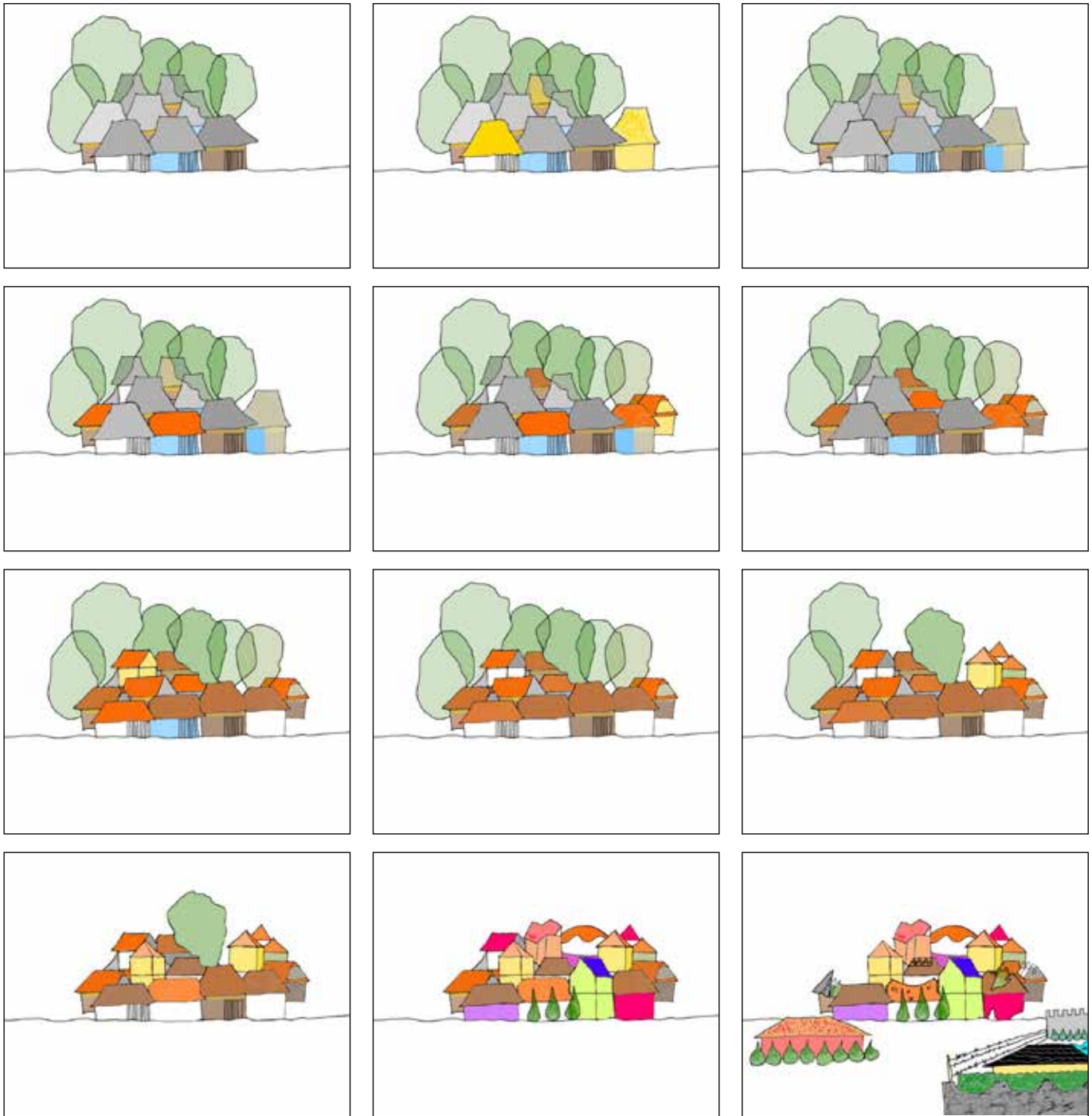
■ Fig. 16. Stradă caracteristică pentru zone noi, anii 1930, desen © Miklós KÖLLŐ

■ Figure 16. Characteristic street for new areas, 1930s, drawing © Miklós KÖLLŐ

■ Fig. 17. Tendințe noi în transformarea imaginii stradale, desen © Miklós KÖLLŐ

■ Figure 17. New trends that lead to the transformation of the street image, drawing © Miklós KÖLLŐ

■ **Fig. 18.** Transformarea imaginii tradiționale ale așezărilor: materialele locale tradiționale de învelitoare (paie, scândură, draniță) sunt înlocuite de țiglă confecționată în zonă, apoi de țiglă industrială, apoi de tablă, vegetația înaltă dispăre în timp, se schimbă mărimea și volumetria caselor, apar culori stridente pe fațade, casele din centru devin ruină, extravilanul devine zonă construibilă. Desen © Miklós KÖLLŐ

■ **Figure 18.** Transformation of the traditional image of settlements: traditional local roofing materials (straw, planks, shingle) are replaced by locally made tiles, then industrial tiles, then sheet roofing; the tall vegetation disappears over time; the size and volume of the houses change; bright colours appear on the elevations; the houses in the settlement centre become ruined, the outlying areas become developed. Drawing © Miklós KÖLLŐ

– analiza hărților militare de epocă, prin sincronizare și suprapunere digitală. Accesibilitatea (devenită recent posibilă) pe net a hărților militare din secolele XVIII, XIX și XX, nu numai din zona Transilvaniei, ci și din celelalte Țări Românești, precum și a altor zone locuite preponderent de țărani liberi, cum ar fi de pildă cantoanele elvețiene, zonele locuite de nobilime mică în Ungaria și Polonia, zona cazacilor și posibilitatea de combinare a acestora cu ortofotografiile cele mai recente (dar și cu ortofotografiile americane ale sateliților de spionaj americani) permite analiza facilă a dezvoltării așezărilor, respectiv oferă date privind evoluția peisajului (atât informații grafice privind extinderea pădurilor, mlaștinilor etc., cât și răspândirea unor specii de copaci, prin toponimele inscripționate pe hărți);

- analiza cărților poștale de epocă, privind localitățile;
- analiza fotografiilor de epocă. În esență, este vorba de trei tipuri de fotografii: cele apărute în descrieri, cercetări și monografii (începând din

1867), apoi fotografiile militare din cele două conflagrații mondiale, respectiv fotografiile ale etnografilor, picturilor, artiștilor. Prima categorie relevă aspectele importante pentru specialiști autohtoni, a doua ne arată care au fost curiozitățile la vremea respectivă pentru străini (fiind vorba de fotografii ale ofițerilor germani sau maghiari veniți din Ungaria), iar a treia – și cea mai importantă categorie – oferă informații valoroase privind schimbarea. Artiștii, cu sensibilitatea lor specifică, respectiv etnografii, în momentul în care au sesizat că ceva dispăre, au început să documenteze: astfel avem o serie de fotografii din timpul colectivizării, cu terenuri agricole înguste, alăturate, ce erau comasate odată cu cultivarea lor în cadrul C.A.P.-urilor, sau avem fotografii ale caselor/așezărilor în momentul sistematizării forțate din timpul lui CEAUȘESCU;

– coroborarea picturilor de epocă cu fotografiile de epocă. Până în ultimele două decenii ale secolului XX, fotografiile de regulă erau realizate în alb-negru. Însă pictorii la rândul lor nu au realizat numai fotografii, ci au imortalizat color peisajul, respectiv casele;

2. parcurgerea literaturii de specialitate maghiare și românești aferente casei secuiești;

3. analizarea atentă a articolelor din revistele științifice, dar și a disputelor în presa de epocă referitoare la casa secuiască;

4. parcurgerea literaturii de specialitate (internaționale, maghiare și române) privind morfologia așezărilor, cum ar fi *Satul românesc din Transilvania și Banat* de Romulus VUIA (1945/1975), *Istoria așezărilor din România* de Nicolae LASCU (curs UAUIM), *Magyar falu, magyar ház* [Sat maghiar, casă maghiară] de István GYÖRFFY (1943), *Építkezés* [Construire] de Zsigmond Bátky (1941-1943), *Falusi települések és településszerkezetek a Kárpát-medencében* [Așezări și structuri de așezări rurale în Bazinul Carpatic] de Zsolt MÁTÉ (1998), *Tipologia orașelor/Saturi timpurii/Tipologia Satelor* – cursurile lui Zsolt MÁTÉ privind protecția valorii așezărilor istorice (2016, în cadrul cursurilor postuniversitare ale Universității Babeș-Bolyai/Fundației Transylvania Trust, Cluj-Napoca);

5. parcurgerea monografiilor apărute privind istoria așezărilor;

6. identificarea și parcurgerea cercetărilor arheologice din zonă. Cele recente furnizează informații relevante privind istoria așezărilor din zonă (BOTÁR 2019);

7. identificarea și parcurgerea releveelor realizate în zonă. Ele parțial au fost făcute în ultimii ani ai sistemului socialist de către arhitecți din Covasna – în vederea utilizării lor pentru proiectarea blocurilor cu un „specific local”⁴, respectiv după căderea regimului comunist, de către facultățile de arhitectură din Ungaria, dar și de către *arhitecți locali*, în cazul diferitelor programe descrise în cadrul prezentei lucrări;

8. inventarierea pe teren a arhitecturii tradiționale din zonă (în completarea inventarelor existente, mai ales în zonele neacoperite de releveele menționate);

9. inventariere pe teren a valorilor urbanistice și peisajere, stabilite cu ocazia inventarierii imaginii satelor harghitene.

Parcurgând acest uriaș material vizual, putem observa că de fapt este o scanare sistematică, în mod regulat a peisajului cultural din secuime (în ordine cronologică):

– 1769-1773: prima ridicare topografică;⁵

4 Odată cu sistematizarea satelor pornite în anii 1980, în care s-a propus ca blocurile construite la sate să fie ornamentate cu motive locale, sub coordonarea arh. Călin HOINĂRESCU s-a încercat o inventariere a valorilor arhitecturii vernaculare. Poate cea mai reușită încercare a fost cel din județul Covasna, unde arh. Attila ZAKARIÁS avea deja preocupări în această direcție, dar clandestine. Putem spune că a odată cu „oficializarea” inventarierii, s-a strâns un material foarte valoros, care până la urmă a stat și la baza tezei de doctorat al arh. Katalin BAYERN.

5 Erdély (1769–1773) – Első Katonai Felmérés (Arcanum Maps).

Reviewing this vast visual material, we can notice that it is a systematic, methodical scanning of the cultural landscape in the Szeklerland (in chronological order):

– 1769-1773: the First Military Survey;⁵

– 1806-1869: the Second Military Survey;⁶

– 1868: *A Székely földleírása* [Description of Szeklerland] (text and images) by Balázs ORBÁN (1868);

– 1869-1887: the Third Military Survey;⁷

– 1895-1914: ethnographic research started on the occasion of the Millennium events;⁸

– 1909: *A magyar nép művészete*, II. kötet: a székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete [The Art of the Hungarian People, vol. II: The Art of Szeklers, Csangos and of the inhabitants of Rimetea] (text and images) by Dezső MALONYAI (1907-1922);

– 1916-1918: German military photography and K&K;⁹

– 1941: Hungarian Military Map;¹⁰

– 1941-1944: Hungarian and German military photography (Arhiva Erdélyi Fotográfia Múzeum);

– 1920s-1980s: paintings, watercolours, drawings;

– 1960s-1970s: limited research, photography; orthophotos of the American spy satellites;

– 1980s: surveys (mainly in Covasna County);¹¹

– 1990s-2010s: inventories.¹²

5 Erdély (1769–1773) – Első Katonai Felmérés (Arcanum Maps).

6 Erdély (1853–1858; 1869–1870) – Második katonai felmérés (Arcanum Maps).

7 Habsburg Birodalom (1869-1887) – Harmadik Katonai Felmérés (1:75000; 1:25000) (Arcanum Maps).

8 With the speculative ideological tendencies of the Millennium celebrations (1896: a thousand years of the Hungarian Kingdom in the Carpathian Basin), and especially after the publication of the work by József HUSZKA, *A székely ház* [The Szekler House], the Szekler house came to the attention of ethnographers. In 1897 János JANKÓ, then in 1899 Ottó HERMANN published theories about the origins of the Szekler house, however, we consider that the effective scientific research was started by Károly SEBESTYÉN, who in 1905 published an article in *Néprajzi értesítő* (1905) in which he described and analysed the Szekler house in the so-called Holy Land of the Three Seats (today Covasna County), compared to the constructions of other Szekler Seats.

9 Photographs of the army of the Austro-Hungarian Empire (Arhiva Erdélyi Fotográfia Múzeum).

10 Magyarország Katonai Felmérése, 1941 (Arcanum Maps).

11 In this case, the surveys carried out within the Covasna Design Institute, under the direction of architect Attila ZAKARIÁS (see footnote 4).

12 In the early 2000s, the Harghita County Council started, at the initiative of local architects, a wide systematic inventory of the architectural and urban planning values of the villages found in Harghita County. The programme actually takes over and develops the pilot programme from the Pogány-Havas Micro-region, from the Ciuc Depression / Ghimeș Pass, initiated by Gergő RODICS in collaboration with architects Ernő BOGOS, Miklós KÖLLŐ, and Zsolt TÖVISSI. Prior to these surveys, only architectural surveys and inventories were carried out in the Szekler Land, most of which were started after 1990, such as the surveys carried out by the Ybl Miklós Faculty of Architecture, led by Gábor REISCHL.

- 1806-1869: a doua ridicare topografică;⁶
- 1868: *A Székelyföld leírása* [Descrierea Ținutului Secuiesc] (text și imagini) de către BALÁZS Orbán (1868);
- 1869-1887: a treia ridicare topografică;⁷
- 1895-1914: cercetările etnografice pornite cu ocazia Mileniului;⁸
- 1909: *A magyar nép művészete*, II. kötet: a székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete [Arta poporului maghiar, vol. II: arta secuilor, ceangăilor și a celor din Rimetea] (text și imagini) de Dezső MALONYAI (1907-1922);
- 1916-1918: fotografii militare germane și K&K;⁹
- 1941: harta militară maghiară;¹⁰
- 1941-1944: fotografii militare maghiare și germane (Arhiva Erdélyi Fotográfia Múzeum);
- anii 1920-1980: picturi, acuarele, desene;
- anii 1960-1970: cercetări limitate, fotografii; ortofotografiile sateliților de spionaj americani;
- anii 1980: relevee (preponderent în județul Covasna);¹¹
- anii 1990-2010 inventarii.¹²

6 Erdély (1853–1858; 1869–1870) – Második Katonai Felmérés (Arcanum Maps).

7 Habsburg Birodalom (1869-1887) – Harmadik Katonai Felmérés (1:75000; 1:25000) (Arcanum Maps).

8 Odată cu tendințele ideologice speculative apărute ocazia sărbătoririi Mileniului (1896: o mie de ani ai Regatului Maghiar în Bazinul Carpatic), mai ales după apariția cărții lui József HUSZKA (*A székely ház* [Casa secuiască]), casa secuiască ajunge în centrul atenției etnografilor. În 1897 János JANKÓ, apoi în 1899 Ottó HERMANN publică teorii despre originea casei secuiești, dar putem considera că cercetarea științifică de pe teren efectiv este începută de Károly SEBESTYÉN, care în 1905 publică un articol în *Néprajzi értesítő* (1905) în care descrie și analizează casa secuiască din zona Țării Sfinte din Trei Scaune (azi în județul Covasna), în comparație cu construcțiile altor Scaune din Secuime.

9 Fotografii despre armata Imperiului Austro-Ungar (Arhiva Erdélyi Fotográfia Múzeum).

10 Magyarország Katonai Felmérése, 1941 (Arcanum Maps).

11 În speță, releveele realizate în cadrul Institutului de Proiectare Covasna, realizate sub conducerea arh. Attila ZAKARIÁS (a se vedea noat de subsol 4).

12 La începutul anilor 2000, Consiliul Județean Harghita demarează, la inițiativa arhitecților locali, o amplă inventariere sistematică a valorilor arhitecturale și urbanistice ale satelor harghitene. Programul de fapt preia și dezvoltă programul pilot din microregiunea Pogány-Havas, din Depresiunea Ciuc / Pasul Ghimeș, inițiat de Gergő RODICS, în colaborare cu arhitecții Ernő BOGOS, Miklós KÖLLŐ, Zsolt TÖVISSI. Anterior acestor relevee, în Ținutul Secuiesc s-au făcut doar relevee de arhitectură, inventarii pornite majoritar după 1990, cum ar fi releveele realizate de Facultatea de Arhitectură Ybl Miklós, conduse de Gábor REISCHL.

Bibliografie/Bibliography:

- *** Arcanum Maps. <https://maps.arcanum.com/en/> (accesat 11.19.2021).
- *** Arhiva Erdélyi Fotográfia Múzeum [Muzeul de Fotografie Adreleană / Archive of the Museum of Transylvanian Photography]. <http://www.fotomuzeum.eu> (accesat 11.19.2021).
- AMBRUS, Tünde. 2014. *Székely falutízesek. Egy sajátos településrendszer mint a társadalmi-gazdasági tevékenység kerete*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó.
- BÍRÓ, Zoltán. 2019. Vidék-Innováció-Helyi fejlesztés. Prezentare conferință, 14 iunie, Rimetea.
- BOTÁR, István. 2019. *Havasok kebelében rejtőző szép Csík. A csíki medence középkori településtörténete*. Budapest: Martin Opitz Kiadó.
- BOTÁR, István, András GRYNÆUS & Boglárka TÓTH. S.a. Dendrokronológiai kutatások Erdélyben. Zárójelentés az OTKA F043167 sz. kutatáshoz. http://real.mtak.hu/959/1/43167_ZJ1.pdf (accesat 11.19.2021).
- HOFER, Tamás. 1980. A regionális tagoltság különböző megközelítési lehetőségeiről. In *Néprajzi csoportok kutatási módszerei*, szerk. Attila PALÁDI-KOVÁCS, 103-129. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- IMREH, István. 1983. *A törvényhozó székely falu*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- JUHÁSZ, Ágota. 2015. Hegyi kaszálók – Biodiverzitás és hagyományos gazdálkodás. Film documentar cu biologul László DEMETER.
- KAHN, Louis I. 2003. The Room, the street and human agreement, 1971. In *Essential Texts*, ed. Robert C. TWOMBLY. New York–London: W.W.Norton & Company.
- MALONYAY, Dezső. 1907-1922. *A magyar nép művészete*. Budapest: Franklin-Társulat. <https://mek.oszk.hu/01600/01671/html/index.html> (accesat 11.19.2021).
- MIHĂILESCU, Vintilă. 2003. *Vecini și vecinătăți în Transilvania*. București: Editura Paideia.
- ORBÁN, Balázs. 1868. *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. Pest: Panda & Frohna. <http://mek.oszk.hu/04800/04804/html/> (accesat 11.19.2021).
- PAPP, Tamás. 2019. Előadás gazdáknak a táj diverzitásáról. *Székelyhon.ro*, május 16. <https://szekelyhon.ro/aktualis/eloadas-gazdaknak-a-taj-diverzitasarol> (accesat 11.19.2021).
- SEBESTYÉN, Károly. 1905. A háromszéki Szentföld székely háza. *Néprajzi értesítő* 6/1:1-67, 10. ábr.

In memoriam: ing. Mircea MIRONESCU

■ Engineer Mircea MIRONESCU has recently passed away.

This is a heavy loss for the community of structural engineers in Romania, an even heavier loss for his relatives and friends, to all of us, but also for built heritage.

He was born on March 28, 1934, in Odobești, Vrancea County, and in 1958 he graduated at the Faculty of Hydro-technical Facilities within the Construction Institute in Bucharest.

Between 1958 and 1962 he worked at the CTEH Constanța, where as a site manager he implemented a series of infrastructural projects (consolidation of shores and water systems) or civil constructions on the Romanian coast.

Between 1962 and 1967 he worked as a site manager at the Carpați București Trust on the Valley of the Prahova River, implementing rehabilitation and reinforcement works or delivering new buildings, such as villas, hotels, and residences.

Between 1967 and 1996 he worked as a qualified structural engineer, project manager and team leader at one of the most prestigious design institutes of the country: at the Carpați București Institute, where together with some of us, his disciples, he designed hotels, administrative buildings (in Bucharest, Focșani, Zalău), hospitals and clinics, embassies (in Lisbon, Bonn), and hotels in Greece.

Between 1980 and 1989 he was the coordinator (together with Professor Alexandru CIȘMIGIU

■ S-a stins de curând inginerul Mircea MIRONESCU. O grea pierdere pentru comunitatea inginerilor structuriști din România, o pierdere și mai mare pentru rude, prieteni și pentru noi, dar și pentru patrimoniul construit.

S-a născut la 28 martie 1934 în orașul Odobești, jud. Vrancea, iar în anul 1958 a absolvit Facultatea de Construcții Hidrotehnice din cadrul Institutului de Construcții București.

În perioada 1958-1962 a lucrat la CTEH Constanța, unde ca șef de șantier a executat o serie de lucrări de infrastructură (consolidări de maluri și alimentări cu apă) sau de construcții civile pe litoralul românesc.

În perioada 1962-1967 a lucrat ca șef de șantier la Trustul Carpați București pe Valea Prahovei, executând lucrări de reabilitare și consolidare sau realizând construcții noi de vile, hoteluri și locuințe.

În perioada 1967-1996 a lucrat ca inginer proiectant grad I, șef de proiect și șef de colectiv la unul din cele mai prestigioase institute de proiectare din țară: Institutul Carpați București, unde împreună cu unii dintre noi, discipolii săi, a proiectat construcții hoteliere, sedii administrative (București, Focșani, Zalău), spitale și policlinici, ambasade (Lisabona, Bonn), construcții hoteliere în Grecia.

În perioada 1980-1989 a fost coordonatorul (împreună cu prof. Alexandru CIȘMIGIU și cu ing. Traian POPP) structurii de rezistență al Palatului Parlamentului.

■ A közelmúltban elhunyt Mircea MIRONESCU mérnök.

Távozása nagy veszteség a romániai tartószerkezeti mérnökök közössége számára, még nagyobb veszteség a rokonok és barátok számára, de az épített örökség számára is.

1934. március 28-án született a Vrancea megyei Odobești városban, és 1958-ban végzett a bukaresti Építőmérnöki Intézet keretében működő Vízépítési Karon.

1958–1962 között a konstancai CTEH-nél dolgozott, ahol építésvezetőként egy sor infrastrukturális munkát látott (partszakaszok és vízellátási rendszerek megerősítése) és polgári létesítmények építését irányította a román tengerparton.

1962–1967 között a Prahova völgyében dolgozott építésvezetőként a Carpați București Trustnál, helyreállítási, megerősítési munkákat látott vagy új villák, hotelek és lakások építését igazgatva.

1967–1996 között okleveles építőmérnökként, projektvezetőként és csoportvezetőként dolgozott az ország egyik legrangosabb tervezőintézetében, a Carpați București Trustnál, ahol néhányunkkal, tanítványainal közösen hotelépületeket, adminisztratív építményeket (Bukarest, Fokszány, Zilah), kórházakat és klinikákat, nagykövetségi épületeket (Lisszabon, Bonn), Görögországban hoteleket tervezett.

1980–1989 között a Parlamenti Palota tartószerkezetének a koordinátora volt (Alexandru CIȘMIGIU professzorral és Traian POPP mérnökkel közösen).

and engineer Traian POPP) of the load-bearing structure of the Palace of the Parliament.

Following the revolution, he designed, reinforced, or supervised representative buildings, like the Chamber of Commerce and Industry of Romania, the BRD Tower in Victoria Square, the Sofitel Hotel, the Financial Plaza in Bucharest, the CEC Headquarters in Slobozia, the Surgery, Orthopedy, and Dermatology sections of the Colentina Hospital, the section of Infectious Diseases at the Matei Balș Hospital, the Central University Library, etc.

In 1993 he founded the Miro Grup Society, where he worked as general director, but also as a design engineer, technical expert, and design supervisor until his very last days.

The activity of Mr. MIRONESCU (Miro, as we used to call him) in the field of the refurbishment, rehabilitation, and structural reinforcement of historic buildings is outstanding.

He was the disciple of Professor Alexandru CIȘMIGIU. Together with him, later with us (the family of the Miro Grup, who consider ourselves his disciples), and in cooperation with the best architects attested in the field of historic buildings, he reinforced and rehabilitated, as well as offered consultancy in regards to a large number of buildings. Just to name a few: Continental Hotel, Ovidenia Church in Odobești, Holy Trinity Church in Drăgănești Vlașca, Trianon Palace, Soroca Castle, Mărăști and Mărășești Mausoleums, Ghika Palace, the old lighthouse of Sulina, the Huniade Castle in Timișoara.

In addition to his activity as a structural engineer, Mircea MIRONESCU was a man of science as well, publishing works in international and domestic journals, and giving lectures at domestic and European conferences (Athens, Moscow, Lisbon).

Engineer MIRONESCU is one of the chief authors of the Design Code for reinforced concrete structures with rigid reinforcement (NP 033-99) and of the Methodology for

După revoluție a proiectat, a consolidat sau a verificat construcții reprezentative cum ar fi Camera de Comerț și Industrie a României, Turnul BRD – Piața Victoriei, hotelul Sofitel, Finacial Plaza București, Sediul CEC din orașul Slobozia, pavilioanele “Chirurgie, Ortopedie, Dermatologie” din cadrul spitalului Colentina, pavilionul de boli infecțioase din cadrul spitalului Matei Balș, Biblioteca Centrală Universitară etc.

Începând cu anul 1993 a fondat societatea Miro Grup, acolo unde a activat ca director general, dar și ca simplu inginer proiectant, expert tehnic sau verificator de proiecte până în ultimile clipe.

Activitatea domnului MIRO- NESCOU (Miro cum îi spuneam noi) în domeniul reamenajării, reabilitării și consolidării construcțiilor monumente istorice este prodigioasă.

A fost discipol al domnului profesor Alexandru CIȘMIGIU și împreună cu acesta la început și mai apoi împreună cu noi (cei din familia Miro Grup care ne considerăm discipolii săi) și colaborând cu cei mai buni arhitecți atestați în domeniul monumentelor istorice a consolidat, reabilitat sau a oferit consultanță pentru un număr uriaș de astfel de construcții din care voi reaminti doar câteva (Hotelul Continental, Biserica Ovidenia din Odobești, Biserica „Sf. Treime” din Drăgănești Vlașca, Palatul Trianon, Cetatea Soroca, Mausoleele din Mărăști și Mărășești, Palatul Ghika, Vechiul Far de la Sulina, Castelul Huniade din Timișoara).

Pe lângă activitatea sa de proiectant practician, inginerul Mircea MIRONESCU a fost și un om de știință, publicând lucrări în reviste internaționale și din țară și participând cu articole la congrese și conferințe din țară sau din Europa (Atena, Moscova, Lisabona).

Domnul ing. MIRONESCU este unul din autorii principali ai “Codului de proiectare pentru structuri de beton armat cu armătură rigidă – NP 033-99” și al “Metodologiei pentru evaluarea riscului și

A forradalom után reprezentatív épületeket tervezett, erősített meg vagy ellenőrzött, mint például Románia Kereskedelmi és Iparkamarája, a BRD-torony a bukaresti Victoria téren, Sofitel szálloda, a bukaresti Financial Plaza, CEC-székhely Slobozia városában, a Colentina kórház sebészeti, ortopédiai és bőrgyógyászati osztályai, a fertőző betegek osztálya a Matei Balș kórházban, Központi Egyetemi Könyvtár stb.

1993-ban megalapította a Miro Grup vállalatot, amelynek vezérigazgatója volt, de ahol tervezőmérnökként, műszaki szakértőként és tervellenőrként is dolgozott élete végéig.

MIRONESCU úr (Miro, ahogy mi nevezük) tevékenysége a műemlék épületek felújítása, helyreállítása és tartószerkezeti megerősítése terén páratlan.

Alexandru CIȘMIGIU professzor úr tanítványa volt, akivel együtt, majd később velünk is (a Miro Group tagjaival, akik a tanítványainak tekintjük magunkat), illetve a műemlék épületek terén a legjobb szakemberekkel együttműködésben megerősített, helyreállított nagyszámú épületet, vagy szaktanácsadóként közreműködött a helyreállításukban. Csupán egy párat említek meg ezek közül: Continental szálloda, Ovidenia templom Odobești-ben, Szentháromság-templom Drăgănești Vlașca településen, Trianon palota, sorocai vár, Mărăști és Mărășești mauzóleumok, Ghika-palota, a sulina régi világitótorny, a temesvári Hunyadi-vár.

Gyakorló építőmérnöki tevékenysége mellett Mircea MIRONESCU tudományos munkát is végzett: dolgozatai nemzetközi és hazai folyóiratokban jelentek meg, és előadásokat tartott hazai és európai kongresszusokon és konferenciákon (Athén, Moszkva, Liszabon).

MIRONESCU mérnök úr az egyik fő szerzője a merev vasalással rögzített vasbeton szerkezetek tervezési szabványának (NP 033-99) és a műemlék épületek tar-

the assessment of risks and necessary intervention proposals at historic building structures in the framework of their conservation (MP 025-04).

During his last years, together with the late engineer Radu PETROVICI and with other professionals from the National Heritage Institute, he developed the proposal for the Norm for the evaluation and intervention proposals regarding constructions with cultural value, Regulation P100-8/2018, which at present is under approval by the Ministry of Culture and the Ministry of Regional Development.

I strongly hope that the co-writers of this impressive and useful document will have the power and determination to accomplish this work, so that it can become the Planning Regulation regarding historic buildings, which we so much need.

Throughout his long career, Mircea MIRONESCU was founding member of AICR (Romanian Association of Civil Engineers); director of the Seismic Engineering Department; founding member of AICPS (Association of Structural Design Engineers); member in the managing board of the AICPS; founding member and vice-president of the Commission for the Reduction of Seismic Risks and member of the Commission of Structural Safety Permitting within the MLPAT (Ministry for Public Works and Land Use); member of Commission of Engineering for Historic Buildings; MLPAT authorised technical supervisor; MLPAT authorised technical expert; MCC (Ministry of Culture and Religious Affairs) authorised technical expert.

Moreover, Mircea MIRONESCU earned during his career a series of awards which highlighted his exceptional activity in the field of design, such as: *Certificate of Performance* for the conservation works at the Church of the Holy Martyrs George and Demetrios in Rucăr, Argeş County – awarded by UNRMI (Union of Historic Building Conservationists) in 1998; *Certificate*

propunerile de intervenție necesare la structurile construcțiilor monumentale istorice în cadrul lucrărilor de restaurare a acestora” – MP 025-04.

În ultimii ani, împreună cu regretatul ing. Radu PETROVICI, dar și împreună cu o serie de colaboratori din cadrul Institutului Național al Patrimoniului, a realizat propunerea pentru “Codul de evaluare și propuneri de intervenții privind construcțiile cu valoare culturală”, normativul P100-8/2018, cod în prezent aflat în avizări la Ministerul Culturii și Ministerul Dezvoltării Regionale.

Sper ca ceilalți colaboratori ai acestei impresionante și utile lucrări să aibă puterea și tăria să o ducă la bun sfârșit, astfel încât acesta să devină normativul de proiectare referitor la construcțiile monumentale istorice de care avem atâta nevoie.

Pe parcursul îndelungatei cariere, Mircea MIRONESCU a fost membru fondator AICR; director al Departamentului de inginerie Seismică; membru fondator AICPS; membru în comitetul director AICPS; membru fondator și vicepreședinte al Comisiei pentru reducerea Riscului Seismic și membru al Comisiei de Avizare pentru Siguranță Structurală al MLPAT; membru al Comisiei de Inginerie pentru Monumentele Istorice; verificator tehnic atestat MLPAT; expert tehnic atestat MLPAT; expert tehnic atestat MCC.

De asemenea, Mircea MIRONESCU a obținut în carieră și o serie de premii care au subliniat activitatea de excepție din domeniul proiectării lucrărilor de construcții, cum ar fi: *Diploma de Performanță* pentru lucrările de restaurare a Bisericii „Sf. Mucenici Gheorghe și Dumitru” din Rucăr, jud. Argeş – acordată de UNRMI (1998); *Diploma de Merit* pentru contribuția adusă la creșterea calității lucrărilor de construcții – acordată de Inspectoratul de stat în Construcții (2004); *Diploma pentru Opera Omnia* – acordată de Consiliul de conducere AIPSC (2004);

tószerkezetének felújítása során szükséges kockázatelemzés és beavatkozási javaslatok metodológiájának (MP 025-04).

Az utóbbi években a néhai Radu PETROVICI mérnökkel és a Nemzeti Örökségvédelmi Hivatal munkatársaival kidolgozott egy javaslatot a kulturális értékekkel bíró épületek felmérésére és a beavatkozási javaslatok szabványára; a P100-8/2018 normatíva jelenleg jóváhagyásra vár a Kulturális Minisztérium és a Regionális Fejlesztési Minisztérium részéről.

Remélem, hogy ennek a lenyűgöző és hasznos munkának a társszerzői kellő erővel és kitarással rendelkeznek, és végül ez az előterjesztés lesz az a műemlék épületekre vonatkozó tervezési szabvány, amelyre oly nagy szükségünk van.

Hosszú pályafutása során Mircea MIRONESCU az AICR (Romániai Építőmérnökök Egyesülete) alapító tagja; a Földrengésmérnöki Szakosztály igazgatója; az AICPS (Tartószerkezet-tervező Építőmérnökök Egyesülete) alapító tagja és igazgatótanácsának tagja; a MLPAT (Középipítkezési és Területrendezési Minisztérium) keretében működő Földrengésveszély-csökkentő Bizottság alapító tagja és alelnöke és a Tartószerkezeti Biztonság Engedélyező Bizottsága tagja; a Műemlékek Mérnöki Bizottságának tagja; MLPAT képesített műszaki ellenőr; MLPAT képesített műszaki szakértő; a Kulturális és Vallásügyi Minisztérium által képesített műszaki szakértő volt.

Ugyanakkor Mircea MIRONESCU a pályája során számos kitüntetésben részesült az építőmérnöki tervezés területén végzett kiemelkedő munkájáért. Ezek közül a következőket említjük meg: *Kiválósági díj* a Szent György és Demeter Mártírok-templom (Rucăr, Argeş megye) felújítási munkálataiért az UNRMI (A Műemlékek Restaurátorainak Egyesülete) részéről (1998); *Elismerő Oklevél* az Állami Építkezési Felügyelet részéről (2004); *Opera Omnia Oklevél* az AICPS vezetőtanácsától

of Merit for his contribution to enhancing the quality of construction works – awarded by the State Inspectorate of Constructions (2004); *Diploma for Opera Omnia* – issued by the managing board of AICPS (2004); *First Prize* for the BRD Tower in Victoria Square – awarded by the managing board of AICPS (2005); the *Radu Agent Award* for exceptional contributions in the field of structures – awarded by the Radu Agent Foundation (2007); *Award for Outstanding Merits* in promoting new materials and technologies in construction – awarded by AICPS and Sika Romania (2014); *Excellence Award* for his activity in the promotion, safeguarding, preservation, and conservation of historic buildings – awarded by the Unirii Museum in Iași (2018); *Diploma for Excellence* for his entire activity in the field of historic building conservation – awarded by UNRMI (2020).

In the field of historic building conservation and reinforcement, engineer Mircea MIRONESCU was part of the design team of several complex works. We mention the following: Saint Nicolas Church in Densuș, Hunedoara County; the Neolog Synagogue in Oradea; Corvinilor Castle in Hunedoara; Huniade Castle in Timișoara; the foot of the Traian Bridge in Drobeta Turnu Severin; Histria Fortification, Constanța County; Soroaca Castle, Republic of Moldova; the Princely Court ensemble in Târgoviște, the Palace of Culture in Iași; the Orthodox Cathedral in Iași; Central University Library in Bucharest; Saint Nicholas Princely Church in Curtea de Argeș; Bistrița Monastery in Vâlcea county; Ovidenia Church in Odobești; Hunchiar Mosque in Constanța, Azizie Mosque in Isaccea. Evidently, the list is much longer, given Mr. MIRONESCU's long-life activity in this important and yet fragile field.

Adrian Mircea STĂNESCU

Premiul I pentru lucrarea Turn BRD – Piața Victoriei – acordat de Consiliul de conducere al AICPS (2005); *Premiul Radu Agent* pentru contribuții de excepție în domeniul structurilor – acordat de fundația Radu Agent (2007); *Premiul pentru merite deosebite* în promovarea materialelor și tehnologiilor noi în construcții – acordat de AICPS și Sika Romania (2014); *Placheta de merit* pentru activitatea depusă în slujba promovării, salvării, conservării și restaurării monumentelor istorice – acordată de Muzeul Unirii Iași (2018); *Diploma de excelență* pentru întreaga activitate desfășurată în domeniul restaurării monumentelor istorice – acordată de UNRMI (2020).

În domeniul restaurării și consolidării monumentelor istorice, dl. ing. Mircea MIRONESCU a făcut parte din colectivele de proiectare în cadrul mai multor lucrări complexe din care menționăm: Biserica „Sfântul Nicolae” Densuș, jud. Hunedoara; Sinagoga Neologă Oradea; Castelul Corvinilor Hunedoara; Castelul Huniade Timișoara; Piciorul Podului lui Traian Drobeta Turnu Severin; Cetatea Histria, jud. Constanța; Cetatea Soroca, Republica Moldova; Ansamblul Curții Domnești din Târgoviște, Palatul Culturii Iași; Catedrala Mitropolitană Iași; Biblioteca Centrală Universitară București; Biserica Domnească „Sfântul Nicolae” din Curtea de Argeș; Mănăstirea Bistrița, județul Vâlcea; Biserica Ovidenia din Odobești; Geamia „Hunchiar” Constanța, Geamia „Azizie” Isaccea. Desigur lista este mult mai lungă dată fiind activitatea sa îndelungată în acest domeniu atât de important și de fragil.

Adrian Mircea STĂNESCU

(2004); *I. díj* a BRD-torony (Victoria tér) munkáért az AICPS vezető tanácsától (2005); *Radu Agent-díj* a tartószerkezetek terén elért kiváló munkájáért a Radu Agent Alapítvány részéről (2007); *Különleges Érdeméért díj* az új építőanyagok és technológiák terjesztéséért az AICPS és Sika Romania részéről (2014); *Érdemdíj* a műemlékek ismertetése, megmentése, megőrzése és helyreállítása érdekében végzett tevékenységéért a jászvásári Unirii Múzeum részéről (2018); *Kiválósági Oklevél* a műemlékek helyreállítása terén végzett tevékenységéért az UNRMI részéről (2020).

A műemlékek felújítása és helyreállítása során Mircea MIRONESCU mérnök úr számos komplex munkálat tervezőcsapatának volt tagja, ezek közül a következőket említjük meg: a demsusi szent Miklós-templom, Hunyad megye; a nagyváradi neológ zsinagóga; a vajdahunyadi vár; a temesvári Hunyadi-vár; a Traian-híd lába Drobeta Turnu Severinben; Histria-vár Konstanca megyében; Soroaca-vár a Moldovai Köztársaságban; a târgoviștei fejedelmi udvar épületegyüttese; a jászvásári Kultúrpalota; a jászvásári katedrális; a bukaresti Központi Egyetemi Könyvtár; a Szent Miklós fejedelmi templom Curtea de Argeșben; Besztercekolostor, Vâlcea megye; Ovidenia templom, Odobești; Hunchiar dzsámi Konstancán, Azizie dzsámi Isaccea-ban. Természetesen, a listát még hosszasan lehetne folytatni, tekintve Mircea MIRONESCU sok évtizedes munkáját ezen a fontos és érzékeny területen.

Adrian Mircea STĂNESCU

■ The events of the last few years have forced us to postpone the 20th jubilee edition of the *Conference Series on Theoretical and Practical Issues of Built Heritage Conservation – TUSNAD*, which was moved to the end of 2022, as opposed to its original date in October 2020. The 20th edition proposes, besides organising the jubilee edition, to overview the conference topics since 1992 and the changes in the specialists' attitudes regarding cultural heritage during the last 30 years, as well as to discuss the manner in which the problem of sustainable heritage is perceived from the point of view of specialists from different fields. In one of the modules, we will also continue the discussion related to quality in conservation, launched by ICOMOS in 2018. In the spirit of the above-mentioned, the presentation will be held as a panel.

The proposed topics, approached from the point of view of sustainable heritage conservation:

- About HERITAGE, theoretical introduction: What is heritage? What does it mean? To whom does it belong? Sustainable protection or sustainable heritage? [Besides trying to formulate the definitions, we will call upon specialists from the different fields of cultural heritage to present their own viewpoints.]
- CHALLENGES and EFFECTS: What influences the sustainability of cultural/heritage goods? Globalisation – action and reaction, questions and answers; global climate change; the effects of migration; other dangers (e.g. natural disasters etc.)
- Case studies, instructive examples, and experiences – the possibilities and limits of the sustainability of heritage values, the quality and sustainability of interventions on historic buildings.
- Changing the attitude of society regarding heritage through ensuring adequate education; interventions carried out from non-refundable grants. Successes and/or failures. Recommendations for future grants.
- Shared heritage – communities and their heritage: changes made by social-historical transformations.
- 15 years since the Faro Convention, adopted by the Council of Europe in 2005; evaluating its effects and experiences.
- Round-table discussions [1. preservation and renewal – the relationship between heritage values and development possibilities; 2. preservation, conservation, reconversion – the relationship between the potential of heritage values and their development possibilities/necessities.]

Imola KIRIZSÁN
Member of the Editorial Board

■ Evenimentele din ultimele perioade ne-au creat probleme și în organizarea jubiliară, a celei de-a douăzecea ediții a *Conferinței Internaționale Științifice de Teoria și Practică Reabilitării Patrimoniului Construit – TUSNAD*. Ediția programată în luna octombrie 2020 va fi reprogramată la sfârșitul anului 2022 urmărind, pe lângă organizarea unei ediții jubiliare, și o trecere în revistă a tematicilor dezbătute de la lansarea sa din 1992 până în prezent, dar și a schimbării atitudinii specialiștilor în ultimii 30 de ani față de patrimoniul cultural și a modului de a percepe problema durabilității patrimoniului prin prisma specialiștilor din diferite domenii. Într-un panel separat se va continua și dezbateră calității în restaurare, demarată de ICOMOS în anul 2018.

Tematicile propuse, toate abordate prin prisma reabilitării durabile a patrimoniului construit:

- Despre PATRIMONIUL, introduce-te teoretică: Ce este patrimoniul? Ce înseamnă patrimoniul? Cui îi aparține? Protejare durabilă sau patrimoniu durabil? [Pe lângă încercarea formulării definițiilor vom apela la specialiștii din diferitele domenii ale patrimoniului cultural pentru a-și prezenta punctul de vedere.]
- PROVOCĂRI și EFECTE: Ce anume influențează durabilitatea bunurilor culturale/de patrimoniu? Globalizarea – acțiune și reacțiune, întrebări și răspunsuri; schimbările climatice globale; efectele migrațiilor; alte pericole (de ex. calamități, etc.)
- Studii de caz, exemple și experiențe instructive – posibilitățile și limitele sustenabilității valorilor de patrimoniu, calitatea și durabilitatea intervențiilor asupra monumentelor istorice.
- Schimbarea atitudinii societății față de patrimoniu, prin asigurarea educației adecvate, intervenții realizate din finanțări nerambursabile. Succese și/sau eșecuri. Recomandări pentru finanțări viitoare.
- Patrimoniu în comun (shared heritage) – comunități și patrimoniul lor: schimbări aduse de transformările socio-istorice.
- 15 de ani de la Convenția de la Faro, ratificată de Comisia Europeană în anul 2005, evaluarea efectelor și a experiențelor.
- Discuții la masă rotundă [1. preservarea și înnoirea-reînnoirea – relația dintre capacitatea valorilor de patrimoniu și posibilitățile de dezvoltare; 2. conservare, restaurare, reconversie – relația dintre potențialul valorilor de patrimoniu și posibilitățile/necesitățile de dezvoltare.]

Imola KIRIZSÁN
Membră a Comitetului de redacție

■ Az utóbbi két év eseményei meggátolták *Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései nemzetközi konferenciasorozat – TUSNAD* 20 éves jubileumi rendezvény megszervezését is. A 2020 októberére tervezett ülészakot 2022. év végére ütemeztük, amikor is a jubileumi kiadás megszervezése mellett az 1992-től vitatott témák áttekintése lesz a célunk, ugyanakkor értekezést tervezünk a kulturális örökséggel foglalkozó szakemberek attitűdváltozásáról az elmúlt 30 évben, és az örökség fenntarthatóságának megvitatása is napirenden lesz, a különböző szakterületen munkálkodó szakemberek szempontjából. Külön modul szentelünk a minőség a restaurálásban téma megbeszélésének folytatására, amelyet az ICOMOS kezdeményezett 2018-ban.

Javasolt tematikák, a fenntartható örökség szempontjából:

- Az ÖRÖKSÉGRŐL, elméleti felvezetés: Mi az örökség? Mit jelent az örökség? Kinek az öröksége? Fenntartható védelem vagy fenntartható örökség? [A meghatározások megfogalmazása mellett felkérjük a különböző szakterületeket képviselő szakembereket, hogy ismertessék álláspontjukat.]
- KIHÍVÁS és HATÁS: Mi befolyásolja a kulturális/örökségi értékek fenntarthatóságát? Globalizáció – hatás és visszahatás, kérdések és válaszok; globális éghajlatváltozások; a migráció következményei; egyéb veszélyek (pl. katasztrófák, stb.)
- Esettanulmányok, tanulságos esetek és tapasztalatok – az örökségi értékek fenntarthatóságának lehetőségei és korlátai, műemlékeken végzett fenntartható és minőségi beavatkozások.
- A társadalom örökséggel szembeni hozzáállásának megváltoztatása megfelelő oktatás biztosításával, vissza nem térítendő támogatásokból megvalósult beavatkozások, sikerek és/vagy kudarcok. Ajánlatok/javaslatok jövőbeli támogatásokhoz.
- Közös örökség (shared heritage) – közösségek és örökségük: társadalmi-történelmi átalakulások miatt előidézett változások.
- Az Európa Tanács által 2005-ben elfogadott Faro-egyezmény hatásairól és a tapasztalatok értékeléséről 15 év távlatából.
- Kerekasztal-beszélgetések: [1. megőrzés és megújulás-megújítás – az örökségi értékek terhelhetőségének és a bennük rejlő fejlesztési kapacitásnak a viszonyáról; 2. megőrzés, restaurálás, rekonstrukció – az örökség értékei és a fejlesztési lehetőségek/igények közötti kapcsolat.]

KIRIZSÁN Imola
Szerkesztőbizottsági tag